KÂDI BEYDÂVÎ

MUHTASAR

BEYDÂVÎ TEFSÎRİ

(ENVÂRU'T-TENZÎL VE ESRÂRÜ'T-TE'VÎL)

I. CİLT

TERCÜME VE DİPNOTLAR

Doç. Dr. ŞADİ EREN

Selsebil Yayınları

Muhtasar
BEYDÂVÎ TEFSÎRİ
I. Cilt

Yayın No: 6

MUHTASAR BEYDÂVÎ TEFSÎRİ

(Envaru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl)

I. Cilt

Kâdı Beydâvî

Tercüme ve Dipnotlar: Doç. Dr. Şadi Eren

Genel Yayın Yönetmeni: Bülent Kaya
İç düzen/kapak: Muhammet Uzun

Baskı, Cilt: Pasifik Ofset
Tel: (0212) 412 17 00

İkinci Baskı: Mart 2011

Selsebil Yayınları

www.selsebilyayinlari.com

Selsebil Yayınları, Kaya Bilişim Teknoloji Yayıncılık İnşaat ve Tekstil Dış Tic. Ltd. Şti'nin bir kuruluşudur.

Kocatepe Mah. 50. Yıl Cad. No: 109/A Bayrampaşa - İstanbul, Türkiye
Tel: (0212) 640 47 34 Faks: (0212) 640 41 59

ISBN: 978-605-5540-05-0

MUHTASAR
BEYDÂVÎ TEFSÎRİ

(ENVÂRU'T-TENZÎL VE ESRÂRÜ'T-TE'VÎL)

I. CİLT

Kâdı Beydâvî

Tercüme ve Dipnotlar: Doç. Dr. Şadi Eren

Sure Adı	Cilt	Sayfa
Abese	4	611
Adiyat	4	737
Ahkaf	4	165
Ahzab	3	549
A'la	4	659
Alak	4	715
Al-i İmran	1	347
Ankebut	3	443
A'raf	2	11
Asr	4	749
Bakara	1	37
Beled	4	681
Beyyine	4	727
Büruc	4	645
Casiye	4	151
Cin	4	523
Cum'a	4	419
Duha	4	699
Duhan	4	135
En'am	1	697
Enbiya	3	67
Enfal	2	121
Fatiha	1	19
Fatır	3	631
Fecr	4	671
Felak	4	791
Fetih	4	205
Fil	4	757
Furkan	3	257
Fussılet	4	53
Gaşiye	4	665
Hacc	3	113
Hadid	4	347
Hakka	4	491
Haşir	4	367
Hicr	2	519
Hucurat	4	225
Hud	2	327
Hümeze	4	753

Sure Adı	Cilt	Sayfa
İbrahim	2	483
İhlas	4	787
İnfitar	4	625
İnsan	4	569
İnşikak	4	639
İnşirah	4	705
İsra	2	625
Kadr	4	723
Kaf	4	241
Kafirun	4	773
Kalem	4	477
Kamer	4	303
Karia	4	741
Kasas	3	395
Kehf	2	689
Kevser	4	769
Kıyame	4	559
Kureyş	4	761
Leyl	4	693
Lokman	3	513
Maide	1	597
Maun	4	765
Mearic	4	503
Meryem	2	745
Mücadele	4	383
Müddessir	4	545
Muhammed	4	185
Mülk	4	463
Mü'min	4	13
Mü'minun	3	159
Mümtehine	4	399
Münafikun	4	427
Mürselat	4	581
Mutaffifin	4	631
Müzzemmil	4	535
Nahl	2	551
Nas	4	797
Nasr	4	777
Naziat	4	601

Sure Adı	Cilt	Say
Nebe	4	59
Necm	4	28
Neml	3	35
Nisa	1	48
Nuh	4	51
Nur	3	20
Ra'd	2	45
Rahman	4	31
Rum	3	48
Sad	3	73
Saff	4	41
Saffat	3	69
Sebe	3	59
Secde	3	53
Şems	4	68
Şuara	3	30
Şura	4	7
Taha	3	1
Tahrim	4	45
Talak	4	44
Tarık	4	65
Tebbet	4	78
Teğabun	4	43
Tekasür	4	74
Tekvir	4	61
Tevbe	2	17
Tin	4	71
Tur	4	27
Vakıa	4	33
Yasin	3	66
Yunus	2	26
Yusuf	2	39
Zariyat	4	25
Zilzal	4	73
Zuhruf	4	10
Zumer	3	77

İçindekiler

Önsöz ... 9
Meâl Hakkında ... 11
Amellerin Faziletleriyle İlgili Bir Açıklama ... 12
Müellifin Önsözü ... 15

FATİHA SÛRESİ

1. Ders ... 19

BAKARA SÛRESİ

2. Ders: Kâmil Mü'minler ... 37
3. Ders: İnatçı Kâfirler ... 52
4. Ders: Münafıklar ... 58
5. Ders: Allah'a İbadet ... 78
6. Ders: Fasıkın Dünyası ... 96
7. Ders: Yeryüzü Halifesi Hz. Âdem ... 108
8. Ders: İsrailoğulları ... 127
9. Ders: İsrailoğullarına Olan Nimetler ... 137
10. Ders: İsrailoğullarının Nankörlüğü ... 144
11. Ders: Bakara Kıssası ... 151
12. Ders: İsrailoğullarının Bazı Halleri ... 156
13. Ders: İsrailoğullarına On Emir ... 161
14. Ders: İsrailoğullarına Bazı Uyarılar ... 164
15. Ders: Vahiy ve Sihir ... 171
16. Ders: Ehl-i İmana Sesleniş ... 178
17. Ders: İsrailoğullarına Hitabın Son Kısmı ... 185
18. Ders: Hz. İbrahim ve Ka'be ... 192
19. Ders: Kıble Meselesi ... 207
20. Ders: Sabır İmtihanı ve Tevhid ... 218
21. Ders: Bazı İlâhî Uyarılar ... 225
22. Ders: İyi İnsanların Bazı Özellikleri ... 232
23. Ders: Oruç Meseleleri ... 239
24. Ders: Allah Yolunda Savaş ... 249
25. Ders: Hacc Hakkında ... 253
26. Ders: Mü'minler ve Kâfirler ... 262
27. Ders: Kitabın Yorumunda İnsanların İhtilafı ... 267

28. Ders: Haram Ayda Savaş ... 270
29. Ders: Evlilik Meseleleri ... 277
30. Ders: Boşanma Meseleleri ... 282
31. Ders: Tâlut-Câlut Kıssası ... 299
32. Ders: Ayetel Kürsî ... 308
33. Ders: Hz. İbrahim ve Ölülerin Diriltilmesi ... 317
34. Ders: Allah Yolunda İnfak ... 323
35. Ders: Faiz Meseleleri ... 332
36. Ders: Borçlanma Meseleleri ... 336
37. Ders: Mi'raç Hediyesi ... 340

ÂL-İ İMRAN SÛRESİ

38. Ders: Muhkem-Müteşabih ... 347
39. Ders: Çetin İmtihan ... 354
40. Ders: İlâhi Tasarruf ... 362
41. Ders: Âl-i İmran ve Hz. Meryem ... 370
42. Ders: Hz. İsa ... 378
43. Ders: Ehl-i Kitaba Sesleniş ... 387
44. Ders: Tevhid Yolu ... 397
45. Ders: Kâbe ve Hac ... 402
46. Ders: Allah'ın İpi ... 410
47. Ders: Ehl-i İman ve Ehl-i Kitab ... 417
48. Ders: Uhud Savaşı - 1 ... 425
49. Ders: Uhud Savaşı - 2 ... 434
50. Ders: Uhud Savaşı - 3 ... 442
51. Ders: Uhud Savaşı - 4 ... 449
52. Ders: Uhud Savaşı - 5 ... 458
53. Ders: Ölüm Gerçeği ... 465
54. Ders: Göklerin ve Yerin Âyetleri ... 471

NİSA SÛRESİ

55. Ders: İnsanlığın Atası ... 481
56. Ders: Miras Meseleleri ... 486
57. Ders: Aile Meseleleri ... 492
58. Ders: Aile Reisliği ... 502
59. Ders: Dinde Kolaylık ... 513
60. Ders: Allah ve Rasulüne İtaat ... 519
61. Ders: Tağutu İnkâr ... 525
62. Ders: Allah Yolunda Cihad ... 530
63. Ders: Münafıkların Hilesi ... 535

64. Ders: Katl Hükümleri ... 543
65. Ders: Hicret ve Cihad ... 547
66. Ders: Hz. Peygamber ve Münafıklar ... 555
67. Ders: Şeytanın Tuzakları ... 560
68. Ders: Sulh Hayırlıdır ... 567
69. Ders: Münafığın Şahsiyetsizliği ... 572
70. Ders: Kâfirleri Dost Edinmek ... 577
71. Ders: Yahudiler Hakkında ... 581
72. Ders: Meryem Oğlu İsa ... 587

MAİDE SÛRESİ

73. Ders: Helâller ve Haramlar ... 597
74. Ders: Abdest ve Temizlik ... 606
75. Ders: Ehl-i Kitap Hakkında ... 612
76. Ders: Arz-ı Mev'ud Meselesi ... 619
77. Ders: Hâbil ve Kâbil ... 624
78. Ders: Allah'ın İndirdiğiyle Hükmetmek ... 631
79. Ders: Allah'ın Hizbi ... 641
80. Ders: Ehl-i Kitabın Bazı Yanlışları ... 651
81. Ders: Hz. İsanın Mahiyeti ... 658
82. Ders: Yahudi - Hristiyan Mukayesesi ... 662
83. Ders: Bazı Haramlar ... 666
84. Ders: Av Hükümleri ... 673
85. Ders: Soru Sormada Ölçü ... 678
86. Ders: Mahşerden Bir Manzara ... 684

EN'AM SÛRESİ

87. Ders: İnsan Peygamber ... 697
88. Ders: Her Hayır Allah'tan ... 703
89. Ders: Günah Hamalları ... 709
90. Ders: Peygamber Çilesi ... 714
91. Ders: Peygamber Daveti ... 719
92. Ders: Gaybın Anahtarları ... 726
93. Ders: Alttan ve Üstten Azap ... 731
94. Ders: Hz. İbrahim'in Tevhid Mücadelesi ... 737
95. Ders: Zâlimlerin Sonu ... 744
96. Ders: Allah'ı İdrak ... 749
97. Ders: İns ve Cin Şeytanları ... 758
98. Ders: Helâl ve Haramı Beyan Yetkisi ... 772
99. Ders: İlâhi Emirler ve Yasaklar ... 780
100. Ders: Mübarek Kitap ... 785

Kâdı Beydâvî

Nâsırüddîn Ebû Saîd Muhammed Beydâvî, 1189 – 1286 tarihleri arasında yaşadı. Şîraz yakınlarındaki Beydâ kasabasında dünyaya geldi. Şîraz'da baş kadılık (kâdı'l – kudât) yaptığı için kendisi "Kâdı Beydâvî" olarak şöhret buldu. Babası da kendisi gibi baş kadı idi.

İslâmî ilimlerin hemen hepsinde eser telif etmesi cihetiyle kendisinden **"allâme"** ünvanıyla bahsedilir. Özellikle tefsir, kelâm, fıkıh ve usûl-i fıkıh sahasında çok seçkin bir konumdadır.

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1- **Minhâcul-Vusûl ilâ ilmi'l-Usûl.** Fıkıh usulüne dairdir.

2- **Şerhu Mesâbîhu's-Sünne.** Beğavî'nin hadise dair Mesâbîhu's-Sünne adlı eserinin şerhidir.

3- **el-Gâyetu'l-Kusvâ.** Fıkıh ilmine dairdir.

4- **Tevâliu'l-Envâr min Metâlii'l- Enzâr.** Kelâm ilmine dairdir.

Beydâvînin en meşhur eseri, tercüme etmiş olduğumuz **"Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't Te'vil"** isimli bu tefsiridir.

Bu tefsir asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, üzerinde 250'den fazla şerh, haşiye ve ta'lîk yazılmıştır.

Bunlar içinde Muhammed İbnu Mustafa Şeyhzâde, Şihâbuddîn Hafâcî ve İsmail İbnu Muhammed Konevî'ye ait olan **Şeyhzâde Şihâb ve Konevî Hâşiyeleri** çok meşhurdur.

Kâdı Beydâvî, Şâfiî mezhebinden olmakla beraber, tefsirinin Osmanlı medreselerinde de asırlarca ders kitabı olarak okutulması dikkat çekici bir durumdur. Çünkü Osmanlı Devletinde Hanefi mezhebi ön planda idi.

Beydâvî, bu tefsîri hayatının son döneminde Tebriz'de yazmıştır.

Önsöz

2006- 2010 yılları arasında Dost TV' de **"Rahman'ın Âyetleri"** adıyla tefsir proğramı yaptım. Kur'anın baştan sona tefsirine gayret ettiğim bu proğramda Fahreddin Razi, Hamdi Yazır gibi pek çok müfessirin tefsirlerinden yararlandım. Bunlar içinde en ziyade bana faydası olanlardan biri, Kâdı Beydâvî'nin tefsiri oldu.

Onun tefsirini okudukça, bu mübarek eserin neden asırlarca bir tefsir klasiği olduğunu, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okunduğunu, 250'den fazla üzerine şerh ve haşiyeler yazıldığını daha iyi anladım.

İbaresinin bir derece zor olması sebebiyle Türkçeye şu ana kadar tercüme edilmemekle beraber, İslamî ilimler alanında araştırma yapan hemen herkes bir şekilde bu tefsire muhatap olmuş veya duymuştur. İnşaallah bu çalışma ile, bu güzel tefsirden daha geniş kitleler istifade edeceklerdir.

Bir bütün olarak bu tefsiri incelediğimizde, başlıca şu özellikler dikkatimizi çeker:

- Beydâvî, gayet veciz ibareler ile anlatmış, laf kalabalığı yapmamıştır.

-Ayette bulunan edebî incelikleri tam bir vukufiyetle ele almış, bu şekilde Kur'anın mu'cizeliğine delil getirmiştir.

-Ayetlerin açıklamasında sebeb-i nüzûle (ayetlerin iniş sebebine) sıkça yer vermiştir.

-Ayetlerin yorumunda farklı görüşlere dikkat çekmiş, kendi kanaatlerini açıkça ifade etmiştir.

-Gerek farklı fıkhî mezhepler, gerekse farklı itikadî mezheplerin ayetle ilgili görüşlerine açıktan veya üstü kapalı olarak kısaca temas etmiş, ehl-i sünnetin müdafaasını yapmıştır.

-Zaman zaman, ayette geçen bazı kelimelerin manasını, "Arabların divanı" denilen şiirden şahit getirerek açıklamıştır.

-Ayetin okunmasında kıraat farklılıklarına işaret etmiştir.

-"Bu ayet hakkında şöyle de denildi" diyerek diğer ufuk açıcı manalara temasta bulunmuştur.

-Zaman zaman tasavvufî mana inceliklerine dikkat çekmiştir.

Yaptığımız tercümenin başlıca özellikleri şunlardır:

-Motamot tercüme yerine, ifade edilen mananın Türkçe'deki karşılığını vermeyi esas aldık.

-Anlaşılması zor olan veya açıklanmasında fayda gördüğümüz yerlerde dipnotlar şeklinde açıklamalar yaptık.

-Beydâvî'nin cümlelerinde maddeler halinde ele alınabilecek durumlar olduğunda, cümleyi alt alta maddeler şeklinde yazmayı tercih ettik.

-Beydâvî'nin kendisi de bir kaynak olması cihetiyle, tefsirde geçen hadislerin kaynağını yazmadık.

-Kolay ve anlaşılır bir dil kullanmaya çalıştık. Ama takdir edileceği üzere, tıpla ilgili bir kitapta tıbbî terimlerin, hukukla ilgili bir kitapta hukukî terimlerin olması gibi, biz de bu tercümede tefsir ilminin terimlerini kullandık. Mesela, ayetlerin iniş sebebini ifade eden **sebeb-i nüzûl** kavramını aynen kullanmayı tercih ettik.

-Tercüme esnasında görülen başlıkların tamamına yakını metinde olmayıp, anlamayı kolaylaştırması açısından tarafımızdan konulmuştur.

-Bu çalışmada yaptığımız en önemli bir yenilik, Kur'anın tamamının **"her güne bir ders"** şeklinde 430 ders olarak sunulmasıdır. Kur'anın son üç cüzü, genelde kısa surelerden meydana geldiğinden, o bölümde yer alan surelerin her biri birer ders olarak ele alınmış, ama diğer kısımlarda yer alanlar derslere taksim edilmiştir. Mesela, onbir sayfadan meydana gelen Kehf suresinde başlıca beş kıssa vardır:

-Ashab-ı Kehf kıssası.

-Biri mağrur, diğeri dindar iki arkadaşın kıssası.

-Hz. Adem kıssası.

-Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın kıssası.

-Zülkarneyn kıssası.

Biz bu çalışmada bunu beş ders şeklinde takdim ettik.

Gerçi Kur'anın her yerinde bölümler Kehf suresinde olduğu kadar net ayrılmaya müsait değildir. Böyle olmakla beraber, yapılabilecek taksimin en iyisini yapmaya çalıştık. Mesela, onüç buçuk sayfa olan Yusuf suresi baştan sona bir kıssa olup, Hz. Yusuf'un hayat hikâyesinden önemli pasajlar ve mesajlar ihtiva eder. Biz bu kıssayı, altı bölüm halinde ele aldık. Bu bölümler incelendiğinde, her birinin Hz. Yusuf'un hayat hikâyesinden birer sahne olduğu görülecektir.

Bu tarz bir sunum, bildiğimiz kadarıyla ilk defa yapılmaktadır. Beydâvî'nin orijinalinde böyle bir ayırım olmamakla beraber, özellikle günümüz insanına böyle bir sistemin çok faydalı olacağını düşünüyoruz. Dersler, genelde beş on sayfa civarındadır. Nadiren daha az veya daha fazla

olabilmektedir. Kendine her gün bir dersi hedef seçen okuyucu, böylece 430 günde Kur'anın tamamı üzerinde kafa yorarak bitirmiş olacaktır. Böyle yapmayı tercih edenlere tavsiyemiz, yanlarında başka tefsirler de bulundurmaları, diğer müfessirlerin aynı bölümü nasıl tefsir ettiklerini vaktin elverdiği nisbette görmeleridir.

Ama isteyen kimse, böyle bir sistemi nazara almadan çok daha hızlı bir şekilde kısa zamanda tefsiri okuyabilir.

-Eser, tek başına okunabileceği gibi, Kur'an dersi yapmak isteyenler için ideal bir ders kitabı da olabilir, ailece veya arkadaş grubu ile müzakere yoluyla takip edilebilir. Beraber okunması, anlaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır.

-Şiirle şahit getirilen ve kıraat farklılıklarını anlatan kısımları genelde tercüme etmedik. Zaten üst düzey Arapça bilenler bu eseri aslından okuyup anlamaktadırlar. Arapça bilmeyenler için ise, -ehline malum olduğu üzere- bunları tercümede ifade edebilmek hayli müşkildir.

Böylece bu tefsir klasiğinin yaklaşık %90'ı Türkçeye kazandırılmış oldu. Şahsım itibarıyla Beydâvî'nin açıklamalarından gerçekten çok istifade ettim. Tercümeden okuyanların da çok istifade edeceklerini umuyorum.

Meâl Hakkında

Beydâvî Tefsiri Arapça olduğu cihetle, bu kitapta yer alan meâl, tamamen tarafımızdan hazırlanmış olup, otuz yıldan bu yana Kur'an ilimleriyle meşguliyetin bir neticesidir. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Hamdi Yazır'ın meâli gibi başlıca meallerden de istifade edilmekle beraber, tamamen müstakil bir meâldir.

Meâlin bazı özelliklerini şöyle sayabiliriz:

-Bilindiği gibi, tek kelimeden meydana gelen (Rahman, 64) ayeti olduğu gibi, bir sayfalık **müdayene ayeti** de vardır (Bakara, 282). Biz bu çalışmamızda, ayet meallerini cümlelere bölmeyi tercih ettik. Mesela (Bakara, 255). ayet olan **ayete'l- kürsî** on ayrı cümleden meydana gelmiştir. Zihnin bu on cümleyi hatırda tutması elbette kolay değildir. Ama cümleler halinde muhatap olunduğunda daha kalıcı olmaktadır. Son yıllarda ülkemizde **"kelime meâl"** sistemi bazı meâllerle yaygınlaşmıştır. Bu sistem, Kur'an kelimelerinin anlamını öğrenmede faydalı olmakla beraber, manayı bir bütün olarak kavramada problemlere yol açmaktadır. Çünkü zihin mevcut kapasitesini tam kullanamamakta, çatallanmakta, öyle ki bu durum kişinin konuşmasına bile yansıyabilmektedir. Bu açıdan, cümle olarak ayete mu-

hatap olup, cümle içinde kelimeleri görmek ve anlamak çok daha faydalı olacaktır. Nitekim eğitimde de **"tümden gelim"** metodu daha ön plana çıkmaktadır.

-Ayet meâlleri koyu olarak yazılmış, ihtiyaç olan yerde ise, manayı anlamayı kolaylaştırıcı ifadeler parantez içinde yer almıştır. Pek çok meâlde buna riayet edilmemesi, meâl ile tefsirin iç içe girmesine, hangisinin ayetten hangisinin tefsirden olduğunun karıştırılmasına sebep olmaktadır.

-Melekût, kab-ı kavseyn, sidretü'l-münteha, salih amel, takva gibi genelde kavram olabilecek ifadeler aynen alınmıştır. Zira böyle kelimelerin tam bir Türkçe karşılığı yoktur. Bunları birer kelime ile ifade etmeye çalışmak, büyük ölçüde mana kaybına yol açmaktadır. Bunların açıklamasının tefsirde yer alması, okuyucuyu manada derinleşmeye sevk etmektedir.

-Kur'anın meâli denizin maviliğine, tefsiri ise o denizin derinliğine benzer. Meâlde mana derinliğini yakalayabilmek çok da kolay değildir. Bu açıdan, meâl-tefsir türü çalışmaların daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zaten bu eser de bu türden bir çalışma olmuştur.

-Yoğun bir mesai ve ciddi bir araştırmanın neticesinde, böyle bir meâl ortaya çıktı. Eksikleri olduğunu kabul ile beraber, bazı yenilikleri ve açılımları ihtiva etmesiyle, Kur'anın anlaşılması yolunda ileri bir adım olacağını umuyorum. Gözümüzden kaçan veya eksik görülen kısımları varsa, değerli okuyucuların e-mail adresime bildirmelerini istirham ediyorum.

Amellerin Faziletleriyle İlgili Bir Açıklama

Beydâvî, hemen her surenin sonunda o sure ile ilgili bir rivayete yer verir. Mesela Yasîn suresi tefsirinin sonunda geçen şu rivayete bakalım:

> "Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'anın kalbi de Yasîn'dir. Allahın rızasını murat ederek hangi Müslüman onu okusa, Allah onu bağışlar ve sanki yirmi iki defa Kur'an hatmetmiş gibi sevap verir. Hangi Müslümana da ölüm meleği geldiği sekerat zamanında Yasin suresi okunsa, onun her bir harfi için on melek iner. Bu melekler o kimsenin önünde saf olurlar, ona rahmet ve mağfiret duası ederler. Onun cenazesinin yıkanmasında bulunurlar, onun cenaze namazını kılarlar, teşyi eder ve defninde hazır olurlar.
>
> Hangi Müslüman ölüm anında Yasin Suresini okusa, Rıdvan isimli melek ona gelip de cennetten getirdiği şerbeti yatağında içmeden, ölüm meleği onun ruhunu kabzetmez. Ruhu kabzedilirken o kimsenin kokusu hoştur. Kabrinde dururken kokusu hoştur. Kirlerden temizlenmek için peygamberlerin havuzlarından bir havuzda yıkanmaya muhtaç değildir, çünkü orada da kokusu hoştur."

Bu ve emsali rivayetler genelde sahih hadis kaynaklarında geçmediğinden ve ilk bakışta mübalağalı bir anlatım gösterdiğinden pek çok tefsir alimi, -tefsirde bir harika olduğunu kabul etmekle beraber- bu noktada Beydâvî'yi tenkit etmişlerdir.

Bu meselede şu gibi esaslara dikkat çekmekte yarar görüyoruz:

-Hadis alimleri, hüküm ihtiva etmeyen zayıf hadislerle amel edileceğini kabul ederler. Beydâvî'nin zikrettiği bu rivayetler, dinde yeni bir hüküm getirmemekte, sadece bu surelerin okunmasına teşvikte bulunmaktadır. Dolayısıyla bunların din noktasında bir mahzuru söz konusu değildir.

- Beydâvî bunları zikrederken zaman zaman "Allahu A'lem" (Doğrusunu en iyi Allah bilir) demesi, kendisinin de bu konuda ihtiyatlı olduğunu gösterir.

- Bu müteşabih rivayetlerde vaat edilen sevapların ve durumların mutlak ve belli vakitler için olması düşünülebilir. Dolayısıyla, bunların doğruluğu için bazı fertlerde ve bazı vakitlerde olması yeterlidir. Öyleyse bu hükümler küllî değillerdir, sıhhati için rivayette zikredilmeyen ve bilinmeyen bazı şartlar vardır.

-Hem o sureyi okumanın böyle bir sevabı netice vermesi zatında imkânsız olmayıp, mümkündür. Ama her şahıs için tahakkuk etmesi söz konusu olamaz, ihlâs ve kabul gibi kayıtlarla kayıtlıdır.

-Sevap, Allah'ın fazlı ve feyzidir. Kulun nazarı ise, feyzinin tecellilerine bir nihayet olmayan bir Zat'ın, nihayeti olmayan bekâ âleminde, ihtiyacına nihayeti olmayan kuluna vereceği şeyleri tam da ihata edemez.

- Rivayetteki sevap, ahirete bakan yönüyle aynen gerçekleşebilir. Küçük bir cam parçası semayı yıldızlarıyla içine alması gibi, o âlemden bir zerre, sevap âleminden koca bir âlemi içine alabilir.

-Atomdaki enerjinin açığa çıkması, insanın ve hatta top yekun insanlığın idrak sınırlarını aşmakla beraber, hakikatin ta kendisi olduğu gibi, bu rivayetlerde nazara verilen sevapların ve neticelerin en azından bazı fertler hakkında gerçekleşmesi imkan dışı değildir. Bazen olur, kişinin kudsi bir halde söylediği tayyip bir kelime, rahmetin bir hazinesini açabilir. Kadir suresi üçüncü ayette **"Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır"** denilmesi, bu noktada bize rehberlik edebilir. Yani, böyle bir gece, bir ömre bedel olduğu gibi, şartlarına uyarak okunan bir sure, dünyevî idrakimizi zorlayan nice rahmet hazinelerini açabilir.

Bununla beraber, gerçek ilim, gaybları bilen Allah nezdindedir.

Şadi Eren

Müellifin Önsözü

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم

"Sana da Zikri indirdik ki, insanlara indirileni açıklayasın."

Nahl Sûresi, 44

Her türlü hamd o Allaha mahsustur ki,

-Hak ile batılı ayıran Kur'anı âlemlere uyarıcı olarak indirdi.

-En halis Arapların en seçkin alimlerine onun en kısa bir sûresinin benzerini getirmeleri hususunda meydan okudu, ama kimse buna güç yetiremedi.

-Hem asıl Araplardan, hem de zamanla Araplaşmış olanlardan ona muaraza edenleri susturdu. Öyle ki, onun karşısına çıkan edipler, kendilerinin büyülenmiş olduğunu zannettiler

-Sonra insanlara indirilmiş olan ayetleri, içlerinden akıl sahibi olanlar düşünsünler ve ders alsınlar diye onların maslahatlarına göre beyan etti. Böylece hem **ümmü'l- kitap**, yani Kur'anın temel esasları olan muhkem ayetlerdeki manayı ve hem de **rumuz'l- hitap**, yani hitaptaki ince işaretler olan müteşabih ayetlerdeki kapalılık perdesini onlara açtı, bunların tefsir ve te'vilini yaptı. Hakikatlerdeki kapalılıkları ve dakik manalardaki incelikleri ortaya koydu. Ta ki Kur'anın muhataplarına mülk ve melekûtun gizli sırları ve Cenab-ı Hak ile ilgili bilinmeyen manalar tecelli etsin ve onlar da bu sırlar ve manalar hakkında iyice tefekkür etsinler.

-Ayrıca, onlardan maddi- manevi kirleri gidersin ve onları tertemiz yapsın diye, ayetlerin ibarelerinden ve işaretlerinden hükümlerin kurallarını ve muhtelif durumlarını ortaya koydu. Artık bunun sonucu olarak, her kim sağlam kalbe sahipse ve uyanık bir şekilde ona kulak verirse, o kimse dünya ve ahirette medhe layıktır ve mutludur. Kim de başını çevirmez ve nurunu söndürürse, o da kınanmaya layıktır ve kızgın ateşe atılır.

Ey Vacibu'l – vücud, ey cömertliği veren, ey her maksattan öte olan!

Hz. Peygambere öyle rahmet et ki, onun manevi zenginliğine münasip ve makamına denk olsun. Ona yardım eden ve onun açıklamalarını takrir edenleri de rahmetine mazhar kıl. Bizleri de onların bereketlerinden feyizlendir ve onların şerefli yollarından gidenlerden eyle. Hem onlara, hem de bize selametler ver.

Emma ba'd.

İlimlerin en ziyade büyüğü, şeref ve parlaklıkta en yücesi, hiç şüphesiz **Tefsir İlmi**dir. Tefsir ilmi, dinî ilimlerin reisi ve başıdır. Allah yolunun kurallarının temeli ve esasıdır.

Bu sahada görüş beyan etmek ve konuşmaya yeltenmek isteyen kimse,

-Dinî ilimlerin tamamında, hem usûlde hem füru'da seçkin bir konumda olmalı.

-Arapçanın hem sarf ve nahvinde (gramerinde) hem de edebî sanatlarında üstün bir seviyede bulunmalıdır.

Uzun zamandan beri Tefsir alanında bir kitap yazmayı içimden geçiriyordum. Bunda şu özellikler olmalıydı:

-Büyük sahabelerden, tabiinin alimlerinden ve selef-i salihinden bu konuda gelen manaların özünü ihtiva etsin.

-Hem kendimin çıkardığı, hem de benden önce gelen seçkin müteaahhir zatların ve temayüz etmiş muhakkiklerin çıkardığı yüksek nükteleri, parlak incelikleri içinde bulundursun.

-Sekiz meşhur kıraat imamına dayanan meşhur kıraatlere ve muteber kurralardan rivayet edilen şaz kıraatlere yer versin.

Ancak kapasitemin yetersizliği, beni buna teşebbüsten alıkoyuyor, bu makamda görülmekten men ediyordu. Ancak bir istihare sonucu, murat ettiğim bu çalışmaya başlamam ve maksadımı gerçekleştirmem gerektiği kalbime geldi Onu tamamladıktan sonra **"Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl"** adını vermeyi niyet ettim.

İşte şimdi Allahın tevfikiyle onu yazmaya başlıyorum. "Her hayra muvaffak kılan ve her isteneni veren O'dur" diyorum.

Kâdı Beydâvî

FATİHA SÛRESİ

Fatiha Sûresi Mekkî olup yedi ayettir.

1. DERS

Fatiha sûresinin birçok ismi vardır. Mesela:

Ümmü'l- Kur'an: Çünkü Fatiha Kur'anın başında yer alır, bu açıdan bu sûre Kur'anın aslı ve kaynağıdır. Bundan dolayı ona **"Esas"** da denilir. Fatihaya "esas" denilmesi, Kur'anın temel maksatları olan Allaha sena, O'nun emri ve nehyi ile ibadet, vaad ve vaîdini içine alması yönüyle de değerlendirilebilir.

Keza Fatiha sûresi nazarî (teorik) hikmetleri, amelî (pratik) hükümleri ihtiva etmesi itibarı ile de bir "esas"tır. Bunları bilmek, doğru yolda gitmeyi, iyi insanların mertebelerine ve kötü insanların akibetlerine muttali olmayı netice verir. Bundan dolayı Fatiha sûresinin bir adı **"Kenz",** bir başka adı **"Kâfiye",** diğeri de **"Vâfiye"**dir. Yani bu sûre bir hazinedir, insanların ihtiyacı olan esaslara kâfi ve vâfidir.

Fatiha sûresi hamd, şükür ve dua sûresidir.

O, **"Şafiye"**dir, yani şifa verir. Hz. Peygamber şöyle buyurur:

"O, her derde devadır."

Fatiha sûresi **"Seb'u'l-Mesanî"**dir.[1] Çünkü ittifakla, ayetlerinin sayısı yedidir. Ancak bazı âlimler baştaki besmeleyi de Fatihadan sayar, bu durumda "En'amte aleyhim" müstakil ayet sayılmaz. Besmelenin Fatihaya dâhil olmadığını söyleyen âlimler ise, o kısmı da müstakil ayet kabul ederler.

Fatiha sûresi, namazın her rekâtında okunur, bu da ona "Sebu'l-mesanî" denilmesi sebeplerindendir.

Şayet rivayet doğruysa, Fatiha sûresi iki defa nazil olmuştur.

1-Biri, namaz farz kılındığında Mekkede,

2-Diğeri de kıble Ka'beye çevrildiğinde Medine'de.

Ancak **"Andolsun ki, biz sana seb'ul- mesani'yi** (tekrarlanan yediyi) **verdik."** (Hicr, 87) ayeti sebebiyle Mekkî sûrelerden olduğu anlaşılmaktadır, yani en azından Mekkî olduğu nass ile sabittir.

1- بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ "Rahmân - Rahîm olan Allah'ın adıyla."

---

[1] Bu ifade "tekrarlanan yedi" manasına gelir. (Hicr, 87) ayetinden gelen bu ifadeyle alakalı olarak, ilgili ayetin açıklamasına bakılabilir.

Besmele, Fatihaya dâhildir. Her sûrenin başında yer alan besmele de, o sûreden sayılır.[2] Mekke ve Kufenin kurra'ları ve fakihleri bu görüştedirler. İbnu Mübarek ve İmam Şafiî de meseleye böyle bakar. Medine, Basra ve Şam'ın kurra ve fakihleri, İmam Malik ve İmam Evzaî de böyle kabul eder.

Ebu Hanife'den bu konuda bir beyan yoktur. Bundan hareketle Besmelenin sûreye dâhil edilmediği görüşünde olduğu zannedilmiştir.

Muhammed İbnu Hasan'a bu konuda sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:

"Mushaf'ın iki kapağı arasında yer alanların hepsi kelâmullahtır."

Bu görüşü destekleyen çok hadisler vardır. Bunlardan biri Hz. Ebu Hureyreden gelen şu rivayettir:

"Hz. Peygamber (asm) Fatiha sûresini okudu. Okurken besmeleyi de söyledi."

Her sûre başındaki Besmelenin o sûreye dâhil bir ayet olduğu kabul edildiğinde, besmelenin tek başına ayet olması veya sonrasındaki ayetle beraber sayılması konusunda da ihtilaf söz konusudur. Ama, her hâl ü kârda mushafın içinde yer alanların tamamının Allahın kelâmı olduğunda icma' vardır.

Fatihadan sonra söylenen **(Âmin)** ifadesi Fatiha'ya dâhil olmadığından, ümmet bu lafzı Kur'ana yazmamaktadır. Kur'andan olmayanı Kur'ana yazmamakta bu hassasiyeti gösteren ümmetin, Besmeleyi ittifakla sûre başlarına yazması, onun Kur'andan olduğunu göstermektedir.

"Allahın adıyla" derken mukadder bir cümle vardır: Yani, "Allahın adıyla okurum" demektir. Çünkü, besmeleden sonra gelen kısım, okunmaktadır.

Keza, her hangi bir işi yapan kimse besmele çektiğinde "Allahın adıyla şu işime başlarım" demiş olur.[3]

Kural olarak, önem verilen şey önce söylenir. Bu durumda Allah adının öne alınarak işe başlanması O'nun adıyla yapılan işin önemine dikkat çeker. **"Onun yüzüp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır."** (Hûd, 41) ve

---

2 Hanefi alimleri, sûre başında yer alan besmelelerin, sûreleri birbirinden ayırmak için olduğunu kabul ederler.

3 Yani, Allahın adıyla yerim, Allahın adıyla dükkânımı açarım" gibi...

bu sûrede yer alan **"Sadece Sana ibadet ederiz"** denilmesinde de benzeri bir incelik vardır.[4]

Bu şekilde Allah adının öne alınarak Besmele çekilmesi, Allahın şanını tazime daha münasiptir. Çünkü herhangi bir fiil Allahın adıyla başlanmadığında şer'an tamam sayılmaz ve bir kıymet ifade etmez Hz. Peygamber şöyle bildirir:

"Allah adıyla başlanmayan her iş, ebterdir."

Yani, sonu iyi gelmez, bir hayır getirmez.

Besmeledeki بِ (ba) harfinin musahabe için olduğu da ifade edilmiştir.[5]

Besmele ile başlamak, "Allahın ismini teberrük olarak okumaya başlıyorum" manasını da ifade eder. Besmeleden, ta Fatiha sûresinin sonuna kadar, kulların dilleri ile Allahın adıyla nasıl teberrükte bulunulacağını, O'nun nimetlerine nasıl hamdedileceğini, O'nun lütfundan nasıl isteneceğini göstermektedir.

اسْم **İsim** kelimesi yükseklik ifade eden **"sümüvv"** kelimesinden gelir. Çünkü söylenen isim, ismin müsemmasını gösterir ve onun bir alâmeti olur.

Eğer isim ile lafız murat edilirse, bu isim müsemmanın gayrı olur. Çünkü birbirinden kopuk seslerden meydana gelir. Milletlere ve asırlara göre farklılık arzeder. Bazen müteaddid olur, bazen ise ittihad eder. Müsemma ise böyle değildir.

Ama isimden bir şeyin zâtı kastedilirse, isim ile müsemma aynı şey olur. Lakin bu manada kullanımı meşhur değildir.

Kur'andaki,

-**"Celal ve ikram sahibi Rabbinin ismi yücedir."** (Rahmân, 78)

-**"Rabb-i Âlâ'nın** (Yüce Rabbinin) **ismini tesbih et."** (Â'lâ 1) ayetlerinde geçen isimlerden, lafız murat edilmiştir. Çünkü Cenab-ı Hakkın zât ve sıfatlarının noksanlardan tenzihi vacip olduğu gibi, zâtına delalet için ko-

---

4 Yani, önemli olan Allah adıyla geminin hareket etmesi ve ibadetin Allah için olmasıdır. Yoksa başkaları adına gemilerini yürütebilirler ve Allah dışında mabut kabul ettiklerine tapabilirler.

5 **Musahabe,** beraber olmayı ifade eder. Yani, Allahın dilemesi ve teyidi olmadan hiçbir şey meydana gelmez. İnsanda olan cüz'i irade, Allahın küllî iradesinden medet almadan bir şey gerçekleştiremez.

nulan isimlerinin de çirkin hallerden ve edebe aykırı durumlardan tenzihi de vaciptir.

Ebu Hasen El-Eşarî'nin de katıldığı şekliyle, eğer isimden murat sıfat ise, Eş'ariye göre isim de sıfat gibi üçe ayrılır:

1-Bir kısım isim, müsemma ile aynıdır.

2-Bir kısmı, müsemmadan ayrıdır.

3-Bir kısmı da müsemmanın ne aynı, ne de gayrıdır.

"Allah ile..." demeyip **"Allahın adıyla"** denilmesi, teberrük ve yardım istemenin ancak Allahın adının zikriyle olmasındandır.

Veya bu yemin ile teyemmün arasındaki ayırım içindir.[6]

"Bismillah" derken elifin yazılmayışı, çokça kullanılması sebebiyledir. Ona bedel olmak üzere, hat olarak بِ (ba) harfi biraz uzun yazılmaktadır.

اللّٰهِ **"Allah"** lafza-i celâlinin aslı, ilahdır. Hemze hazfedilmiş ve ona bedel olarak elif-lâm gelmiştir. Bundan dolayı "Ya Allah" derken geçiş yapılmaz hemzeli okunur.

"Allah" lafza-i celâli, mabud-u bilhak olan Allah için kullanılır, **"ilâh"** ise hak ve batıl bütün ilahlar için kullanılabilir. Ancak zamanla Allah için kullanılması galip olmuştur.

Allah lafza-i celâli, "e-le-he" kökünden gelir. Bu ise; ibadet, hayret, sükûnet, sığınmak gibi anlamlar taşır.

Evet, Allahu Teâlâ gerçek mabuddur. Akıllar O'nun marifetinde hayrette kalır. Kalpler O'nun zikriyle mutmain olur. Ruhlar, O'nun marifetiyle sükûnet bulur. Dehşet içinde kalanlar O'na sığınırlar.

"Allah" lafza-i celâlinin "lâhe" kökünden geldiğini söyleyenler de vardır. Bu kelime, perdelenmeyi ifade eder. Allahu Teâlâ da gözlerin O'nu idrak etmesinden perdelidir.

"Allah" lafza-i celâli, bu tarzda müştak bir kelime olabileceği gibi, doğrudan doğruya Allahın zâtına mahsus bir alem, yani özel isim olması da mümkündür. Çünkü Allahın sıfatlarının kendisine dayandırılacağı bir isim lazımdır.[7]

Eğer "Allah" lafza-i celâli bir vasıf olsaydı, başkaları da o vasıfta müş-

---

6 Yani, "Bismillah" değil de "Billahi" denilseydi, bu ifade yemin olarak da anlaşılabilirdi.

7 Mesela, "Allah Rahimdir" deriz. Ama, "Rahim Allahdır" demeyiz.

terek olabileceğinden "La ilahe illallah" dediğimizde tam bir tevhidi ifade etmezdi.

En zahir olarak görülen o ki, aslında "Allah" lafza-i celâli vasıftır. Lakin başkası için kullanılmayıp münhasıran Allah için kullanılması galip olunca, alem (özel isim) gibi olmuştur.

الرَّحْمَنِ الرَّحِيم **Er-Rahmân – Er-Rahîm,** r-h-m kökünden gelen iki isim olup, "ziyadesiyle rahmet eden" manasını ifade ederler.

Rahmet, lügatte rikkat-i kalp manasını taşır. Yani, birisine acıyıp ona ikram etmeyi anlatır. Rahim kelimesi de aynı kökten gelir. Rahimde olana şefkat gösterilmesi gibi, bu iki isim ilâhî rahmeti anlatır.

Allahın isimleri, bu isimlerin nihayeti olan fiilleri itibariyle düşünülmesi uygun olur, yoksa fiilden etkilenme (infial) tarzında başlangıç yönünden ele alınmaması lazımdır.

Rahmân ismi, Rahîmden daha ziyade bir rahmeti ifade eder. Çünkü, aynı kökten gelen iki kelimeden biri diğerinden daha fazla harfle gelirse, o özellikte daha ziyade oluşu gösterir. Bu ziyadelik ise, bazen kemiyet (sayıca çokluk) bazen da keyfiyet, yani kalite itibariyle olabilir.

Mesela **"Ey dünyanın Rahmânı, ey ahiretin Rahimi"** denilir. Çünkü Allahın rahmeti şu dünyada mü'min ve kâfire umumîdir. Ama ahirette ilâhî rahmet özellikle mü'minler hakkındadır.

Kemiyet ve keyfiyet yönünden baktığımızda ise, "Ey dünya ve ahiretin Rahmânı" "Ey dünyanın Rahîmî" ifadelerini ele alalım. Çünkü ahiret nimetlerinin tamamı büyük nimetlerdir. Dünyevî nimetlerde ise, hem büyük olanlar, hem de küçük olanlar vardır.

Normalde küçükten büyüğe doğru gitmek bir esas iken, önce büyük nimetlere delâlet eden "Rahmân" isminin, sonra ise daha küçük nimetlere delalet eden "Rahîm" isminin gelmesine de şu açılardan bakılabilir:

Dünyadaki rahmet, ahiretteki rahmetten önce gelmektedir.

Rahmân ismi başkası için kullanılmadığından sanki alem (özel isim) gibi olmuştur, bundan dolayı Rahîm isminden önce gelmiştir. Çünkü Rahmân, "son derece merhamet sahibi Mün'im-i hakîkî" manasındadır. Bu ise Allahtan başkası için kullanılamaz. Çünkü Allahın dışında her şey lütufta bulunurken, nimet verirken ya büyük bir karşılık, ya bir medh ü sena bekler.

Ayrıca, Rahmân ismi büyük nimetlere delalet ettiği için, Rahîm ismi de bunlar dışındaki diğer nimetlere delalet eder, böylece Rahmân ismi için bir tetimme gibi olur, onun manasını tamamlar.

Rahmân ve Rahim isimlerinin besmelede yer alması arif insanın bütün işlerde kendisinden yardım istenilmeye layık olan Zâtın hem şimdiki, hem gelecekteki, hem büyük, hem de küçük bütün nimetlerin sahibinin gerçek mabud olduğunu bilmesi ve her şey ile O'na yönelmesi, O'nun tevfik ipine sımsıkı yapışması, kalbinin derinliklerini O'nun zikriyle meşgul edip başkasından uzaklaştırması içindir.

2- اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ **"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."**

Hamd, nimet veya nimetin gayrı güzel şeylere mukabil senada bulunmaktır. Medih ise, mutlak olarak güzele senada bulunmaktır. Mesela, "Zeyd'e ilim ve keremine mukabil hamdettim" dersin. Ama "Zeyde güzelliğinden dolayı hamdettim" demezsin, bunun yerine "güzelliğinden dolayı onu medhettim" dersin.

Hamd ve medhin, birbiriyle kardeş olduğu da söylenir.

Şükür ise, nimete söz, amel veya itikatla mukabelede bulunmaktır.

Şükür, bu cihetle hamd ve medihten daha genel, bir başka cihetle ise daha özeldir.

Hz. Peygamber şöyle der:

"Hamd, şükrün başıdır. O'na hamdetmeyen, O'na şükretmiş sayılmaz."

Hamdin zıddı zem (kötülemek – ayıplamak), şükrün zıddı ise küfran, (nankörlüktür.)

Fatiha sûresinin başındaki hamd kelimesinin elif-lamlı **"El-hamd"** şeklinde gelmesi hamd cinsini ifade etmek içindir.

Veya istiğrak içindir, yani her türlü hamdi ifade etmek içindir. Çünkü her türlü hamd, ancak O'na mahsustur. Allahu Teâlâ şöyle buyurur:

"Size gelen her nimet Allah'tandır." (Nahl, 53)

Demek ki doğrudan veya dolaylı ne kadar hayır varsa, hepsi O'ndandır. Bunda, Cenab-ı Hakkın hayat, ilim, irade, kudret sahibi olduğunu hissettirmek vardır. Çünkü bunlara sahip olmayan birisi hamde layık olamaz.

Rab, asıl olarak "terbiye" anlamında masdardır. Terbiye ise bir şeyi tedricen, peyderpey kemâline ulaştırmaktır. Sonra bu kelime, "ziyadesiyle terbiye eden" anlamında Allah için kullanılmıştır. Allah için "Adil" yerine "Adl" denilmesi de bu tarzdadır. Adl, "son derece adalet sahibi" anlamına gelir.

"Rab" ismi mutlak olarak başkasına nispet edilmez. Ancak Yusuf

sûresinde **"Rabbine git"** ifadesinde olduğu gibi kayıtlı olarak nispet edilmesi mümkündür. (Yusuf, 50)[8]

Âlem, "kendisiyle başkasının bilindiği şey" anlamında olup, Sani'in (yüce sanatkâr olan Allahın) kendisiyle bilindiği, ona alâmet olan şey anlamındadır. Allahın dışındaki her şey, bütün cevher ve araz olanları içine alır. Bunların her biri olması ve olmaması caiz şeylerdir. Var olmalarında vücudu vacip (zorunlu) bir müessire muhtaçtırlar.

"Âlem" kelimesinin çoğul gelmesi, âlem ünvanı altında yer alan çeşitli cinsleri içine alması içindir.

Âlem kelimesinin akıl sahipleri için kullanılan sığa ile çoğul yapılması, tağlip yoluyladır.[9]

Âlem kelimesinin melek, ins ve cinden ilim sahipleri için bir isim olduğu da söylenmiştir. Bu kelimenin bunlar dışındakiler için kullanılması, onlara tabi kılınmaları yoluyla yapılmıştır.

Bazı zâtlar da, âlemlerden muradın insanlar olduğunu söyler. Çünkü her bir insan müstakil bir âlemdir. Büyük âlem Allahı tanıttığı gibi, büyük âlemde olan cevherleri ve arazları müştemil olan insan da Allahı tanıttırır. Bundan dolayı yüce Allah her ikisine tefekkürle bakmayı müsavî kılarak şöyle bildirdi:

"Arzda yakîn sahipleri için nice ayetler vardır. Kendi nefislerinizde de. Hâlâ görmez misiniz?" (Zariyat, 21)

"Âlemlerin Rabbi" ifadesinde, varlığı ve yokluğu eşit olan şu varlıkların (mümkinatın) yoktan yaratılmada bir yaratıcıya ihtiyaçları olduğu gibi, varlığı devam ettirmede de bir Rabbe muhtaç olduklarına delil vardır.

3- اَلرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ "O, Rahmân – Rahim'dir."

Besmelede bu iki isim geçmekle beraber burada da tekrar edilmesi, zikredeceğimiz bir durumun illetini beyan etmek içindir.

4- مَالِكِ يَوْمِ الدّ۪ينِ "O, din gününün mâlikidir."

---

8 Bu ifade, Hz. Yusuf tarafından zindan arkadaşına söylenmiştir. "Efendin olan hükümdara git" anlamında kullanılmıştır.

9 Yani, âlemde insan, melek ve ruhani varlıklar akıl sahibidirler. **"âlemîn"** ifadesinin, akıl sahiplerinin çoğul yapıldığı sığa ile gelmesi, diğerlerinin ona tabi kılınması tarzında olmuştur. "Ebeveyn" ve "kameran" kelimelerinde de benzeri bir tağlib vardır. Çünkü "Ebeveyn" kelime olarak "iki baba" demek iken anne-baba için kullanılır. "Kameran" ise "iki ay" demek iken ay ve güneş için kullanılır.

Ayetteki **"Mâlik"** ifadesi, hem "Mâlik" hem de "Melik" şeklinde okunmuştur.

Asım, Kisaî ve Ya'kub kıraatinde "Mâlik" şeklinde okunur. **"O gün, kimse kimseye fayda veremez. O gün emir yalnız Allah'ındır."** (İnfitar, 19) ayeti de bu kıraati te'yid etmektedir.

Diğer kıraat imamları ise "Melik" olarak okunmuşlardır, tercihe şayan olan da budur. Çünkü Mekke ve Medine (Haremeyn) kıratı de böyledir. **"Bugün mülk** (hükümranlık) **kimindir? Vahid – Kahhar olan Allah'ındır."** (Mü'min, 16) ayeti de bu okuyuşu destekler. Ayrıca, "Melik" ifadesinde tazim (büyüklük ifade etmek) vardır.

"Mâlik", mülk kelimesinden gelir, "sahip olunan şeylerde tasarrufta bulunan" demektir. **"Melik"** ise, milk kelimesinden gelir, "emir verilenlerde emrederek ve yasaklayarak tasarrufta bulunan" anlamına gelir.

"Din günü", amellerin karşılığının verileceği gündür. "Ne yaparsan karşılığını görürsün" anlamına gelen deyimdeki "din" kelimesi de bu manayı teyit eder.

Ayetteki **"din"** ifadesinin "şerîat" "itaat" anlamına geldiği de nazara verilmiştir. Bu durumda "din günü" ifadesi "dinin karşılığının verildiği gün" anlamına gelir.

"Din gününün mâliki" ifadesi, o günde emir verme yetkisinin sırf Allah'ta olmasını anlatır.[10]

Onun Rab olarak âlemleri icad etmesi, zâhir ve batında hem bu günlerinde hem de geleceklerinde onlara nimet vermesi, sevap ve ceza gününde onların işlerine mâlik olmasından dolayı bu vasıfların Allahu Teâlâ hakkında cari kılınması, gerçek anlamda hamde layık olanın O olduğuna, başkasının böyle bir hamde liyakati söz konusu olamayacağına delalet etmek içindir. Çünkü hükmün sıfat üzerine terettüp ettirilmesi, onun illetini de hissettirir. Ayrıca, mefhum-u muhalif ile de, bu sıfatlarla muttasıf olmayan birinin, değil ibadet edilmeye, hamdedilmeye bile layık olamayacağını hissettirmek içindir.

Böyle olunca, her bir vasıf, kendinden sonrakine bir delil gibi olur.

Bu durumda birinci vasıf olan **"Âlemlerin Rabbi"**, hamdi icab edenin ne olduğunu beyan içindir. O da, âlemleri yoktan var etmesi ve terbiye ile onların vücutlarını devam ettirmesidir.

---

10 Yani, dünyada görünüşte mülke mâlik olanlar, halka hükmedenler vardır. Ama o gün kimsenin ne mülkü kalır, ne de saltanatı.

İkinci ve üçüncü vasıflar olan **Rahmân ve Rahim** isimleri, Allahın rahmetiyle lütufta bulunduğuna, o rahmetini tecellide tamamen hür olduğuna delâlet etmek içindir. Yani, bu ilâhî rahmetin O'nun zâtından dolayı vacip oluşu veya üzerine bir vazife oluşu söz konusu değildir.

Dördüncü vasıf olan **"din gününün mâliki"**, hamdin O'na tahsisini anlatır.[11]

Bu ifade, hamd edenlere bir vaadi, hamdden yüz çevirenlere de bir tehdidi tazammun eder.

5- إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ "Sadece Sana ibadet ederiz ve sadece Senden yardım dileriz."

Allahu Teâlâ önce hamde layık olanı zikretti, O'nu başkalarından ayıran büyük sıfatlarla vasfetti. Allahu Teâlâ, bir derece belirli bir şekilde bilindi, ardından "ey böyle böyle olan Zât, ibadeti ve yardım dilemeyi Sana tahsis ederiz, yalnızca Sana ibadet eder, sadece Senden yardım dileriz" şeklinde hitap yolunu gösterdi.

Bu şekilde hitapta bürhan makamından ayan makamına bir yükseliş, gaybetten şuhuda bir intikal vardır. Sanki tasarruflarıyla ilmen bilinen Zât (yüce Allah) bu şekilde gözle görülür hâle gelmiş; aklen bilinen müşahede edilir olmuş; gıyabî olan göz önünde hâzır duruma yükselmiştir.

Kelâmın evvelinde **"sadece sana ibadet ederiz..."** kısmına gelinceye kadar, ârîf insanın zikir fikir ve Allahın isimlerinde teemmülde bulunması, O'nun nimetlerine nazar etmesi O'nun san'at harikalarıyla Sâniin azametine, saltanatının haşmetine istidlâlde bulunması vardır. Ama ardından doğrudan Allaha seslenmekte bu zikir, fikir ve teemmülün neticesi olarak O'nun vusul deryasına dalmak, müşahede ehlinden olmak, böylece ayanen O'nu görmek, şifahen O'na münacatta bulunmak söz konusudur.

Allahım, bizi sadece haberi dinleyenlerden değil, kaynağa vasıl olanlardan eyle. (Âmin)

Arabların belağatteki âdetlerinden biri de **kelamda tefennün**, yani çeşitlilik ve bir üslûbtan başka bir üslûba yönelmektir. Bunda muhatabı dinç ve dinamik tutmak vardır. Mesela, birisine hitap ederken ardından ondan gıyaben bahsedilir veya gıyaben bahsedilen birine birden hitap edilir. Veya burada denilenin tersi de yapılır. Mesela ayette şöyle geçer:

"Sizi karada ve denizde gezdirip dolaştıran O'dur. Gemide bu-

---

[11] Yani, hesap gününün sahibi olmayan, hamde layık olamaz.

lunduğunuzda, hoş bir rüzgâr onları alıp götürerek tam keyiflendikleri bir sırada, gemiye şiddetli bir fırtına gelir çatar ve her taraftan onlara dalga gelmeye başlar" (Yunus, 22)[12]

Bir başka ayette ise şöyle anlatılır:

"Ve Allah rüzgârları gönderdi de, derken rüzgârlar bir bulutu harekete geçirir. Derken biz onu (bulutu) **ölü bir beldeye sevk ettik. Böylece onunla ölümünden sonra yeryüzüne hayat verdik."** (Fatır, 9)[13]

İbadet, hudu' ve tezellülün nihayet mertebesidir. Bundan dolayı Allaha boyun eğmek manasında kullanılır, başkaları için ibadet kelimesi kullanılmaz.

İstiane, yardım istemektir. İstenen bu yardım ya zaruridir, yani "olmazsa olmaz" türdendir veya zarurî değildir.

Zarurî olan yardım, o işi yapan kimsenin iktidarı, onu tasavvur etmesi, o işi yapmak için gerekli âlet ve iş yapacağı maddenin olması gibi gerekli şartlardır.[14] Bunların hepsi beraber olduğunda kişi bu işi yapabilmekle vasfedilir. Ve fiille mükellef olması sahih olur.

Zaruri olmayan yardım ise, fiili kolaylaştıran şeylerdir. Mesela, bir yere yürüyerek gidebilecek birine, binek verilmesi onun işini kolaylaştırır. Zarurî olmayan bu tür yardım, mükellef olmak için şart değildir.

Ayette istenilen yardım, yardımın her türlüsünü içine alır. "İbadetleri yerine getirmek için Allahtan yardım istemektir" şeklinde değerlendirenler de olmuştur.

"Sadece Sana ibadet ederiz ve sadece Senden yardım isteriz" derken, burada geçen her iki çoğul zamir, Fatihayı okuyan kimse ve onunla beraber olan meleklerdir, keza cemaat namazında bulunan diğer kimseler de bu çoğul zamire dâhildirler. Hatta bütün tevhid ehli böyle demektedirler.

Namaz kılan kişi, ibadetini onların ibadetleri arasına dercederek ve ihti-

---

12 Ayet, önce onlara hitap ile başladı. Ama **"hoş bir rüzgâr onları alıp götürdüğünde"** derken onları gıyabî olarak anlattı. Bu, sanki başkalarına "şunların haline bakın" tarzında hem bir hayret uyandırma, hem de hâllerini inkârdır.

13 Allahu Teâlâ, önce rüzgârları gönderdiğini anlattı. Ardından **"Derken biz onu** (bulutu) **ölü bir beldeye sevk ettik. Böylece onunla ölümünden sonra yeryüzüne hayat verdik."** şeklinde **"biz"** diyerek devam etti. Bunda, ölü beldeye bulutu sevketmenin ve ondan indirilen yağmurla yeri diriltmenin, ziyadesiyle ilâhî sanatla meydana gelmesine işaret vardır.

14 Yani, insan kendi kesbiyle iş yaparken, bu dördü olmazsa, bir şey yapamaz.

yacını onların ihtiyaçları arasına katarak onların bereketi ile kendi ibadetinin de kabul edilmesini, duasına cevap verilmesini ümit etmektedir. Cemaatle namaz kılmanın emredilmesi de zaten bu noktadandır.

إِيَّاكَ "Sana ibadet ederiz, Senden yardım dileriz" demek yerine **"sadece"** denilmesi, Allahı tazim içindir, sırf O'na ibadet yapmaya ve yardımı sırf O'ndan istemeye ihtimama işaret eder. İbnu Abbas şöyle der:

"Bunun manası, "Allahım Sana ibadet ederiz, Senden başkasına tapmayız."

Önce ibadeti söylemek, talepte bulunmadan önce yapılması gerekeni gösterir.[15]

Burada, ibadet eden kimsenin evvelen ve bizzat nazarını Mabud'a çevirmesi gerektiğine bir tenbih vardır.

Mabuddan ise ibadete yönelmelidir. İbadete yönelmesi ise, kendisinden sadır olan bir ibadet olarak değil, kendisiyle Cenab-ı Hak arasında şerefli bir nisbet ve yüksek bir vuslat olması cihetiyle yapılmalıdır. Arif olan kişinin Allaha vasıl olması, ancak O yüceler yücesini mülahazada müsteğrak olmasıyla, O'nun dışında olanların ise, nazarında kaybolmasıyla gerçekleşir. Öyle ki, kendini her bir hâlini sırf Allah için nazara almalı, O'na intisap açısından değerlendirmelidir. Bundan dolayıdır ki, Cenab-ı Hakkın Habibullah olan Hz. Peygamberle alakalı hikâye ettiği, **"Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir."** (Tevbe 40) ifadesi, Kelimullah olan Hz. Musa'yla alakalı anlattığı **"Rabbim şüphesiz benimledir."** (Şuara, 62) ifadesinden daha üstündür.

إِيَّاكَ **"İyyake"** deki zamirin tekrarı, kendisinden yardım istenenin ancak Allah olduğunu, başkası olmadığını bildirmek içindir.

İbadetin yardımdan önce ifade edilmesi, hem ayet sonlarının uyumu açısındandır, hem de vesilenin ihtiyaçtan önce takdim edilmesinin, o ihtiyacın daha iyi ve süratli görülmesine yol açtığını bildirmek içindir.

Derim ki: Fatihayı okuyan kişi ibadeti kendi nefsine nisbet edince, bundan kendini beğenmek ve kendine güvenmek vehmi hatıra gelebilir. Bundan dolayı hemen peşinde **"sadece senden yardım isteriz"** ifadesi geldi, ta ki ibadetin de ancak Allahın yardımıyla ve tevfikiyle olduğu bilinsin. Ayetteki vav harfinin hâl ifade ettiğini söyleyenler de olmuştur. Yani, "Senden yardım isteyen kimseler olarak Sana ibadet ederiz."

---

15 Yani, insan önce ibadetini yapmalı, Allahtan yardımı sonra istemelidir.

6- اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَۙ “Bizi sırat-ı müstakime hidayet et.”

Ayetin bu kısmı, istenen yardımı beyan eder. Sanki Allahu Teâlâ “Size nasıl yardım edeyim?” demiş, cevap olarak da “Allahım, bize hidayet et” denilmiştir.

Hidayet, lütuf ile yol göstermektir. Bundan dolayı hep hayırda kullanılır. Ama zalimler hakkında, **“Sonra da hidayet edin** (sevk edin) **onları cehennem sıratına.”** (Saffat, 23) ayetinde geçen hidayet kelimesi, tehekküm üslûbu ile gelmiştir.[16]

Allahın hidayeti, sayısız şekillerde kendini gösterir. **“O, istediğiniz her şeyden size verdi. Eğer Allah’ın nîmetini sayacak olsanız, sayıp bitiremezsiniz.”** (İbrahim, 34) Lakin, başlıca birbirine terettüp eden şu şekillerde görülür:

1-Kişinin, kendi maslahatlarını takip edebileceği kuvveler vermek. İnsana verilen akıl, zahirî ve batınî duyular gibi.

2-Hak ile batılı, salah ile fesadı birbirinden ayıran delilller ortaya koymak sûretiyle. **“Ve ona iki yolu gösterdik.”** (Beled, 10) ve **“Semûd kavmine gelince, onlara doğru yolu göstermiştik. Ama onlar körlüğü hidayete tercih ettiler.”** (Fussılet, 17) ayetleri buna birer misaldir.

3-**İrsal-i rusül ve inzal-i kütüp**, yani peygamberler göndermek ve kitaplar indirmek yoluyla. **“Onları** (peygamberleri) **bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık.”** (Enbiya 73) ve **“Şüphesiz ki bu Kur’ân, insanları en doğru yola iletir.”** (İsra, 9) ayetlerinde anlatıldığı gibi.

4-Allahın insanların kalplerine sırları açması ve eşyayı gerçekte olduğu gibi onlara göstermesidir. Bu da vahiy, ilham ve sadık rüyalarla olur. Bu tarz hidayet, özellikle enbiya ve evliya içindir. **“İşte bunlar, Allah’ın hidayet ettiği kimselerdir.”** (En’am, 90) ve **“Uğrumuzda cihad edenleri mutlaka yollarımıza sevk edeceğiz.”** (Ankebut, 69) ayetleri bu manayı gösterir.

Fatihayı okuyan kimseler, hidayete ermiş olmalarına rağmen Allahtan hidayet istemeleri

---

16 **Tehekküm**; görünüşte ciddi, gerçekte alaydan ibaret olan eğlenmektir. Ta’rizin acı ve ağır kısmıdır. Cimri insana, “Maşallah, Hâtem-i Tâi gibi...”; korkak insana, “Ne kadar da arslana benziyor!”; kötü ahlâklı birisi hakkında, ”Rezalette onunla yarışılmaz” şeklinde ifadeler, birer tehekküm örneğidir. Kur’an-ı Kerim’de kâfir ve münafıklarla ilgili olarak gelen, **“Onları elim bir azapla müjdele!”** tarzındaki ifadeler de birer tehekkümdür. (Nisa, 138; Tevbe, 3) Çünkü “müjdelemek” güzel şeylerde kullanılır. Azap için kullanıldığında ise, ince bir istihza manası taşır.

-Ya daha ziyade hidayet istemektir.

-Veya hidayette sebatı talep etmektir.

-Veya hidayete terettüp eden mertebeleri elde etmeyi istemektir. Mesela, Allaha vasıl bir arif hidayeti istediğinde "ya Rabbi, Sende seyr yoluna bizi irşad et, ta ki beşeri hâllerimizin karanlıklarını bizden yok et, böylece Senin mukaddes nurun ile aydınlanalım, Senin nurun ile Seni görelim."

Emir ve dua sığaları, lafzen ve manen ortaktırlar. Ama üstten aşağıya ve aşağıdan üste olmalarına göre farklılık arz ederler.[17]

Sırat-ı müstakim'den murat, hak yoldur. İslâm dini olduğu da söylenmiştir.

7- صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ **"Nimet verdiklerinin yoluna."**

Bu, önceki ifadeden tümüyle bedeldir. Bunun ifade ettiği mana, Müslümanların yolunun dosdoğru olduğunu en kuvvetli ve beliğ bir şekilde te'kid etmek, ortaya koymaktır. Çünkü ayetin bu kısmı, sırat-ı müstakimi tefsir ve beyan gibi kılındı. Yani sırat-ı müstakimin mü'minlerin yolu olması gayet açıktır, kapalı bir noktası yoktur.

Kendilerine nimet verilenlerden muradın peygamberler, özellikle peygamber efendimiz ve ashabı olduğu da söylenmiştir. Tahrif ve neshden önce Hz. Musa ve Hz. İsa'nın ashabı şeklinde açıklayanlar olmuştur.

Ayette geçen **"in'am"**, nimet vermek demektir. Asıl olarak bu kelime, insanın lezzet aldığı hâl anlamındadır, insanın lezzet aldığı nimetler için kullanılmıştır.

Allahın nimetleri **"Allah'ın nimetini sayacak olsanız, sayıp bitiremezsiniz!"** (İbrahim, 34) ayetinin ifade ettiği gibi, her ne kadar sayısız ise de, başlıca iki cinse münhasırdır:

1-Dünyevî nimetler,

2-Uhrevî nimetler.

Dünyevî nimetler de iki kısımdır:

---

[17] Türkçede "şöyle yapılmasını rica ederim" denildiğinde, şayet bu söz aşağıdan yukarıya ise istirhamda bulunmak anlamında kullanılır. Ama bir amirin memura bu sözü söylemesi, emir anlamında değerlendirilir. Onun gibi, dua ve emir sığası aynı olmakla beraber, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya olmasına göre manada farklılık olur. Bizlerin emir sığasıyla Allahtan istekte bulunmamız, ancak Onun lütfundan talepte bulunmak anlamındadır. Yoksa hiç bir varlığın Allaha emretmesi düşünülemez.

1-Vehbî nimetler,

2-Kesbî nimetler.

Vehbî nimetler de iki kısımdır:

1-İnsana ruh üflenmesi, akılla ve ona tâbi fehim, fikir ve nazar gibi kuvvelerle ruhun aydınlatılması gibi ruhanî nimetler.

2-İnsana beden ve o bedende yerleşen kuvveler verilmesi, bunların sağlıklı olması ve azaların eksiksiz yaratılması gibi cismanî nimetler.

Kesbî olan nimetler ise, rezil hâllerden nefsi arıtmak, onu güzel ahlâk ve faziletli melekelerle donatmak, bedeni fıtrî durumlar ve güzel zînetlerle süslemek, makam ve mal elde etmek gibi durumlardır.

Uhrevî nimetler ise, kişinin günahlarının bağışlanması, Allahın ondan râzı olması, sonsuz hayat boyunca en yüksek derecelere (alây-ı illiyyine) mazhar kılmasıdır.

"Allahım, bizi nimet verdiklerinin yoluna ilet" diye dua ederken, bundan murat işte bu son kısımdır ve buna ulaşmaya vesile olacak şeylerdir. Yoksa bunun dışındakilerde mü'min ve kâfir müşterektir.

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ **"O gadap edilenlerin yoluna değil."**

وَلاَالضَّالِّينَ **"Dalalette olanların yoluna da değil."**

Ayetin bu kısmı, önceki ayette nimet verilenlerden bedeldir. Yani, onlar Allahın özel nimetlerine mazhar oldukları gibi, O'nun gadabından ve dalaletten sâlim kalmış kimselerdir.

Veya bu ifade, kendisine nimet verilenleri beyan eden veya kayıtlayan bir sıfattır.

Gadap, nefsin öfke hâlidir ve intikam almak istemesidir. Gadap Allaha nisbet edildiğinde, daha önce de nazara verildiği gibi, bunun nihayeti, yani cezalandırması murat edilir.

Dalalet, kasden veya hata ile doğru yoldan sapmaktır. Dalaletin çok türleri vardır. En aşağısı ile en yukarısı arasındaki farklılık çok ziyadedir.

"Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden bir kısmını maymunlar ve domuzlar kıldığı kimseler ve bir de tağuta ibadet edenlerdir." (Maide, 60) ayetinin de işaret ettiği şekilde, "gadap edilenlerden murat Yahudilerdir" ve

"De ki: Ey ehl-i Kitap! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış bir kavmin

hevâlarına uymayın. Onlar, doğru yoldan sapmış kimselerdir." (Maide, 77) ayetinden hareketle "dalalette olanlardan murat Hristiyanlardır" denilmiştir. Bu, Hz. Peygamberden de rivayet edilmektedir.

Şöyle denilmesi uygun olur: **"Gadap edilenler"** Allahın emirlerine karşı gelenler, **"dalalette olanlar"** ise, Allahı bilmeyenlerdir. Çünkü, ilâhî nimete mazhar olan kişi, Cenab-ı Hakkın marifetini elde etmeyi ve hayırlı amelde muveffakiyeti cem eden kimsedir. Buna mukabil olan durum ise, bu aklî ve amelî kuvvetlerden birini kaybetmektir.

Amelde problemi olan kimse fasıktır, Allahın gadabına maruz kalır. Cenab-ı Hak, kasten öldüren kimse hakkında **"Allah ona gadab etmiştir."** demiştir. (Nisa, 93)

Aklını kullanmayan kimse ise cahildir, dalalettedir, Cenab-ı Hak şöyle buyurur: **"Artık haktan sonra dalaletten başka ne vardır?"** (Yunus 32)

آمِينْ **"Amin"** ifadesi, "Allahım, kabul et" anlamındadır. Âlimlerin ittifak ettiği üzere, "Âmin" ifadesi Kur'andan değildir. Lakin sûreyi onunla bitirmek sünnettir. Hz. Peygamber şöyle der:

"Fatihayı bitirdiğimde "Âmin" demeyi Cebrail bana öğretti ve dedi ki: O, yazı üzerine vurulmuş mühür gibidir."

Hz. Ali, "Âmin"le ilgili şöyle der:

"Âmin", âlemlerin Rabbinin mührüdür. Kulunun duasını onunla mühürlemiştir."

İmam, cemaate namaz kıldırdığında "Âmin"i cehrî olarak söyler. Vail b. Hacerden şöyle rivayet edilir: "Hz. Peygamber Fatihayı bitirdiğinde yüksek sesle "Âmin" dedi."

Ebu Hanifeye göre ise, imam "Âmin"i gizli olarak söyler, cemaat de gizli olarak söyler. Abdullah B. Muğaffel ve Enesten şöyle rivayet edilir:

"İmam Fatihayı bitirdiğinde "Âmin" deyiniz. Çünkü melekler de "Âmin" derler. Kim, melekler "Âmin" derken bunu söylerse, geçmiş günahları affolur."

Ebu Hüreyreden rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Übey b. Kâ'ba şöyle der:

"Tevratta, İncilde ve Kur'anda misli indirilmemiş bir sûreyi sana haber vereyim mi?"

Übey dedi: "Ver, ya Rasulallah."

Peygamber şöyle buyurdu:

"O, Fatiha sûresidir. O, bana verilen Seb'u'l-Mesanî'dir (yedi ayettir.)"

İbnu Abbastan şöyle nakledilir:

"Hz. Peygamber oturmakta iken bir melek Ona geldi ve "Sana daha önce hiçbir nebiye verilmeyen iki nuru müjdeliyorum:

1-Fatiha sûresi

2-Bakara sûresinin son üç ayeti. Bunları okurken, bunlarla istediğin her şey sana verilecektir."

Hz. Huzeyfe Bin Yeman'dan, Hz. Peygamberin şu sözü rivayet edilir.

"Allah bir kavme hükmü kesinleşmiş bir belayı gönderirken, o kavimden küçük bir çocuk "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin" diye Fatihadan okumaya başlar. Allah onun okumasını duyar ve bu sebeple kavimden azabı kırk yıl kaldırır."

BAKARA SÛRESİ

Bakara Sûresi Medenî olup iki yüz seksen altı ayettir.

2. DERS

Kâmil Mü'minler

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

1- الٓمٓ "Elif, Lâm, Mîm."

Huruf-u Mukattaa

"Elif, Lâm, Mîm." Bu ve emsali lafızlar, kendileriyle kelimelerin meydana geldiği harflerin isimleridirler.

İbnu Mes'ud, Hz. Peygamberden şöyle rivayet eder:

"Kim Allahın kitabından bir harf okursa, ona bir hasene verilir. Hasene ise, on katıyladır. "Elif lâm-mim" bir harftir demiyorum. Lakin elif bir harftir, lâm bir harftir, mim bir harftir."

Bu harflerle, Kur'ana muaraza etmek isteyenlere meydan okunmuştur.[18]

Eğer Kur'an Allahın kelâmı değil insan sözü olsaydı, ona muaraza edenler birbirlerine yardım da etmelerine rağmen buna yakın şeyler söylemekten elbette âciz kalmazlardı.

Böylece, bu ifadeler Kur'anın bir nevi i'cazını gösterir. Daha ilk ifadelerinde, muhataplarının kulaklarına bu i'cazı duyurur. Çünkü harfleri isimleriyle söylemek okuma yazma bilen ve öğreten kimselere hastır. Kur'anı kendisinden dinledikleri Hz. Peygamber ise, okuma yazması olmayan bir ümmîdir. Ondan kitabet ve tilavetin meydana gelmesi, doğrusu hiç beklenmeyen garip bir durumdur, harikulâdedir.

Hem de sûre başlarında geçen bu harfler, öyle dizilmişlerdir ki, büyük edipler de bunu yapmaktan aciz kalır. Şöyle ki:

Sûre başlarında yer alan bu harfler (**huruf-u mukattaa**) on dört tanedir. Bu ise, -şayet lâm elif doğrudan bir harf sayılmazsa- harflerin yarısıdır.

Bu harfler, yirmidokuz defa sûre başlarında yer alır, bu ise, hece harflerinin sayısıdır.

---

18 Yani, "ey insanlar, size okunan Kur'an, işte böyle harflerden meydana gelmiştir. Haydi, böyle harfleri kullanarak Kur'anın nazirini yapınız."

Kur'an-ı Kerimde huruf-u mukataa bir, iki, üç, dört ve beş harfli olarak zikredilir.[19]

Huruf-u mukataanın, sûrelerin isimleri olduğu da söylenmiştir.

Ayrıca, bu harflerin, kendilerinin de içinde bulundukları bazı kelimelere bir işaret olduğuna dikkat çekilmiştir.

İbnu Abbasın şöyle dediği rivayet edilir: "Elif, Allahın ihsanlarına, lâm harfi lütfuna, mim harfi de mülkünü işarettir."

Yine O'ndan şöyle bir rivayet vardır:

"Elif – lâm – mim'in manası: Ben Allahım, bilirim, demektir."

İbnu Abbasa göre, **elif** harfi Allaha, **lâm** harfi Cibrile, **mim** harfi Muhammede işaret eder. Yani, "Kur'an, Cibrilin lisanı ile Allah tarafından Hz. Muhammede (asm) indirilmiştir."

Bu harflerin, ebced ve cifir yoluyla kavimlerin müddet ve ecellerine işaret olduğunu söyleyenler de vardır. Rivayete göre, Yahudilerden bir grup Hz. Peygambere geldiğinde, onlara Bakaranın başından "Elif – lâm – mim'i" okudu. Onlar, ebced yoluyla bunu hesaplayıp dediler: Müddeti yetmiş bir yıl olan bir dine nasıl girelim?

Rasulallah (asm) onlara tebessüm etti. Bunun üzerine, "başka da var mı?" dediler. Hz. Peygamber onlara "elif – lâm – mim – sad", "elif - lâm – ra" ve "elif – lâm – mim – ra"yı okudu. Bunun üzerine, "bize iş karıştı. Hangisini esas alacağımızı bilmiyoruz" dediler.

Bu harflerin Kur'anın isimleri olduğu da söylenmiştir.

Keza, bunların Allahın isimleri olduğuna da dikkat çeken olmuştur.

"Elif – lâm – mim"le alâkalı şöyle bir nükteye dikkat çekilir:

Elif, harfi boğazın gerisinden çıkar. Burası, harflerin çıkış yerlerinin başlangıcıdır.

Lâm harfi dilden çıkar, bu da harflerin mahrecinin ortasıdır.

Mim harfi ise dudaktan çıkar, bu da harflerin mahrecinin sonudur. Demek ki, kulun kelâmının hem evveli, hem ortası, hem de sonu Allahı zikir olmalıdır.

Bu harflerle ilgili olarak, "bunlar sadece Allahın bildiği birer sırdır" görüşüne de yer verilir. Buna yakın bir görüş, dört halifeden ve sahabeden rivayet edilir. Belki de onlar "bu harfler Allah ile Rasulü arasında birer sır-

---

19 Mesela, **Nun** bir harf, **Ha-Mîm** iki harf, **Elif-Lâm-Mîm** üç harf, **Elif-Lâm-Mîm-Ra** dört harf ve **Kef-He-Ye-Ayn-Sad** ise beş harftir.

dır, hem birer rumuzdur, diğer insanlar bunlara muhatap değillerdir" manasını murat ettiler. Çünkü bir mana ifade etmeyen şeyle hitap etmek, uygun bir şey değildir.

2- ذٰلِكَ الْكِتَابُ "İşte o kitap."

"İşte o kitap" ifadesi, indirilmesi vaad edilen Kur'ana işarettir. Cenab-ı Hak şöyle bildirir:

"Doğrusu biz Sana ağır bir söz ilka edeceğiz." (Müzzemmil, 5)

Mukaddes kitaplarda da Kur'andan bahsedilmiştir.[20]

لَارَيْبَ فِيهِ "Onda hiç bir şüphe yoktur."

Bunun manası "açık ayetleri, parlak delilleri sebebiyle, akıllı kişi düzgün bir bakışla ona baktığında, onun mu'cize seviyesinde ilâhî bir vahiy olduğundan şüphelenmez" anlamına gelir. Yoksa "kimsenin onun hakkında bir şüphesi yoktur" demek değildir. Görmez misin, Allahu Teâlâ şöyle bildirir:

"Eğer kulumuza indirdiğimizden bir şüphe içinde iseniz, haydi onun mislinden bir sûre getirin." (Bakara, 23)

Bu ayet, onlardan şüpheyi uzak görmedi, ama onlara, kendilerini rahatlatacak yolu gösterdi.

O da, onun herhangi bir sûresine muaraza için ellerinden geleni yapmalarıdır. Bunu yapamadıklarında şu tahakkuk eder: Demek ki, Kur'anda şüpheye mecal yok, onda tereddüde mahal olacak bir yer bulunmamaktadır.

Şu manaya geldiğine de dikkat çekilmiştir: "O Kur'anda müttakiler için asla bir şüphe yoktur."

Rayb, (şüphe) kelimesi, nefsin bir şeye mutmain olmayıp tereddütte kalması hâlidir. Şek de aynı manayı bildirir. Çünkü şek, nefsi tereddüde sevkeder, itminana engel olur. Hadiste şöyle bildirilmiştir: "Şüpheli şeyi bırak, şüpheli olmayana bak."

Çünkü şek, tereddüde sevkeder, sıdk ise itminana sebeptir.

هُدًى لِلْمُتَّقِينَ "Müttakiler için yol göstericidir."

Kur'an, onları hakka sevkeder.

Hidayetin manası, delâlet, yani rehberlik yapmaktır.

---

20 **"İşte o kitap"** ifadesi "hani önceki semavî kitaplarda indirileceği bildirilen kitap var ya, Kur'an işte o kitaptır" manasına işaret eder.

Bu rehberliğin, maksada ulaştıran bir rehberlik olduğuna dikkat çekilmiştir. **"Herhalde ya biz, ya da siz mutlak bir hidayet üzereyiz veya açık bir dalalet içindeyiz."** (Sebe, 24) ayetinde hidayet kelimesi dalalet kelimesine mukabil olarak kullanılmıştır.

Kur'an hidayetinin müttakilere has kılınması, bu rehberlikten onların istifade etmeleri ve O'nun ayetlerinden yararlanmaları sebebiyledir. Yoksa Kur'anın yol göstermesi umum insanlaradır. Bir başka ayette **"O, insanlara bir rehberdir"** (Bakara, 185) denilmesi bunu gösterir.

Kur'an hidayetinden özellikle takva ehlinin istifade etmesi şuna da işaret eder: Ona dikkatle bakanlardan, ancak aklını keskin kılan ve o aklı ayetleri tefekkürde ve mu'cizelere bakmakta kullanan kimse faydalanabilir. Çünkü Kur'an, sıhhati korumak için gereken faydalı gıdalar gibidir. Eğer bünye sağlıklı değilse, o faydalı gıdalar bir işe yaramaz. Şu ayet, bu manaya işaret eder:

"Biz Kur'ân'dan, mü'minler için bir şifa ve rahmet indiririz." (İsra, 82)

Kur'an ayetleri içinde mücmel – müteşabih ayetlerin olması, O'nun yol gösterici olmasına zarar vermez.

Müttaki kelimesi vikaye kelimesinden gelir. Kişinin zararlı şeylerden kendini korumasını ifade eder. Şeriat örfünde "kendini ahirette zarar verecek şeylerden koruyan kimseye verilen isimdir."

Takvanın üç mertebesi vardır:

1-Şirkten sakınmak.

Bu, ebedi azaptan kurtulmayı netice verir.

"...Ve onları takva kelimesi üzerinde durdurdu." (Fetih, 26) ayeti bu manaya bakar.[21]

2-Günah fiillerden kaçınmak.

Bazı âlimler küçük günahları terk etmeyi de buna dâhil etmişlerdir.

Şeriatta bu, "takva" namıyla meşhurdur. Şu ayet, bu mertebeye bakar: **"O beldelerin halkı iman etseler ve günahlardan korunsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bereketler açardık."** (A'raf, 96)

3-Kalbinin derinliklerini (sırrını) Hak'tan meşgul edecek şeylerden uzak kılmak ve bütün benliğiyle Allaha yönelmektir.

---

[21] Ayette anlatılanlar, Hudeybiye seferine katılan mü'minlerdir.

Bu, hakiki takvadır. Şu ayetten matlup olan da budur: **"Ey iman edenler! Allah'tan hakkıyla korkun."** (Âl-i İmran, 102)

Konumuz olan, **"Müttakiler için yol göstericidir"** ayeti üç cihetle de tefsir edilmiştir.

Bakara sûresinin başında yer alan bu dört cümle, birbiriyle son derece kuvvetli irtibatlı olduğundan, ayrıca atıf kullanılmamıştır. Her bir sonraki cümle, öncekini isbat eder.

الٓمٓ Şuna delalet eder: Kendisiyle meydan okunan Kitap, onların da kullandıkları böyle harflerden meydana gelmiştir.

ذٰلِكَ الْكِتَابُ İkinci cümle olup meydan okuma cihetini ortaya koyar.

لَا رَيْبَ فِيهِ Üçüncü cümle olup kitabın kemâline şehadet eder. Yani, ilâhî kitap olan Kur'an son derece kemâldedir. Bütün hükümlerinin hak ve yakînî olması bunu gösterir.

هُدًى لِلْمُتَّقِينَ Dördüncü cümledir. Bu da Kur'anın hak olduğunu, çevresinde şek ve tereddüde mahal olmadığını te'kid eder.

Veya öncekilerden yola çıkılarak sonrakiler isbat edilebilir. Şöyle ki:

Evvela, kendisiyle meydan okunan ve benzerini getirmekten aciz kaldıkları kitabın, onların da bildiği harflerden müteşekkil olduğu nazara verildi. Buradan şu sonuç ortaya çıktı: Demek ki, o kitap, en mükemmel bir kitaptır. Öyleyse ona asla bir şüphe arız olamaz. Çünkü, kendisi hakkında şek ve şüphenin olması, mükemmelliğe aykırıdır ve en büyük noksandır. Böyle bir kitap, hiç şüphesiz müttakilere rehberdir.

Bu dört cümlenin her birinde, cezaletli bir nükte vardır.[22] Şöyle ki:

Birinci cümlede hazf ve hükmün illetiyle beraber maksada bir remiz vardır.

İkinci cümlede elif – lâm – ile **"el kitab"** şeklinde gelmesiyle) azametini bildirme vardır.

---

22 **Cezalet:** Kelamı meydana getiren kelimelerin özenle ve hassasiyetle seçilmesi ve bunun sonucu olarak kelamın hem parça parça, hem de bir bütün olarak ihtişamlı olmasıdır. Yani, cezalet nazımla alakalı bir durumdur. Kur'anın mu'cizelik yönlerinden biri de "nazmındaki cezalet"tir. Kur'anın lafzında fesafat, manasında belağat ve nazmında ise cezalet vardır.

Üçüncü cümlede, batıl bir manayı vehmettirmemek için zarfın te'hiri vardır.[23]

Dördüncü cümlede hem hazf, hem daha etkili anlatım için masdar ile tavsif etmek, azametini beyan için elif – lâmsız getirilmesi ve hidayetin müttakilere has olduğunu beyan etmek vardır.

3- اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ "Onlar gayba iman ederler."

Önceki ayette geçen **"müttakîn"** kelimesi, "takva sahipleri" anlamındadır.

Takva ise, lüzumsuz şeyleri terk etmek anlamına gelir. Kur'anın müttakilere yol gösterici olduğunu beyandan sonra, **"onlar gayba iman ederler..."** denilmesi, o müttakileri belli kayıtlarla beyan eder.[24]

Bu durumda, onların takva sahibi olmalarını bildirerek kötülüklerden uzak olmalarına, devamında bildirilen özelliklerle de güzel vasıflarla süslenmelerine işaret edilmiştir. Bu, önce demirin paslarını alıp, ardından da istenilen bir şekil verilmesine benzer.

Veya **takva** kelimesi bütün iyilikleri yapmak ve her türlü kötülükten kaçmak şeklinde de değerlendirilebilir. Buna göre, müttakiler burada belli vasıflarla anılmıştır. Bunlar da, amellerin aslı ve hasenatın esası olan iman etmek, namaz kılmak ve Allah yolunda vermektir. Çünkü bunlar kalp, beden ve malla ilgili amellerin başlıcalarıdır. Bunları yapanlar genelde diğer hayırlı amelleri de yaparlar, günahlardan da uzak kalırlar. Cenab-ı Hakkın şu sözüne bakmaz mısın: **"Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor."** (Ankebut, 45)

Hz. Peygamber de şöyle der:

"Namaz dinin direğidir."

"Zekât, İslâmın köprüsüdür."

Ameller içinde "gayba iman, namazı düzgün kılmak ve zekâtı vermek" özelliklerinin nazara verilmesi, bunların "takva" ismi altına giren diğer amellere üstünlüğünü ortaya koyar.

"İman", "emn" kelimesinden alınmış olup, lügatte "tasdik etmek" anlamındadır. Istılah olarak ise **iman;** tevhid, nübüvvet, yeniden diriliş ve

---

23 Yoksa "ama diğer ilâhî kitaplarda bir şüphe var" manası tevehhüm edilebilir.

24 Yani, o müttakiler, "gayba inanan, namazı düzgün kılan, Allah yolunda infakta bulunan" kimselerdir.

ahirette amellerin karşılığını görmek gibi Hz. Muhammedin dininden olduğu kati olarak bilinen esasları tasdik etmektir.

Hadisçilerin ekserisi, Mu'tezile ve Hariciler nezdinde, iman üç şeyden meydana gelir:

1-Hak bir itikad.

2-Bunu tasdik etmek.

3-Muktezasıyla amel etmek.

İtikatta problemi olan münafıktır, ikrarda (tasdikte) problemi olan kâfirdir, amelde problemi olan fasıktır, Hariciler nezdinde ise, amelde problemi olan da kâfirdir. Mu'tezile ise, amelde problemi olanı küfre dâhil etmez, ama mü'min de saymaz.[25]

Gerçekte ise iman, tasdikten ibarettir. Buna delalet eden durumlardan biri, Cenab-ı Hakkın imanı kalbe nisbet etmesidir. Mesela:

-**"İşte onlar o kimselerdir ki, Allah onların kalplerine imanı yazdı."** (Mücadile, 22)

-**"Kalbi iman ile mutmain olduğu halde küfre zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa, işte onlara Allah'tan bir gadab vardır."** (Nahl, 106)

-**"Onlar öyle kimselerdir ki, Allah, onların kalplerini temizlemek istememiştir."** (Maide, 41)[26]

-**"İman henüz kalplerinize girmedi."** (Hucurat, 14)[27]

Cenab-ı Hakkın Kur'anın nice yerinde sahih ameli imana atfetmesi de iman ve amelin farklı şeyler olduğunu gösterir.

Ayrıca Cenab-ı Hak, mü'minlerin günahlarına da dikkat çekmiştir. (Yani, günah sahibi olmak, mü'mini kâfir yapmaz) Mesela:

-**"Ancak öldüren kimse, kardeşi** (öldürülenin velisi) **tarafından affedilirse, marûf** (aklın ve dinin gereklerine uygun) **bir yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir."** (Bakara, 178)

---

25 Buna **"el-menzile beyne'l- menzileteyn"** denir.

26 Ayet, Tevratın hükmünü uygulamak istemeyen bazı Yahudiler hakkında inmiştir.

27 Ayet, İslama yeni girmiş bazı bedeviler münasebetiyle inmiştir. İmanın hakikatının henüz kalplerine yerleşmediğini anlatır. Sadece "iman ettik" demekle imanın hakikatına ulaşılmış olmaz.

-"Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarında sulh yapın." (Hucurat, 9)[28]

-"İman edip de imanlarına bir zulüm bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır." (En'am, 82)[29]

İmandan maksad kalp ile tasdik olduğuna göre, acaba mücerret tasdik yeter mi? Yoksa ona imkânı olan kimsenin dil ile ikrarda da bulunması gerekir mi? Bu konuda ihtilaf edilmiştir. İkincinin esas alınması daha doğru görülmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, ihmâli olan cahilden ziyade onu söylemekten kaçınanı kınamıştır.

Gayb, masdardır. **"Sonra hepiniz, gaybı da görülen âlemi de bilene döndürüleceksiniz."** (Tevbe, 94) Bu ayette, "şehadet" kelimesi gibi "gayb" kelimesinin de masdar olarak gelişi, mübalağa ifade eder. Gaybtan murat, hissin idrak etmediği ve aklın bedihî olarak gerekli görmediği gizli şeydir.[30]

Gayb, iki kısımdır:

1-Delili olmayan gayb.

2-Delili olan gayb.

Birinciye misal, şu ayettir:

"Gaybın anahtarları O'nun katındadır." (En'am, 59)

İkinciye misal ise, Allahın varlığı ve sıfatları, ahiret günü ve halleri gibi durumlardır. Konumuz olan ayetteki gayb, bu ikinci kısımdandır.

Ancak, ayetteki "gayb" kelimesi, cümle içinde hâl olarak da düşünülebilir. O zaman mana şöyle olur: "Onlar, sizin gıyabınızda da iman ederler. Münafıklar gibi yapmazlar. Çünkü münafıklar, iman edenlerle karşılaştık-

---

28 Mü'minlerin birbiriyle dövüşmesi ve savaşması elbette gayet nahoş bir durumdur. Ama hasbe'l-beşer böyle bir hata işlediğinde de küfre girmiş olmaz. Ayette **mü'minlerden iki grup** denilmesi, bunun bir delilidir.

29 Ayette geçen **"zulüm"**den murat şirktir. Bu konuda şöyle rivayet edilir: Ayet nazil olduğunda, bu hüküm sahabilere ağır geldi ve "hangimiz nefsine zulmetmiyor ki?" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ayetin manası sizin zannettiğiniz gibi değil. O ancak Hz. Lokmanın, oğluna **"Çünkü şirk, elbette çok büyük bir zulümdür."** demesi tarzındadır." (Lokman, 13)

30 Mesela, melekler bize nisbetle gaybî varlıklardır, biz bunları duyu organlarımızla idrak edemeyiz. Ayrıca bunların varlığı akıl açısından zorunlu da değildir, ama akıl onların varlığını red de edemez. Eğer varlıkları aklen bedihî olsaydı, kimsenin melekleri inkâr etmemesi gerekirdi.

larında "Âmenna" derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise "biz gerçekten sizinleyiz. Biz ancak mü'minlerle alay eden kimseleriz" derler.

Veya iman edilen şeylerin gaybta olması açısından da bakılabilir.

Şöyle rivayet edilir:

"Kendisinden başka ilah olmayan Allaha yemin ederim ki, hiçbir kimse gayba imandan daha efdal bir imanda bulunmadı." İbnu Mes'ud, bunu rivayetten sonra **"Onlar gayba iman ederler"** ayetini okur.

Gaybtan muradın kalp olduğu da söylenmiştir, çünkü kalp de gözden ıraktır. Yani, "Onlar kalpleriyle iman ederler. Yoksa dilleriyle kalplerinde olmayanı söyleyen kimseler gibi yapmazlar."

وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ **"Ve namazı ikâme ederler."**

Onlar, namazın rükünlerini mu'tedil bir şekilde yaparlar, namazın fiillerine gölge düşürecek durumlardan namazı korurlar.

Keza, onu eda etmek için ciddi bir gayret içinde olurlar, fütur getirmezler, gevşeklik göstermezler.

"Namazı kılarlar" demek yerine, kıyam kökünden gelen **"ikâme ederler"** denilmesi, namazda aynı zamanda kıyam da bulunduğundandır. Nitekim namazdan diğer rükünleriyle de bahsedilmiştir. Kunut, rükû, sücud, tesbih gibi.[31]

Ancak, ilk nazara verilen mana daha zâhirdir. Çünkü daha meşhurdur ve hakikate daha yakındır. Böyle ifade edilmesi, medhedilmeye layık olan namazın farz ve sünnet şeklindeki zahiri hududlarına ve huşu ve kalben Allaha yönelmek gibi batınî hukuklarına riayet edilen namaz olduğuna uyarıda bulunur. Yoksa namazında gafil olanların namazı medhe layık değildir.

Bundan dolayı Kur'anda **"salat"** kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu kelime "dua" anlamına da gelir. Zaten, namazda dua da bulunmaktadır.

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ **"Ve onlara rızık olarak verdiklerimizden** (Allah yolunda) **infak ederler."**

Rızık, lügatte "pay" anlamındadır. Allahu Teâlâ şöyle bildirir:

"Ve rızkınızı, yalanlamanızdan ibaret mi kılıyorsunuz?" (Vakıa, 82)

Mu'tezile mezhebi, Allah haramdan faydalanmayı men etmiş ve ondan

---

[31] Mesela Zümer 9, Mürselat 48, Hicr 98 ve A'lâ 1. ayetlerine bakılabilir. Bu ayetlerde, sırasıyla kunut, rükû, secde ve tesbih ifadeleri namazı da tazammun eder.

sakınmayı emretmiş iken, haramdan imkân vermesini muhal görerek "haram, rızık değildir" dediler. Bu ayetle de delil getirip "görmez misin, Allahu Teâlâ burada rızkı nefsine isnat ederek, onların mutlak helalden infak ettiklerine dikkat çekti. Çünkü haramdan vermek, medhi icap ettirmez. Ve Allah şu ayette de rızık olarak verdiklerinden bir kısmını haram kılan müşrikleri kınadı:

"De ki: Allah'ın sizin için indirdiği; sizin de, bir kısmını helâl, bir kısmını haram kıldığınız rızıklar hakkında ne dersiniz? De ki: Allah mı size izin verdi? Yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?" (Yunus, 59)

Ehl-i Sünnet ise, üstteki ayette Allahın rızkı nefsine isnad etmesini tazim ve infaka teşvîk olarak anladılar. Diğer ayetteki zemmi (kınamayı) da haram olmayan bir şeyin haram kabul edilmesi yönünden değerlendirdiler. Ayrıca rızkın harama da şümulüne şu hadisten delil getirdiler:

Hz. Peygamber Amr Bin Gurre'ye şöyle der: "Allah seni temiz bir rızıkla rızıklandırmıştı. Ama sen, Allahın sana helâl kıldığına bedel, Allahın sana haram kıldığı rızkı seçtin."[32]

Ayrıca, şu nokta da önemlidir: Şayet haram rızık rızık değilse, ömrü boyunca haram yiyen birisi rızıklanmamış sayılacaktır. Hâlbuki şu ayette de görüldüğü gibi durum böyle değildir:

"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın." (Hûd, 6)

Bir şeyi infak etmek, onu elden çıkarmaktır. Şayet Arabçada ilk iki harfi sırasıyla N-F olan kelimeleri tek tek incelesen, hepsinde gitmek ve çıkmak manasına bir delâlet bulursun.

Bu infaktan anlaşılan, malı farz ve nafile olarak hayır yolunda sarfetmektir.

Ayetteki infakı, "zekâtlarını verirler" şeklinde açıklayan, infakın en efdal

---

[32] Safvân Bin Ümeyye şöyle anlatır:

Hz. Peygamberin yanında idik. O sırada Amr Bin Gurre gelerek, "Ey Allah'ın Rasulü, Allah bana, şekaveti takdir etti. Bu sebeple, def çalmaktan başka bir rızık kapısı göremiyorum. Çirkin şeyler söylememek şartıyla, bana şarkı söylemem konusunda izin ver" deyince Hz. Peygamber şöyle dedi:

"Sana ne izin, ne şeref, ne de nimet vardır. Ey Allah düşmanı, yalan söyledin. Şüphesiz ki Allah sana güzel rızıklar verdi, ama sen, Allah'ın sana helâl olarak verdiği rızkın yerine, sana haram kıldığı rızkını tercih ettin. Şayet, bu söylediğinden başka bir şey söylersen, canını yakarım."

şeklini zikretmiş olur veya kardeşi hükmünde olan sadakaya yakınlığı sebebiyle, burada tahsis etmiş olur.

Ayette, mefulün öne alınması, yapılacak infakın başkasının malından değil, bizzat Allahın verdiğinden yapılmasına özen gösterilmesi içindir.[33]

Ayette "onlara rızık olarak verdiklerimizi" denilmeyip **"rızık olarak verdiklerimizden infak ederler"** denilmesi yasaklanmış olan israftan mükellefi men etmek içindir.[34]

Ayette, Allahın ikram ettiği bütün zahirî ve batınî nimetlerden başkalarına infak etmekte belli bir kayıt olması da muhtemeldir. Hz. Peygamber şöyle buyurur:

"Bir kısım ilim vardır ki, bazı hazineden infak edilmediği gibi, başkasına söylenmez."

Bazıları da şöyle diyerek, Allahın rızık olarak verdiklerinin sırf maddî rızık olmadığına dikkat çekmişlerdir: "Onlar, kendilerine özel olarak verdiğimiz marifet nurlarından başkalarına da feyz olarak verirler."

4- وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ **"Ve onlar hem sana indirilene iman ederler, hem de senden önce indirilenlere."**

Ayette, Abdullah Bin Selâm gibi ehl-i kitaptan iman edenler nazara verilmektedir.

Bu ayet, önceki **"Onlar gayba iman ederler"** ayetine atfedilmiştir. Bunlar da onlarla beraber medhedilen müttakilere, özel olanların genel içinde dâhil olması şeklinde, dâhildirler. Çünkü biraz sonra iki defa أُولَٰئِكَ **"işte onlar"** ifadesi gelecektir.

Bunlardan birincisi şirk ve inkârdan kurtulup iman edenlerdir.

İkincisi ise, önceden iman etmiş olan kitap ehlinden İslâma girenlerdir. Böylece her iki ayet, müttakileri iki kısmıyla tafsil etmektedir. Bu atıf, İbnu Abbasın görüşüdür.

Veya ayet **"müttakiler"** ifadesine atıftır, müttaki mü'minleri beyan eder. Sanki şöyle ifade etmiş olur: "Kur'an, şirkten sakınanlara ve diğer dinlerden iman edenlere bir rehberdir." Burada **"Ve onlar hem sana indirilene iman ederler, hem de senden önce indirilenlere"** ayetinden

---

33 Yani, Ali'den alıp Veli'ye vermek tarzında olmamalı, Allahın kendisine nasip ettiğinden vermelidir.

34 Yani, mallarının hepsini vermezler, bir kısmını verirler. Bir başka ayette, eldeki malın tamamının verilmemesi, açıktan ifade edilmiştir. (İsra, 29)

murat, doğrudan doğruya önceki iman ettiği bildirilen kimseler olması da muhtemeldir.[35]

Yani, onlar, aklın idrak ettiklerine toptan iman ettikleri gibi, bu imanı tasdik eden bedenî ve mâlî ibadetleri de yaparlar. Aynı zamanda ancak haber yoluyla bilinebilenlere de iman ederler.

Ayette وَالَّذِينَ **"onlar ki..."** ifadesinin iki defa tekrar edilmesi her iki yolun farklılığına bir tenbihtir.

Veya onlardan bir taife, ehl-i kitaptan İslama girenlerdir. Bu durumda onların ayette bahsi, genel içinde özelin yer alması kabilinden olur. Mesela, "Melekler geldi" dedikten sonra ayrıca Cebrail ve Mikaili de söylememiz gibi. Bu tarzda, genel içinde kitap ehlinden bazılarına dikkat çekilmesi, şanlarının yüceliğini göstermek ve emsallerine teşvikte bulunmak içindir.

İnzal, bir şeyi yüksekten aşağıya indirmektir. İlahi kitapların nüzülü, meleğin ruhanî bir alışla Allahtan alması veya levh-i mahfuzdan hıfz şeklinde alıp indirmesi ve peygambere bildirmesi şeklinde olabilir.

Ayette **"onlar sana indirilene iman ederler"** denilmiştir. Bundan murat, Kur'anın tamamı ve şerîatın (dinin) tümüdür.

Ayette her ne kadar bir kısmı indirilmemiş ise de inzal fiilinin geçmiş zaman kipiyle ifadesi, henüz inmemiş olanlar da tağlip yoluyla inmiş gösterilmesindendir veya inmesi beklenenleri, sanki inmiş gibi olmasındandır. Bunun bir nazirini şu ayette görürüz: **"Dediler ki 'Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Mûsâ'dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları tasdik edici, Hakka ve doğru bir yola ileten bir kitap dinledik.' "** (Ahkaf, 30) Çünkü Cinler Kur'anın tamamını dinlememişlerdi ve o vakitte Kur'anın tamamı henüz inmemişti.

Ayette **"hem de senden önce indirilenlere iman ederler"** ifadesinden maksat; Tevrat, İncil ve önceki semavi diğer kitaplardır. Onların hepsine toplu olarak iman etmek farz-ı ayndır. Peygamber efendimize indirilene ise, onunla ibadet ettiğimiz için ayrıntılarıyla iman etmek farz olur. Ancak bu herkese tek tek farz olmayıp, farz-ı kifaye yoluyladır. Çünkü herkesin Kur'anı ayrıntılarıyla bilmesi vacip olsa, bu sıkıntıya ve maişette problemlere yol açar.

وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ **"Ahirete de kesin olarak onlar iman ederler."**

---

[35] Yani, o müttaki mü'minlerin bir özelliği de, sadece Kur'ana iman etmekle kalmayıp, önceki semavî kitaplara ve sahifelere de iman etmeleridir.

Ahirete de öyle tereddütsüz inanırlar ki, **"cennete ancak Yahudiler ve Hristiyanlar girecek"**, ve **"cehennem ateşi bize sayılı günler dışında dokunmayacak"** gibi batıl inanışlar, bu imanla ortadan kalkar.

Keza, bu yakînî imanla,

-"Cennet nimetleri dünya nimetleri cinsinden mi olacak, yoksa farklı mı olacak?

-Cennet devam edecek mi?" şeklindeki tereddütlerden kurtulurlar.

Ayette **"Ahirete de kesin olarak onlar iman ederler"** denilmesi, ehl-i kitaptan İslâma girmeyenlere bir tarizdir. Yani, onların ahiret hakkındaki itikadı, gerçeğe mutabık değildir ve bir yakînden sadır olmamıştır.

Yakîn, tefekkür ve istidlal yoluyla bir şeyi şek ve şüpheden uzak bir şekilde bilmektir. Bundan dolayı Allahu Teâlânın ilmi ve zarurî bilgiler yakîn ile nitelendirilmez.

Ahiret kelimesi "ahir", yani "diğer" kelimesinin müennesidir. **"İşte şu ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde büyüklenmeyi ve bozgunculuğu istemeyen kimselere veririz."** (Kasas, 83) ayetinde geçtiği gibi, "dâr" (yurt) kelimesinin sıfatıdır. "Dünya yurdu" yerine kısaca "dünya" denilmesi gibi, "ahiret yurdu" yerine de kısaca "ahiret" denilmektedir.[36]

5- أُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ "İşte onlardır Rab'lerinden bir hidayet üzere olanlar."

Bu ifade, sûrenin başında bildirilen müttakilerin durumunu bildirir. **"(Kur'an), müttakiler için yol göstericidir"** denilince, sanki "onları buna ehil kılan özellikler nelerdir?" denilmiş, buraya kadar sayılan özelliklerle buna cevap verilmiştir.

Bu ifade, evveline bağlı olmadan müstakil bir cümle de olabilir. Sanki bu, önceki hükümlerin ve özelliklerin bir sonucu olmuştur.

"İşte onlardır Rab'lerinden bir hidayet üzere olanlar" ifadesinde, onların sanki bir şeye yükselip binmelerine işaret eden bir temsil vardır.

Böyle bir şeyi elde etmek, ancak:

-Fikri ön kabullerden boşaltmak,

-Yapılan amelle ilgili devamlı nefis muhasebesi yapmakla gerçekleşir.

Ayette hidayet kökünden gelen هُدًى **"hüden"** ifadesinin elif-lâmsız

---

36 Yani, dünya bu gördüğümüz âlem, ahiret ise, diğer âlemdir.

gelişi, o hidayetin büyüklüğünü gösterir. Öyle ki, künhüne ulaşılamaz, kadri tam bilinemez.

Bu hidayetin Allah tarafından verildiğinin ve muvaffak edenin O olduğunun ayrıca bildirilmesi, bu hidayetin büyüklüğünü te'kid eder.

وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **"Ve işte onlardır felaha erenler."**

Ayette, اُولٰٓئِكَ **"İşte onlar"** ifadesinin tekrarı, onların bu sıfatlarla muttasıf olmalarının, her ne kadar her bir netice onların diğerlerinden ayrılmalarına kâfi ise de, her iki neticeyi de gerekli kıldığına bir tenbihtir.

Bir başka ayette, kâfirler anlatılırken **"İşte onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha da aşağıdırlar. İşte onlar gafillerin ta kendileridir."** (A'raf, 179) iki defa اُولٰٓئِكَ **"işte onlar"** ifadesinin geçmesi, mevzumuz olan ayetten farklıdır. Çünkü gafletlerinin tescil edilmesi ve hayvanlara benzetilmeleri bir şey olduğundan, ikinci cümle birinci cümleyi ikrar etmektedir. Bundan dolayı atıf münasip olmadığından atıf vavı kullanılmamıştır.

Ama burada ise, her iki cümlenin mefhumu farklı olduğundan atıf vavı ile birbirlerine bağlanmışlardır.

Ayette geçen هُمْ **"hüm"** zamiri haberi sıfattan ayırır ve nisbeti kuvvetlendirir. Ayrıca, isnad edilen durumun isnad edilene özel olduğunu ifade eder.[37]

Müflih, matlubunu elde eden demektir. Sanki o, kendisine zafer cihetleri açılan kimsedir.

Bu kelimenin elif – lâm ile **"el– müflihun"** şeklinde gelmesi, onların ma'lum ve marûf olmalarına delalet eder. Yani, ahirette felaha erecekleri sana anlatılan müttakiler, işte bu kimselerdir.

Veya herkesin felaha erenlerin hakikati ve özelliklerinden bildiğine işaret eder.[38]

---

[37] Yani, işte onlardır felaha erenler, başkası değil. Felâha erenleri görmek istiyorsanız onlara bakınız, çünkü onlar felâha erenlerin ta kendileridir.

[38] Yani, bazıları "falanca felaha erdi" deyince, mesela onun zengin olduğunu anlar, veya büyük bir beladan kurtulduğunu anlar... İşte, ayette müttaki mü'minlerin felaha erdiklerinin anlatılması, felah kelimesinin çağrıştırdığı bütün güzelliklere bunların sahip olduklarını ifade eder. Mesela, bu cümleden olmak üzere şunlar hatırlanabilir:

"İşte onlardır cehennemden kurtulanlar."

Tenbih: Dikkat et, Allahu Teâlâ müttakilerin nail olacakları şeyleri nasıl da değişik cihetlerden nazara verdi. Bunlar, başka hiç kimsenin nail olamıyacağı hallerdir.

Kelâmın وَأُولَٰئِكَ **"işte onlar..."** şeklinde ifadesi, hükmün illetini beyan eder. Yani, onların önceden sayılan vasıfları, bu mükâfatlarına sebep olmuştur.

وَأُولَٰئِكَ **"İşte onlar"** ifadesinin tekrarı, manayı kuvvetlendirmekte, yeni bir mazhariyetlerini ifade etmektedir. Haberin elif – lâmlı gelmesi, arada "hüm" zamirinin bulunması, hepsi birer belağat inceliğidir. Bunlar, o müttakilerin kıymetini ortaya koyar, onların peşinden gitmeye insanları teşvik eder.

Mu'tezile, bu ayette **"işte onlardır felaha erenler"** ifadesinden yola çıkarak ehl-i kıbleden olan fasıkların azapta ebedi kalacaklarına delil getirmek istemiştir. Bu iddiaya şöyle cevap verilir: Ayette anlatılan felaha erenlerden murat, kâmil manada felaha erenlerdir. Buradan, bu özelliğe sahip olmayanların felahın kemaline ulaşamadıkları anlaşılır, yoksa doğrudan doğruya felaha ermeyecekleri manası anlaşılmaz.[39]

"İşte onlardır Cenab-ı Hakkın rü'yetine nail olanlar..."

"İşte onlardır cennete alınanlar."

[39] Mesela, "bugün çarşıda kazanan falanca kimse oldu" dediğimizde en ziyade onun kazandığı anlaşılır. Bu cümleden yola çıkarak başkalarının hiçbir şey kazanamadıkları söylenemez. Demek ki, kâmil manada kurtulan, felaha eren kimseler müttaki mü'minlerdir. Ama bundan hareketle fasık – günahkâr mü'minlerin asla kurtulamayacakları, cehennemde ebedi kalacakları söylenemez.

3. DERS

İnatçı Kâfirler

6- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ **"Şüphesiz o inkâr edenleri uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, iman etmezler."**

Allahu Teâlâ, has kullarını, seçkin velilerini onları hidayet ve felaha ehil kılan sıfatlarıyla anlattıktan sonra, onların zıddı olan inatçı münkirleri nazara verdi. Bunlara ilâhî hidayet (yol gösterme) fayda vermemekte, ayetler ve uyarılar bir işe yaramamaktadır.

"Şüphesiz iyiler naim (cennetin)**dedirler ve facirler ise cehennemdedirler."** (İnfitar, 13-14) ayetinde iyiler ve facirlerin akibeti anlatılırken atıf vavı ile birbirine bağlanmışken, burada kâfirlerin kıssası, mü'minlerin kıssasına atıf yoluyla bağlanmamıştır. Çünkü her ikisinde maksat aynı değildir. Orası Kitabın (Kur'anın) zikri ve şanını beyan için iken, burası kâfirlerin inadını ve dalalette ısrarını açıklamak içindir.

Ayette geçen إِنَّ **"İnne",** te'kid ve tahkik ifade eder. Şu ayette olduğu gibi, tereddüt olan yerlerde kullanılır:

"Şüphesiz biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık." (Kehf, 84)

"Ve Musa dedi: "Ey Firavun! Şüphesiz ben âlemlerin Rabbinden bir elçiyim." (A'raf, 104)[40]

Müberred, bu konuda şöyle der:

"Abdullah ayakta" dediğinde, bu sadece onun ayakta olduğunu haber vermektir.

"Abdullah gerçekten ayakta" dediğinde ise, onun ayakta olup olmadığını sorana cevap verirsin, "Abdullah, hiç şüphesiz gerçekten ayaktadır" dediğinde ise, onun ayakta olduğunu inkâr edene cevap verirsin.

Ayette geçen الَّذِينَ "Ellezine" belirlilik ifade eder. Bu açıdan bakıldığın-

---

40 Muhatap, söylenen meselede tereddüt içindeyse, "şüphesiz, gerçekten..." gibi ifadelerle mana kuvvetlendirilir. İnsanlar Zülkarneynin saltanatı konusunda şüpheyle bakabildiğinden ve Firavun, Hz. Musa'nın peygamberliğini şüpheyle karşıladığından, "inne" ile anlatılmıştır.

da Ebu Cehil, Ebu Leheb, Velid Bin Muğire ve Yahudilerin bazı âlimleri gibi kimselere bakar, onların iman etmeyeceklerini haber verir.

Veya cins ifade eder, genel anlamda küfürde inat edenlerin durumunu anlatır.

Küfür, kelime itibariyle örtmek anlamındadır. Çiftçiye ve geceye de "kafir" denilir, çünkü çiftçi tohumları örter, gece de her şeyi.

Istılah olarak küfür, Peygamberden geldiği zaruri olarak bilinen bir şeyi inkâr etmektir.

Gayr-i müslimlerin kıyafetine girmek, papaz kuşağı kuşanmak gibi hallerin küfürden sayılması, İslamı yalanlamaya delalet ettikleri cihetten küfür sayılmıştır. Aslında bunlar hadd-i zatında küfür değillerdir. Ancak Hz. Peygamberi tasdik eden birinin böyle şeylere cür'et etmemesi gerekir.

"Kur'an mahlûktur" diyen Mu'tezile, bu ayette küfür fiilinin geçmiş zaman sığasıyla gelmesini de delil olarak kullanır. Hâlbuki, böyle bir durum, ilimde olduğu gibi kelâmda sonradan meydana gelmeyi gerektirmez.[41]

İnzar, korkutmaktır. Burada murat, Allahın azabından korkutulmalarıdır. Hz. Peygamber hem müjdeleyici hem de uyarıcı olarak gönderilmişken, burada sadece uyarmakla alakalı durum nazara verildi. Çünkü azap ile uyarmak kalpte daha etkili ve nefiste daha müessirdir. Zira zararı def etmek, menfaat celbetmekten daha önce gelir. Durum böyleyken uyarı bunlara fayda vermiyorsa, müjdelemenin fayda vermeyeceği hayli hayli aşikârdır.

"Onlar iman etmezler."

Bu ifade, önceki ayette mücmel olarak anlatılan durumu açıklığa kavuşturmaktadır. Yani, onlar uyarılsa da uyarılmasa da bir şey değişmeyecek, imana girmeyeceklerdir.

Bu ayet, **"teklif-i ma lâ yutak"** yani "altından kalkılamayacak bir şeyle Allahın insanları mükellef kılması caizdir" diyenlerin delil olarak kullandıkları ayetlerden biridir. Onlara göre, Allah onlara imanı emretmekle beraber iman etmeyeceklerini de haber vermiştir. Şayet iman etseler, O'nun haberi yalan olacaktır ve onların imanının şümülü, kendilerinin iman etmeyeceklerini de içine alacaktır. Bu ise iki zıddın içtimaı demektir.

---

41 Allahın her şeyi kuşatan bir ilmi vardır. O, neyin ne şekilde olacağını önceden de bilir. Bizler ise, bir şey meydana geldiğinde biliriz. Kendi bilmemizi Allahın bilmesiyle karşılaştırmak, çok yanlış bir kıyas olur. Allahın kelâmı da ilmi gibi bir sıfatıdır ve ezelidir.

Meselenin hakikati şudur: Her ne kadar zâtında yapılamayacak bir şeyle mükellef kılmak aklen caiz olsa bile, yapılacak araştırma neticesinde fiilen böyle bir durumun olmadığı ortadadır. Öte yandan bir şeyin vukuunu ve veya olmamasını haber vermek, ona olan kudreti ortadan kaldırmaz. Kulun kendi iradesiyle yaptığı fiillerde, kaderin bir zorlaması söz konusu değildir.

Uyarmanın bazı kâfirlere fayda vermeyeceği bildirildikten sonra yine de uyarmanın yapılması, onların Allah nezdinde bir delilleri kalmaması içindir.[42]

Aynı zamanda bu durum, Hz. Peygamber için tebliğin efdaliyetini gösterir. Çünkü ayette **"onlar için birdir"** denilmiş, "senin için uyarmakla uyarmamak birdir" denilmemiştir. Nitekim bir başka ayette, putlara tapanlara hitaben, **"Eğer siz onları yola çağırsanız, size uymazlar. Onları ha çağırmışsınız, ha çağırmayıp susmuşsunuz, sizin için fark etmez."** (A'raf, 193) denilmiştir.

Ayetin belli şahısların iman etmeyeceklerini bildirmesi, gaybtan haber vermektir ve bu da Kur'an mu'cizelerinden biridir.

7- خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ **"Allah onların kalplerini de kulaklarını da mühürledi."**

Ayet, önceki ayette bildirilen belli kâfirlerin iman etmemelerinin sebebini ve onu gerektiren durumu beyan eder.

Aslında kalplerinde bir mühür ve gözlerinde bir perde yoktur. Bundan murat, küfür ve günahı hoş gösteren, iman ve taatı da çirkin gösteren bir durumun nefislerinde meydana gelmesidir. Bu durum,

-Yoldan sapmaları,

-Taklidde kalmaları,

-Sağlıklı bir bakıştan yüz çevirmeleri sebebiyledir. Böylece artık onların kalplerine hak nüfuz etmez, kulakları mühürlenir, öğüt alamazlar. Afak ve enfüste dikilen ayetler,[43] bunlardan ibret alanlara çok manalar ifade eder-

---

[42] Yoksa, "bize bir uyarıcı gelmedi, gelseydi dinlerdik" diyebilirler.

[43] Âfak ve enfüs, birbirine mukabil olarak kullanılan iki kelimedir. Âfak, insanın dışındaki âlemi, enfüs ise insanın kendisini ifade eder. Bu iki kelime, **"Âfakta ve kendi nefislerinde ayetlerimizi onlara göstereceğiz."** ayetinden alınmıştır (Fussılet, 53).

ken, bunlara fayda vermez. Böylece sanki perdelenmiş gibi olur, görmeleri engellenir.

Cenab-ı Hakkın böyle mühür ve perde ile anlatması, istiare yoluyla bir anlatımdır.[44]

Allahu Teâlâ, bu tarzda Kur'anda değişik yerlerde onların inkârını nazara vermiştir. Mesela,

"İşte onlar, o kimselerdir ki; Allah kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir." (Nahl, 108) Bu ayette onların inkârı, Allahın kalplerini mühürlemesi ile ifade edilmiştir.

"Kalbini, bizi anmaktan gafil kıldığımız kimseye uyma." (Kehf, 28) Bu ayette onların küfrü, Allahın onları gafil kılmasıyla anlatılmıştır.

"...Ve kalplerini kaskatı kıldık." (Maide, 13) Bu ayette, onların kalplerinin katı kılındığı nazara verilmiştir.

Bütün bunlarda temel nokta şudur: Bütün mümkinat (varlıklar) Allaha dayanır, onun kudretiyle meydana gelir. Bu açıdan bunlar Allaha isnad edilir. Yaptıkları fiillere sebep olma noktasından ise kendilerine isnad edilirler. Mesela şu ayetlere bakalım:

"Verdikleri sağlam sözü bozmalarından, Allah'ın âyetlerini inkâr etmelerinden, peygamberleri haksız yere öldürmelerinden ve "kalplerimiz kılıflıdır" demelerinden dolayı (başlarına türlü belâlar verdik.) **Aksine, inkârları sebebiyle Allah onların kalplerini mühürlemiştir."** (Nisa, 155)[45]

"İşte bu, şu sebepledir: Onlar iman ettiler, sonra inkâr ettiler. Bu yüzden kalpleri mühürlendi. Artık onlar anlamazlar." (Münafikun, 3)[46]

Ayet, onlara sıfatlarının çirkinliğini ve akıbetlerinin vehametini şiddetle beyan etmektedir.

---

[44] **İstiare**, bir kelimenin mânasını geçici olarak başka mânada kullanmak veya herhangi bir varlığa, ya da mefhuma asıl adını değil de, benzediği başka bir varlığın adını verme san'atıdır. "Adam sevinçten uçuyordu" dediğimizde, "uçuyordu" kelimesinde istiare vardır. Kuşa ait olan bu özellik, mecazi anlamda çok sevinçli kimse hakkında kullanılmıştır. Onun gibi, kâfirlerin kalplerinde bir mühür ve gözlerinde bir perde olmamakla beraber, bu kelimeler kullanılmak sûretiyle iman etmemeleri ve gerçekleri görmemeleri çok daha etkili bir şekilde anlatılmıştır.

[45] Burada küfür o müşriklere, kalplerinin tab'ı ise Allaha nisbet edilmiştir.

[46] Burada iman ve küfür o münafıklara nisbet edilirken, kalplerinin tab'ı inkârlarına bir ceza olarak anlatılmıştır.

Mu'tezile mezhebi mensupları, bu gibi ayetlerde hayli zorlandılar ve bunları te'vil için bazı vecihler zikrettiler:

1-Onlara göre, haktan yüz çevirmeleri ve bunun kalplerinde yerleşmesi sonucu olarak, küfür onların tabiatı haline gelince, kalplerinin tab'ı yaratılışla alakalı fıtrî bir vasfa benzetildi.

2-Bu gibi ayetlerden murat, onların kalplerinin halini, Allahın anlayıştan boş olarak yarattığı hayvanların kalpleri ile temsil etmektir. Nasıl ki ölen biri için "vadi onu alıp götürdü" denilir. Uzun süre görülmeyen biri hakkında, "Anka kuşu onu uçurdu" ifadesi kullanılır. Bunların temsilî bir anlatım olması gibi, bu ayetler de öyledir, zahirine göre anlaşılmamalıdır.

3-Ayetlerde medar-ı bahs olan durumlar gerçekte şeytanın veya kâfirin fiilidir. Ama, Allahın onlara verdiği güçle bunu yaptıklarından fiilin müsebbibine isnadı şeklinde Allaha nisbet edilmiştir.

4-Onların kalpleri küfürde kökleşti ve sağlamlaştı. Zorla onlara imanı kabul ettirmekten başka bir yol kalmadı, ama mükellef olabilmeleri için de böyle bir yol söz konusu olmadı. Dolayısıyla, onların imanı terki, kalplerinin mühürlenmesiyle ifade edildi. Çünkü bu onların imanına bir engeldir. Bunda, onların azgınlıkta haddi aşmalarını ve dalalete sapmakta çok ileri gittiklerini hissettirmek vardır.

5-Kâfirlerin kalplerinin mühürlenmesi gibi ifadeler, onların hâlini hikâye etmek tarzında onlarla ince bir alay (tehekküm) ve istihza da olabilir. Mesela Kur'an onların şöyle dediğini nakleder:

"Dediler: Senin bizi davet ettiğin şeye karşı kalplerimiz kapalıdır. "Kulaklarımızda da bir ağırlık var. Seninle bizim aramızda bir de perde var." (Fussılet, 5)

6-Onların kalplerinin mühürlenmesi ahirette olabilir. Geçmiş zaman üslûbuyla söylenmesi, bunun muhakak olacağını bildirmek içindir. Şu ayet de buna şehadet eder:

"Ve biz, o kâfirleri kıyamet günü yüzleri üstü sürünür bir şekilde kör, dilsiz ve sağır oldukları halde haşredeceğiz." (İsra, 97)

7-Kalbin mühürlenmesinden murat, meleklerin bildiği nişanla kalplerinin işaretlenmesi de olabilir. Melekler bu nişanı görür ve onlara buğzederler, onlardan uzak kalırlar.

İşte, kalplerin mühürlenmesi veya insanların dalalete sevkinin Allaha nisbet edilmesi gibi meselelerde bizimle Mu'tezilenin meseleye yaklaşımları bu şekildedir.

"... kulaklarını da mühürledi."

Onların kulaklarının da mühürlü olduğunu anlatan bu ayet, kalplerin mühürlendiğini anlatan kısma atfedilmiştir. Başka bir ayette ise, kulak daha önce geçer, kalbin mühürlenmesi ona atıfla söylenir:

"Hevâsını ilâhı edineni gördün mü? Allah onu bir ilim üzere saptırdı. Kulağını ve kalbini mühürledi ve gözüne de perde çekti." (Casiye, 23)

Kalp ve kulak, bütün cihetlerden idrak etmekte ortaktırlar. Bundan dolayı, her cihetten gelebilen idrake engel olan mühürlenme cezasına maruz kaldılar. Gözün idraki ise sadece ön cihetten olduğundan, bu cihete mani olan perde ile iktifa edildi. "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürledi" demek yerine **"Allah onların kalplerini de kulaklarını da mühürledi"** denilmesi yapılan mühürlemenin şiddetine ve her iki mührün farklı farklı olduğuna daha ziyade delâlet etmesi içindir.

وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ **"Gözlerinin üzerinde de bir perde vardır."**

Ayetteki **"ebsar"** kelimesi "basar" kelimesinin çoğuludur, "gözün idrak etmesidir." Mecazen görme kuvveti ve göz için de kullanılır. Benzeri bir durum "sem" kelimesi için söz konusudur. Muhtemelen ayette işitme ve görme uzuvları kastedilmektedir. Çünkü mühürleme ve perdeleme olayının azalarla münasebeti gayet açıktır.

Kalp, ilmin mahallidir. Bazen "kalp" denildiğinde bununla akıl ve marifetin murat edildiği de olur. Mesela şu ayette olduğu gibi:

"Şüphesiz bunda, kendisinde bir kalp olan yahut gafletten uzak bir halde kulak veren kimseler için bir öğüt vardır." (Kâf, 37)

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ **"Ve onlar için çok azim** (büyük) **bir azap vardır."**

Ayet, kâfirler için bir tehdid ve onların layık oldukları akibeti beyandır.

"Azîm" ve **"kebir"** kelimeleri ikisi de büyüklüğü ifade eder. **"Azîm"** kelimesinin zıddı "hakîr" iken **"kebir"** kelimesinin zıddı "sağîr" (küçük) kelimesidir. Hakîr kelimesi sağirden daha aşağıyı ifade ettiği gibi, azîm kelimesi de kebir kelimesinden daha üstte olanı ifade eder. Buradaki ayette, azabın **"azîm"** kelimesiyle vasıflandırılması, diğer azaplarla mukayese edildiğinde, diğer azapların buna nisbetle küçük kaldığını anlatır.

"Azim" kelimesinin bilinmezlik ifade eden elif-lamsız gelişi, bu azabın künhünün Allah dışında kimsenin bilemeyeceği kadar büyük olduğunu bildirir.

4. DERS
Münafıklar

8- وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **"İnsanlardan öylesi de vardır ki, "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik" der."**

Allahu Teâlâ önce Kitabın (Kur'anın) durumunu anlattı, ardından dinde samimi, kalpleri dilleriyle uyumlu olan mü'minleri zikretti, peşinde bunların zıddı olan ve içleriyle dışlarıyla tam bir inkâr içinde olan kâfirlerden söz etti. Bu ayetle de, bu ikisi arasında gidip gelen üçüncü kısmı anlatmaya başladı. Bunlar, dilleriyle iman ettiklerini söyleyen, ama kalpleri iman etmemiş olan münafıklardır. Böylece, itikad yönüyle insanların kısımları ardı ardına anlatılmış oldu.

Münafıklar, kâfirlerin en habisleri ve Allahın kendilerinden en ziyade hoşlanmadığı kimselerdir. Çünkü onlar, aldatmak ve dalga geçmek için küfrü sulandırdılar ve karıştırdılar. Bundan dolayı onların habisliği ve cehlini beyan için söz uzatıldı ve kendileriyle istihza edildi. Onların fiilleriyle inceden inceye alay edildi (**tehekküm**), şaşkınlıkları ve tuğyanları tescillendi. Onlarla ilgili darb-ı meseller getirildi ve haklarında **"Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar."** (Nisa, 145) gibi durumlarını anlatan ayetler indirildi.

Burada münafıkların kıssası, bir önceki bölümde anlatılan ısrarcı kâfirlerin kıssasına atfedilmiştir.

Nâs kelimesi "insanlar" demektir. **"İnsan"** kelimesi ise "üns" kökünden gelir, "kendisiyle ünsiyet edilen" demektir.

Ayette bildirilen **"bir kısım insanlardan"** murat İbnü Übeyy, onun arkadaşları ve emsali kimselerdir. Bunlar aslında nifakta samimi olmalarıyla, kalbi mühürlenmiş olan kâfirler sınıfına dâhildirler. Küfre ilâve olarak başka kötü sıfatlar taşımaları, onlardan sayılmalarına engel değildir. Çünkü aynı cins altında farklı özellikler sebebiyle, farklı kısımlar ortaya çıkar. Buna göre, münafıkları anlatan bu ayet, insanların ikinci kısmını meydana getiren kâfirlerin bir taksimi gibi olur.[47]

---

[47] Yani, insanlar inanç yönüyle iki kısımdır. Ya mü'min ya da kâfir. Kâfirler de iki kısımdır: Küfürde açık ve net olanlar, küfrünü gizleyenler, yani münafıklar.

Onların **"Allaha ve ahiret gününe iman ettik"** ifadelerinde imanın bu iki esasının geçmesi, imandan en büyük maksadın bu iki esas olmasındandır. Onlar açısından da imanı her iki canipten ve taraftan elde etme iddiaları söz konusudur. Aynı zamanda, samimi olduklarını zannettikleri bu iki esasta da münafık olduklarını bildirir. Çünkü ayette anlatılan kimseler Yahudilerdendi ve bunlar Allaha ve ahiret gününe inanmış kimselerdi.

Ama bu imanları,

-Allahı mahlûkatına benzetmek,

-O'na çocuk nisbet etmek,

-Cennete onlardan başkasının giremeyeceğini söylemek,

-Cehenneme girseler bile ancak sayılı günlerde kalacaklarını iddia etmek ve benzeri kabullerle dolu olduğundan, sanki bir iman değildi.

Ayet, onların kat kat habis olduklarını ve küfürde taşkınlıklarını beyan eder. Çünkü, **"Allaha ve ahiret gününe iman ettik"** sözleri, şayet aldatma ve nifak yoluyla değil de samimi bile olsa, onların bu akideleri iman değildir. Kaldı ki, bu ifadeyi Müslümanları aldatmak ve onlarla dalga geçmek için söylemişlerdir.

"Allah ve ahiret gününe" şeklinde değil de, **"Allaha ve ahiret gününe"** şeklinde söylemeleri, her bir iman rüknüne tek tek inandıklarını iddia ettiklerini anlatır.

Ahiret gününden murat, haşirden ebede kadar olan süredir veya cennet ehlinin cennete, cehennem ehlinin de cehenneme girecekleri zamana kadar olan süredir. Çünkü o gün, belirlenmiş vakitlerin sonudur.

وَمَاهُمْ بِمُؤْمِنِينَ **"Hâlbuki onlar, asla mü'min değillerdir."**

Ayet, onların iman iddialarını inkârdır ve isbatını esas aldıkları şeyi nefiydir. Onların "iman ettik" demelerine mukabil, "hayır, onlar iman etmediler" demek yerine **"onlar, asla mü'min değillerdir"** denilmesi, onları yalanlamada daha ziyade etkili bir anlatımdır. Çünkü onları mü'minler sınıfından çıkarmak, geçmiş zamanda onların iman etmelerini inkârdan daha etkindir. Ayrıca, **"onlar, asla mü'min değillerdir"** derken, inandıkları esaslara burada yer verilmemesi, imandan hiçbir nasibi olmadıklarına işaret etmekle beraber, manayı daha da kuvvetlendirir. Ancak, onlara cevap olması açısından "biz Allaha ve ahiret gününe iman ettik" şeklinde kayıtlı olarak söyledikleri söze mukabil, "hayır, siz o ikisine de iman etmiş kimseler değilsiniz" şeklinde kayıtlı bir cevap olması da muhtemeldir.

Ayet, "ben iman ettim" diyen birisinin, şayet kalbi diline inançta muhalefet ediyorsa, mü'min olmadığına delalet eder.

Çünkü, kelime-i şehadeti, kalbi ona muvafık veya ona aykırı şeylerden bomboş bir şekilde söyleyen kimse, iman etmiş sayılmaz.[48]

9- يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا "Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya çalışırlar."

Ayet metninde geçen **hud'a,** başkasını aldatmak için, içten gizlenen kötü niyetin tersini muhataba tevehhüm ettirmektir.

Hud'a, muhatabını aldatmak isteyen kimsenin, kendini onun iyiliğini istiyormuş gibi zannettirmesidir. Kelimenin aslında "gizlemek" manası vardır.

Ayette hud'a, "müfaale" vezninde gelmiştir. Bu ise karşılıklı aldatmayı ifade eder. Onların Allah ile böyle bir muamelede olmaları, zâhirine göre değildir. Çünkü, Allah için gizli bir şey olamaz, ayrıca onlar Allahı aldatmayı da kastetmemişlerdir. Bu durumda bundan murat ya Hz. Peygamberi aldatmak isteyişleri olabilir, ya da **"Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."** (Nisa, 80) ve **"Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar."** (Fetih, 10) gibi ayetlerde de görüldüğü üzere, Hz. Peygamberin Allahın halifesi olması hasebiyle, O'nunla olan bu muamele, sanki Allah ile bir muamele gibi değerlendirilmiştir.

Veya, onların Allaha karşı aslında küfrü gizlemekle beraber iman izhar etmeleri, Allahın da onlara Müslümanlarla alakalı hükümleri icra etmesi, böyle ifade edilmiş olabilir. Aslında onlar Allah nezdinde kâfirlerin en habisleridir ve cehennem ehlinin de en alt tabakasında yer alacaklardır. Allahın onlara Müslüman muamelesini devam ettirmesi bir istidraçtır.[49]

Münafıkların mü'min gibi görülmekten maksatları,

-Kâfirlere yapılan muameleden kendilerini korumak,

-İkram, bağış, ganimet gibi mü'minlere yönelik hallerden yararlanmak

---

48 İmanda esas olan kalbin tasdikidir. Bir teybin kelime-i şehadeti tekrarlaması iman sayılmadığı gibi, boş bir kalple söylenen kelime-i şehadet imanın tercümanı olamaz.

49 Yani bu görünüşte onların lehine gibi görülürken gerçekte aleyhlerinedir. Çünkü bu şekilde günahları artmaktadır, dolayısıyla azapları da ona göre fazla olacaktır.

-Ve mü'minlerle içli dışlı olup onların sırlarına muttali olmak, bunları kendi yandaşlarına aktarmak gibi durumlardır.

وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ **"Hâlbuki ancak kendilerini aldatırlar."**

Aldatma emelleri, döner dolaşır kendilerine zarar verir, başlarına bela olur.

Veya bununla sırf kendilerini aldatırlar. Kendilerini aldatmaları, nefislerinin onlara boş kuruntular vermesi ve hiçbir şey kendisine gizli kalmayan Zâta karşı aldatma teşebbüsüne sevk etmesidir.

Nefis, bir şeyin zâtı ve hakikatıdır.

Ruha da nefis denildiği olur, çünkü canlılar ruh sayesinde canlıdırlar.

Kalbe de nefis denildiği olur, çünkü ruhun mahalli ve alakadar olduğu yerdir.

Kan için de nefis tabiri kullanılır, çünkü nefsin ayakta durması onunladır.

Suya da nefis denilmiştir, çünkü nefsin ona şiddetli ihtiyacı vardır.

وَمَا يَشْعُرُونَ **"Ama şuurunda değiller."**

Devam edegelen gafletleri yüzünden, kendilerini aldattıklarının farkında değillerdir. Aldatmanın vebali ve zararın kendilerine dönmesinin son derece açık olması, ancak duyularını kaybetmiş olanlara gizli kalacak hissî bir durum gibi kılınmıştır.

Şuur, hissetmektir. **"İnsanın meşairi"** dediğimizde onun duyuları anlaşılır.

10- فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ **"Kalplerinde bir maraz vardır."**

Maraz, hakikat olarak bedene arız olan ve onu kendine has dengeli halden çıkarıp, insanın fiillerinde bozukluğa sebep olan şeyler için kullanılır. Mecaz olarak ise nefse arız olup onun kemâlini ihlâl eden cehalet, kötü inanç, hased, kin, günah sevgisi gibi durumları ifade eder. Ayet, her ikisine de hamledilebilir. Çünkü o münafıkların kalpleri ellerinden uçup giden riyaset sebebiyle elem içindedir, yanmaktadır. Öte yandan günbegün Hz. Peygamberin dininin yerleştiğini, şanının yüceldiğini görmekle de hasetten kıvranmaktadırlar.

فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا **"Allah da onların marazını arttırmıştır."**

Allah, Peygamberin dinini güçlendirip zikrini kuvvetlendirmekle de on-

ların gam ve kederini ziyadeleştirmiştir. Onların nefislerinde küfür, kötü itikad, Peygambere düşmanlık gibi özellikler vardır. Allah bu özelliklerine ilâve olarak kalplerini mühürledi.

Allahın onların hastalığını daha da ziyade etmesi,

-Yeni yeni mükellefiyetler bildirmekle,

-Vahyin ardı ardına gelmesiyle,

-Müslümanlara gelen yardımın gittikçe artmasıyla da olabilir.

Bu ayette, onların marazlarının artmasının Allaha nisbet edilmesi, fiilin müsebbibi olması açısındandır. Başka bir ayette, indirilen sûre sebebiyle murdarlıklarının artması ise, sûrenin buna sebep olmasındandır.[50]

Buradaki ayette bahsedilen hastalıktan murat, kalplerine gelen korku ve zaaf hâli olabilir. Bunun da sebebi,

-Müslümanların şevketi,

-Allahın meleklerle onlara yardım etmesi,

-Münafıkların kalplerine korku salması,

-Düşmanlarına karşı, Allahın Hz. Peygambere nusret vermesi,

-Fetihlerle İslâm coğrafyasının gittikçe genişlemesi gibi durumlardır.

وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ "Yalan söylemelerine karşılık onlara elem verici bir azab vardır."

"Amenna" yani "iman ettik" demelerinde yalan söylemeleri sebebiyle onlar için elem verici bir azap vardır.

Ayet, **"tekzipleri sebebiyle"** şeklinde de okunmuştur. Çünkü onlar, kalpleriyle Hz. Peygamberi yalanlıyorlardı.

Kizb, bir şey hakkında, onu olduğundan farklı haber vermektir. Yalanın hepsi haramdır, çünkü bu ayette onların azaba müstehak olmaları, yalanlarına terettüp ettirilmiştir.

Hadiste Hz. İbrahimle ilgili olarak onun üç yalanından bahis vardır, ama bunlar gerçekte yalan olmayıp **tariz**dir. Ancak şeklen yalana benzediğinden bu şekilde isimlendirilmiştir.[51]

Bu, münafıkların bir başka özelliğini nazara vermektedir. Selman-ı

---

50 Bkz. Tevbe, 124-125.

51 Bu üç durum, şunlardır:

-Putperest kavminin bayramına katılmamak için "ben hastayım" demesi. (Bununla ilgili bkz. Saffat, 85-98)

Farisi'nin, "bu ayette bahsedilenler henüz gelmediler" demesi, muhtemelen "ayette bahsedilenler sadece Hz. Peygamber devrindeki münafıklar değildir, asıl münafıklar ilerde gelecek" anlamındadır.

11- وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لَاتُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ **"Onlara, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiğinde, "Biz ancak ıslah edicileriz" derler."**

Fesad, bir şeyin mu'tedil hâlden çıkışıdır. Bunun zıddı, **salah**'tır. Bu iki kelime, zararlı ve faydalı ne varsa, hepsini içine alır.

-Müslümanları aldatarak savaş ve fitneleri körüklemek,

-Müslümanların sırlarını ifşa ederek kâfirleri onlara karşı savaşa meylettirmek gibi durumlar, onların arzda fesat çıkarmalarının görüntülerindendir.

-Keza, günahları izhar etmek, dini küçük düşürmeye çalışmak da buna dahildir. Çünkü İlahi hükümleri ihlâl etmek ve onlardan yüz çevirmek herc ü merce sebebiyet verir ve nizam-ı âlemi bozar.

Onlara **"yeryüzünde fesat çıkarmayın!"** diyen Cenab-ı Haktır veya Peygamberdir veya bazı ehl-i imandır.

Onların **"Biz ancak ıslah edicileriz"** demeleri, mübalağalı bir tarzda nasihatçiye cevaplarıdır. Yani, "bize böyle hitap etmeniz uygun değil. Çünkü bizim yaptığımız ıslahtan başka bir şey değildir. Ve bizim hâlimiz her türlü şaibelerden uzaktır."

Onların böyle demeleri, kalplerinde olan maraz sebebiyle fesadı salah şeklinde tasavvur etmelerindendir. Nitekim Allah şöyle buyurur: **"Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse** (ameli iyi olan kimse gibi midir?)**"** (Fatır, 8)

12- اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ **"Dikkat edin, gerçekten asıl müfsitler onlardır."**

وَلٰكِنْ لَايَشْعُرُونَ **"Lakin şuurunda değillerdir."**

Ayet, en beliğ bir şekilde onların iddialarına bir cevaptır. Onlar, **"biz**

-Büyük put dışında onların putlarını parça parça ettiğinde, "sen mi yaptın?" diye sorulduğunda "konuşabilirse büyük puta sorun" demesi. (Bununla ilgili bkz. Enbiya, 51-68)

-Hanımı hakkında Mısır hükümdarının "bu hanımın mı?" sorusuna, "kız kardeşim" diyerek hükümdarın kötü niyetine engel olması.

ancak ıslah edicileriz" derken tariz yoluyla mü'minlerin müfsid olduğuna ima etmişlerdi. **"Dikkat edin"** denilerek ve **"gerçekten"** ifadesiyle te'kidli bir sûrette o münafıklardan başkasının müfsit olmadığı anlatıldı.

13- وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُ "Onlara, "insanların iman ettiği gibi iman edin" denilince, "Biz o sefihlerin iman ettiği gibi mi iman edeceğiz?" derler."

Bu ayet de, onlara yapılan nasihatten bir bölümdür. İmanın kemâli iki şeyle olur:

1-Yapılmaması gerekenlerden yüz çevirmek

2-Yapılması gerekenleri yapmak

Bundan önceki ayet birinciye, bu ayet ise ikinciye bir misaldir.

Buradaki **"insanlar"** ifadesinden murat, aklın gereğini yapan, insanlıkta kemâle ermiş kimselerdir. Çünkü cins isim, müsemmasını ifadede mutlak olarak kullanıldığı gibi, ona mahsus ve ondan maksud olan manaları cem eden için de kullanılır. Bunun için bunları cem etmeyenden selbedilir. Mesela "Zeyd, insan değildir" denilir. Cenab-ı Hakkın kâfirlerle alakalı şu hükmü ve benzerleri de bu türdendir:

"Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler." (Bakara 18)

Şair, "insanlar insan, zaman da zaman olduğunda" derken cins ismin iki şeklini de kullanmıştır.

Keza, ayetteki elif – lamlı **"insanlar"** ifadesi belli insanları ifade için de olabilir. O zaman bundan murat Hz. Peygamber ve onunla beraber olanlardır.

Veya Abdullah İbni Selâm ve onun gibi iman eden ehl-i kitaptır. Mana şöyle olur: "Siz de onlar gibi ihlâslı, nifak şaibelerinden uzak bir şekilde samimane iman edin."

Bu ayetle, zındıkın tevbesinin kabulüne delil getirilmiştir.

"Biz o sefihlerin iman ettiği gibi mi iman edeceğiz?"

Buradaki soru, öğrenmek için değil, inkâr içindir.[52]

Münafıkların ehl-i imanı sefih görmeleri, onların görüşlerinin fesa-

---

52 Yani, **"biz o sefihlerin iman ettiği gibi mi iman edeceğiz!"** demeleri, "acaba öyle mi iman edeceğiz?" anlamında olmayıp "hayır, biz o sefihler gibi olmayız!" anlamındadır.

dına inandıkları için veya onların şanını tahkir içindir. Çünkü o zaman mü'minlerin çoğu fakir, hatta bir kısmı Süheyb ve Bilâl gibi, köle idi.

Şayet bir önceki ayetten muradın Abdullah İbni Selâm gibi kitap ehlinden iman edenler olduğu nazara alınırsa, münafıklar **"Biz o sefihlerin iman ettiği gibi mi iman edeceğiz?"** demekle onlara karşı sertliklerini ve onlara aldırmadıklarını ifade içindir.

Sefeh, akıl noksanlığından kaynaklanan düşük fikirlilik ve bunaklıktır. Bunun mukabili, hilmdir.

اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَٓاءُ "Dikkat edin, asıl sefihler onlardır."

وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ "Lakin bilmezler."

Ayet, onların cehaletini etkili bir üslûbla reddeder. Çünkü cehaletini bilmeyen, gerçeğe uymayan şeyi kesin doğru gibi kabul eden kimse; cehaletini itiraf eden, o konuda tevakkuf eden kimseden daha büyük bir dalalet ve cehalet içindedir. Çünkü cahilliğini bilen kimse belki de mazur sayılır, ayetler ve uyarılar kendisine fayda verir.

Önceki iki ayette münafıklarla alakalı **"Lakin şuurunda değiller"** denilmişti. Burada ise **"Lakin bilmezler"** denildi. Çünkü onlar için kullanılan sefih kelimesine, bu ifade daha uygun olur.

Ayrıca, dine vakıf olmak için; hak ve batılı birbirinden ayırmaya, nazara (sıhhatli bir bakışa) ve tefekküre ihtiyaç vardır.

Ama nifak ve nifak içinde bulunan fitne ve fesat, onların söz ve davranışları hakkında yapılacak en küçük bir akıl yürütme ve teemmülle idrak edilir.

14- وَاِذَا لَقُوا الَّذٖينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّا "Onlar iman edenlere rastladıklarında, "âmenna" (iman ettik) **derler."**

Ayet, onların mü'minler ve kâfirlerle muamelesini beyan eder.

Sebeb-i Nüzûl

Rivayet edilir ki, münafıkların reisi İbnu Übey ve yandaşlarının önlerine sahabeden bir grup çıktı. İbnu Übey, arkadaşlarına dedi: "Bakın, bu sefih insanları sizden nasıl çevireceğim?"

Ardından Hz. Ebu Bekrin elini tutup şöyle dedi: "Merhaba ey Teym oğullarının efendisi, şeyhül-İslâm, Rasulallahın hicrette mağara arkadaşı, canını ve malını Allah Rasulü için feda eden zat!"

Sonra Hz. Ömer'in elini tutup şöyle dedi: "Merhaba ey Adiy oğullarının efendisi, hak ile batılı ayıran, dininde kuvvetli, nefis ve malını Allah Rasulü için feda eden zat!"

Daha sonra Hz. Ali'nin elini tutup şöyle dedi: "Merhaba ey peygamberin amca oğlu ve damadı, Rasulullah müstesna Haşim oğullarının efendisi."

Bu münasebetle üstteki ayet nazil oldu.

وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاطِينِهِمْۙ قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ **"Şeytanlarıyla yalnız kaldıklarında ise, "Biz, gerçekten sizinle beraberiz, biz** (onlarla) **ancak alay eden kimseleriz" derler."**

Halvet, biriyle baş başa kalmaktır. Ayette, ifade edilen şeytanlar, hakkı kabul etmemekte şeytan gibi direnen kimselerdir. Bunlar, küfürlerini gizlemeyip izhar edenlerdir. **"Şeytanlarıyla"** şeklinde izafetle gelmesi, küfürde ortak olmalarından dolayıdır.

Veya bu şeytanlardan murat, münafıkların reisleridir. Onların yanında **"Biz gerçekten sizinle beraberiz"** diyenler ise, onlara tabi kimselerdir.

Şeytan Ş-T-N kökünden gelir ve uzaklığı ifade eder. Şeytan da, salah halinden uzak kalmıştır. "Şeytanlaştı" anlamındaki fiil de aynı kökten türetilmiştir.

Bu münafıklar, küfrün önderlerine vardıklarında ise, "din ve itikatta biz gerçekten sizinleyiz" derler.

Münafıklar, mü'minlerle karşılaştıklarında fiil cümlesiyle **"Amenna"** dediler. Şeytanlarına vardıklarında ise, te'kidli bir şekilde isim cümlesi kullanarak **"Biz gerçekten sizinle beraberiz"** dediler. Çünkü onlar birinci durumda imana girdikleri iddiasında bulundular, ikinci durumda ise, bulundukları hâl üzere sebatlarını murat ettiler.

Öte yandan, mü'minlere olan hitaplarında, kendilerini buna sevkeden bir inanç, doğru bir rağbet, imanla mü'minlere karşı mükemmellik iddiasına revac verecek bir beklentileri yoktu. Ama, kendi reislerine hitap ederken kendi gerçek hallerini beyan ediyor, şevkle anlatıyorlardı.

"Biz (onlarla) **ancak alay eden kimseleriz"**

Bu ifade, öncesini te'kiddir. Çünkü bir şeyi küçük görüp onunla alay eden kimse, onun hilafında ısrarcıdır.

Veya bu ifade, önceki cümleden bedeldir. Çünkü İslamı küçük gören kimse, küfrü büyük kabul etmektedir.

Veya, yeni bir cümledir, mukadder bir suale cevaptır. Sanki onların şey-

tanlaşmış reisleri, onların **"Biz gerçekten sizinle beraberiz"** ifadelerinden sonra şöyle sordu: "Eğer bu doğruysa, öyleyse niye mü'minlerle beraber oluyorsunuz, "iman ettik" deyip iman davasında bulunuyorsunuz?" Onlar da **"Biz** (onlarla) **sadece alay eden kimseleriz"** diye cevap verdi.

15- اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ "Allah onlarla alay eder."

Allah, onların mü'minlerle istihza etmelerini cezalandırır.

Burada, istihzaya verilen ceza da istihza şeklinde ifade edildi. Benzeri bir durum, seyyienin cezasına da seyyie denilmesidir. Bu tarz üslûb,

-Ya lafza aynıyla mukabele etmek için,

-Ya kıymette ona mümasil olduğu için,

-Ya, istihzanın vebali kendi aleyhlerine döndüğünden,

-Ya, istihzanın lâzımı ve gayesi olan hakaret ve zillet başlarına geldiğinden,[53]

-Veya Allahu Teâlânın kendilerine istihza eder bir muamelede bulunmasından dolayıdır. Bu ise ya dünyada, ya da ahirette olur.

Dünyada onlara Müslüman muamelesi yapar, onlar tuğyanlarında ne kadar ileri gitseler de, onlara mühlet vererek ve nimetlerini artırarak istidraçta bulunur.

Ahirette ise, mesela onlar cehennemde iken kendilerine cennete bir kapı açar, onlar da o tarafa koşuşurlar, vardıklarında kapı üzerlerine kapanır. Şu ayette buna işaret edilmiştir:

"İşte bugün de iman edenler kâfirlere gülecek." (Mutaffifin, 34)

Allahın o münafıklara istihzasını anlatan ayet, müstakil cümle olarak getirildi, öncesine atfedilmedi. Bunda, onlara ceza vermeyi Allahın üstlendiğine, mü'minleri onlara muarazaya muhtaç kılmadığına bir delalet vardır. Öte yandan şunu da gösterir: Allahın onlara yapacağı muamele yanında onların istihza etmelerinin pek de önemi yoktur.

Allahın onlara istihzası, isim olarak değil geniş zaman ifade eden fiille gelmesi, bu istihzanın çeşitli hallerde ve değişik zamanlarda yenileneceğini

---

53 Hükümdar, huzuruna davet ettiği ilim adamına "biz senin gayretlerini biliyoruz" dediğinde, bilmenin lazımı olan ödüllendirmek hatıra gelir. Aynı hükümdar huzuruna getirilen vatan hainine "biz senin neler çevirdiğini biliyoruz" dediğinde ise, bilmenin lazımı olan cezalandırmak hatıra gelir. Onun gibi, bu ayette de nazara verilen Allahın istihzası, o münafıkları hakir ve zelil kılmasıdır.

bildirir. Zaten Allahın onlara muamelesi de böyle olmuştur. Şu ayet, bunu gösterir:

"Görmüyorlar mı ki, onlar her yıl bir veya iki kere belâya çarptırılıp imtihan ediliyorlar." (Tevbe, 126)

وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ **"Ve tuğyanları içinde onların şaşkın bir halde dolaşmalarına medet verir."**

Mutezile, bu ilâhî kelamı zahirine göre anlamayı problemli gördüğünden şöyle dedi: "Allah, mü'minlere ihsan ettiği lütuflarını bunlardan men etti. Küfürleri ve bu küfürde ısrarları sebebiyle onları ortada bıraktı, kendilerine tevfik yollarını kapattı. Bu sebeple kalpleri pasla ve zulmetle doldu, mü'minlerin kalpleri ise inşirah ve nurla doldu. Ve Allah şeytana bunların aldatılması noktasında imkân verdi, o da onların tuğyanını artırdı. Böylece fiilin müsebbibine isnadı kabilinden mecazi olarak bu durum Allaha nisbet edildi.

"Ve tuğyanları içinde" derken **tuğyan'ın onlara isnadı,** fiilin Allaha isnadının hakikat tevehhüm edilmemesi içindir.

Bunu te'yid eden bir ayette şöyle bildirilir:

"Onların kardeşlerine gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürüklerler." (A'raf, 202)

Allahın onlara meded vermesi, onlara müddet vermesi anlamında da olabilir. Yani, Allah onlara uyanmaları ve itaat etmeleri için uzun bir ömür verir, ama bu onların tuğyanını ve şaşkınlığını artırmaktan başka bir şeye yaramaz.

Tuğyan, azgınlıkta haddi aşmak, küfürde taşkınlık yapmaktır. Bunun aslı, bir şeyin bulunduğu yerden başka yere tecavüzüdür. Allahu Teâlâ şöyle buyurur:

"Kuşkusuz, sular kabarınca sizi gemide taşıdık." (Hâkka, 11)[54]

Ayet metnindeki **"ameh"**, gözdeki görme kusuru gibi, basiret körlüğüdür. Kelime anlamı itibariyle, bir işte ne yapacağını bilememek, şaşırıp kalmak manasına gelir.

---

54 Burada suyun tuğyanı, yani taşması ve kabarması nazara verilmiştir. Demek ki, tuğyana sapan kimselerde küfür, küfran, öfke ve taşkınlık gibi haller kabarmakta, böylece kendine ve çevresine zarar vermektedir.

16- أُولٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى **"İşte onlar, hidayet karşılığında dalaleti satın aldılar."**

Bunlar, dalaleti hidayete tercih ettiler, hidayeti verip bedel olarak dalaleti satın aldılar.

Bir yönüyle mana şöyle olur: Onlar, Allahın insanlarda yarattığı fıtrî hidayeti değerlendiremediler, onu verip onun yerine yönelmiş oldukları dalaleti satın aldılar.

Veya dalaleti seçtiler, onu hidayete tercih ettiler.

فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ **"Böylece, onların ticaretleri kâr etmedi."**

Ayet, onların hidayete bedel dalalete sahip çıkmalarını alış-veriş üslûbuyla anlatınca, devamında da onların zararını temsil için aynı üslûbla, bu ticaretlerinde kârlı çıkmadıklarını nazara verdi.

Ticaret, alış-veriş yoluyla kâr kazanma arayışıdır. Kâr, sermayeden fazla olana denir. Ayette "onlar ticaretlerinde kâr etmediler" denilmesi yerine **"onların ticareti kâr etmedi"** denilmesi, hiçbir cihetle kârlı çıkmadıklarını anlatır.

وَمَا كَانُوا مُهْتَد۪ينَ **"Doğru yolu da bulamadılar."**

Ve onlar ticaret yollarına da varamadılar. Çünkü ticaretten maksat, sermayeyi korumakla beraber kâr elde etmektir. Bunlar ise her ikisini de zayi ettiler. Çünkü bunların sermayesi "fıtrat-ı selime" ve akıl idi. Haktan uzaklaştıran inançları kabul edince, kabiliyetleri bozuldu, akılları çalışmaz oldu, kendileri için hakka ulaşmaya ve kemal elde etmeye vesile olacak bir sermaye kalmadı. Böylece kâr elde etmekten ümitsiz, hüsranda kaldıkları gibi, sermayelerini de kaybettiler.

17- مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًا **"Onların durumu,** (geceleyin) **bir ateş yakan kimsenin durumu gibidir."**

Allahu Teâlâ münafıkların gerçek hâlini ifadeden sonra, konuyu daha açmak ve vuzuha kavuşturmak için temsil getirdi. Çünkü temsil,

-Kalpte çok daha etkili,

-İnatçı hasmı susturmada çok daha müessirdir.

Zira temsil, hayalen bilinen bir şeyi gerçek kılar, ilmen bilinen bir meseleyi de gözle görülür hâle getirir. Bundan dolayı Allah gönderdiği semavî

kitaplarda çokça temsiller vermiştir. Keza temsil enbiya ve hükema kitaplarında çokça yer almıştır.

Mesel, asıl itibariyle "nazîr" yani benzer demektir. Sonra kendisinde bulunan bir garabet (dikkat çekici bir yön) sebebiyle insanlar arasında dolaşan söz için denildi. Sonra kendisinde garabet olan her hal, kıssa veya sıfat için istiare yoluyla kullanıldı. Mesela şu ayetlere bakalım:

"Müttakilere vaad olunan cennetin misali şöyledir:" (Ra'd, 35 ve Muhammed, 15)

"Ahirete iman etmeyenler için kötü mesel vardır." (Nahl, 60)

فَلَمَّا اَضَاءَتْ مَاحَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ **"Ateş, çevresini aydınlatır aydınlatmaz Allah onların nurunu giderdi."**

Ayetin öncesinde ateş yakmalarından söz edilmişti, burada "Allah onların ateşini giderdi" denilmek yerine "onların nurunu giderdi" denilmesi, ateş yakmalarının aydınlanmak gayesiyle yapılmasındandır.

Nurun giderilmesinin Allaha isnadı,

-Ya her şeyin netice itibariyle Allahın fiili olmasından,

-Ya ateşin sönmesinin gizli bir sebeple meydana gelmesinden,

-Ya rüzgar veya yağmur gibi semavi bir sebeple olmasındandır.

-Veya mübalağa içindir. Yani, Allah onların bütün nurlarını giderdi, geriye karanlıktan başka bir şey kalmadı. Zaten devamından da bu anlaşılmaktadır.

وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَاتٍ **"Ve onları karanlıklar içinde bıraktı."**

لَايُبْصِرُونَ "(Bir şey) **görmezler."**

Zulmet, nurun olmayışıdır. Ayette, bütün nurlarının ellerinden alındığı ve kendilerinin sadece bir zulmet içinde değil çok zulmetler (zulümat) içinde kaldıkları nazara verilmiştir. ظُلُمَاتٍ **Zulümat** kelimesinin nekra (elif lâmsız) gelişi de tasvir edilen karanlık tabloyu daha da kuvvetlendirmektedir.

Ayette anlatılan **münafıkların zulmetleri,**

-Küfür karanlığı,

-Nifak karanlığı,

-Kıyamet gününün karanlığı. Onların o gündeki hâli şöyle anlatılır:

"O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar, iman edenlere

şöyle diyecekler: Bize bakın da sizin nurunuzdan alalım. Onlara: "Arkanıza dönün de nur arayın!" denilir." (Hadid, 13)

-Dalalet karanlığı,

-Allahın gadabına maruz kalma karanlığı,

-Ebedi azap karanlığı gibi zulmetlerdir.

"Görmezler" derken neyi görmedikleri beyan edilmemiştir. Sanki karanlık bir zindana atılıp kendi haline terk edilen kimse gibi, bunlar da hiçbir şey görmez hâle gelmişlerdir.

Ayet, kendisine hidayet gelip de onu zayi eden kimse hakkında Allahın getirdiği bir meseldir. Bu kimse o hidayet ile daimî nimetler elde edebilecek iken yararlanmamış, şaşkın bir vaziyette kala kalmıştır.

Bu temsil, bir önceki ayette o münafıkların hidayete bedel dalaleti satın almak şeklindeki zararlı ticaretlerini takrir eder, daha da vuzuha kavuşturur. Münafıklar da temsilin genel anlatımına girerler.

Onlar, dilleriyle imanı telaffuz ettiler, ama kalplerinde küfrü izhar ettiler. **Yaratılıştan gelen fıtrî hidayeti** bozdular, dalaleti tercih ettiler.[55] Bir kısmı da imana girdikten sonra irtidad ile dinden döndü.

Tasavvufi yönden bakıldığında şu manaya da bir işareti düşünülebilir. Bir kimse henüz irade hallerinde iken muhabbet hallerinde olduğunu iddia etse, Allah ona parlattığı irade nurlarını da alıverir.[56]

Şayet iman etseler canlarını koruyacak, malları ve çocukları selâmette kalacak, Müslümanlarla ganimette ortak olacaklardı. Ayette bu, yakılan ve nurundan faydalanılan ateş ile gösterilmiştir. Ateşin sönmesi ve nurlarının gitmesi, bu nimetlerden mahrum kalmalarına işaret etmektedir.

18- صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ "Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler."

Onlar, kulaklarını hakka kapadılar, dilleriyle hakkı söylemekten kaçındılar, gözleriyle ilâhî ayetleri görmediler, ceza olarak sanki bu duyuları silindi, kuvveleri ellerinden alındı.

Şair şöyle der:

---

55 İnsan fıtratı, hak ve hakikati kabul edecek şekilde proğramlanmıştır. Küfür ve nifak gibi haller, fıtrata aykırıdır.

56 Çünkü, kendini henüz gelmediği bir makamda görmek de bir nevi münafıklıktır.

"Şayet hayır söylesem hep sağır kesilirler.
Eğer şerri söylesem hemen kulak verirler."

Onların sağır, dilsiz ve kör olduklarının ifadesi, bir temsildir, istiare değildir.

Onların sağır, dilsiz ve kör olmalarını temsile göre değerlendirdiğimizde ise şöyle olur: Onlar bir ateş yaktıklarında, Allah onların nurunu giderdi ve kendilerini dehşete düşüren korkunç karanlıklar içinde bıraktı. Öyle ki, kulak, dil, göz gibi azaları çalışmaz oldu.

فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ **"Artık dönmezler."**

Onlar, sattıkları ve zayi ettikleri hidayete artık dönemezler.

Veya satın aldıkları dalaletten dönemezler.

Veya, onlar şaşkın bir haldedirler, ileri mi geri mi gidecekler, geldikleri yere nasıl dönecekler bilemezler.

Ayetteki فَ "fe" harfi sebebiyet bildirir. Yani, onların önceki hükümlerle nitelendirilmeleri ne yapacaklarını bilememelerinden ve karanlıkta hapsolmalarındandır.

19- اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ **"Veya onların hali, semadan sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir."**

"Veya" ifadesi, aslında tereddütlü hallerde eşitliği ifade eder. Zamanla tereddütlü hallere bakmaksızın eşitlik ifadesinde kullanıldı. Mesela ayette **"Onlardan hiçbir günahkâra veya hiçbir kâfire itaat etme."** (İnsan, 24) deniliyor. Ayet, her ikisine de isyanın vücubunu ifade eder.

Konumuz olan ayetteki **"veya"** ifadesi şunu anlatır: Münafıkların kıssası, bu iki temsilde anlatılan duruma benzer. Münafıkların bunların her ikisiyle de teşbihi yapılabilir. Sen hangisiyle istersen onların halini anlatabilirsin.

Ayette "yağmur" anlamındaki **"sayyib"** kelimesi elif – lamsız gelmesiyle, bu yağmurun şiddetli bir yağmur olduğunu bildirir.

"Sema" kelimesinin elif – lamlı gelişi, bulutların semanın her tarafını kuşattığına delalet içindir. Çünkü, semanın her ufkuna ve her tabakasına da sema denilir.

فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ **"Onda karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek var."**

Yağmurun zulümatı, yoğun bir şekilde ardı ardına sağnak şekilde gelmesidir, gecenin karanlığıyla beraber bulutların zulmetidir, ayrıca gök gürültüsü ve şimşeğe mekân olmasıdır. Çünkü bu ikisi, yağmurla alakalıdır.

Ra'd, (gök gürültüsü) buluttan duyulan sestir. Meşhur görüşe göre bunun sebebi bulutu meydana getiren unsurların sıkışması ve birbirine sürtünmesidir.

Berk, buluttan parıldayan şimşeğin adıdır.

Hem ra'd, hem de berk (gök gürültüsü ve şimşek) masdar oldukları için çoğul yapılmamışlardır, ama mana itibariyle çoğulu da içine alırlar.

يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فٖٓى اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ **"Ölüm korkusuyla, yıldırımlara karşı parmaklarını kulaklarına tıkarlar."**

Bu cümle, mukadder bir suale cevap gibidir. Onların şiddetli– dehşetli halleri anlatılınca, muhatap sanki şöyle sormaktadır: "Bütün bu dehşetli haller içinde onlar ne yapıyorlar?"

Ayette, "parmak uçlarını" yerine **"parmaklarını kulaklarına tıkarlar"** denilmesi mübalağa içindir.

Ayetteki **"savaik"** kelimesi "saika" (yıldırım) kelimesinin çoğuludur. Şiddetli bir sesle beraber gelir, uğradığı her şeyi yakar. İşitilen veya görülen dehşetli durumlar için de kullanılır.

Ölüm, hayatın son bulmasıdır. **"O, hanginizin amelce en güzel olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yarattı."** (Mülk, 2) ayetinden hareketle, "hayatın zıddı olan bir arazdır" diyenler de olmuştur."

"Ayetteki 'yarattı' ifadesi 'takdir etti' anlamına gelir, ademî şeyler de mukadderdir" şeklinde buna cevap verilmiştir.[57]

وَاللّٰهُ مُحٖيطٌ بِالْكَافِرٖينَ **"Oysa Allah, kâfirleri kuşatmıştır."**

Her taraftan kuşatılan biri nereye kaçsa kurtulamadığı gibi, bunlar da kaçmakla Allahtan kurtulamazlar. Her türlü hile ve hud'a bunlara bir fayda vermez.

---

57 Ölüme, "hayatın zevalidir" dediğimizde müstakil bir varlığı söz konusu olmaz. Bu durumda "Allah ölümü ve hayatı yarattı" ayetini anlamada bir problemle karşılaşırız. Buradaki **"yarattı"** ifadesine "takdir etti" manası verilerek problem ortadan kalkar. Yokların vücudu olmadığından, yaratılmaları da söz konusu olmayabilir, ama hepsinin bir kader proğramından çıktığından, bir takdirle meydana geldiğinden şüphe yoktur.

Bu cümle "-ki Allah kâfirleri kuşatmıştır-" şeklinde bir ara cümledir.

20- يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ "O şimşek nerdeyse gözlerini kapıverecek."

"Acaba onlar bu yıldırımlarla beraber ne yapıyorlar?" şeklinde bir soruya cevap gibidir.

"Neredeyse" ifadesi bir işin olmaya yakınlığıyla beraber meydana gelmediğini anlatır. Bu, ya şartın olmayışından veya herhangi bir engel dolayısıyla olabilir.

كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ "Her ne zaman aydınlatsa ışığında yürürler."

وَاِذَا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا "Karanlık yapınca da dikilip kalırlar."

Bu da mukadder bir suale cevaptır. Sanki şöyle denilmiştir: "Onlar, şimşek çakıp sönerken ne yapıyorlar?" Şimşeğin her çakışında bunu fırsat bilerek yürümüşler, söndüğünde ise yerlerinde kalakalmışlardır. Onlar, bulundukları şartlar gereği yürümeye çok hırslıdırlar.

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ "Şayet Allah dileseydi işitmelerini, gözlerini alıverirdi."

Şayet Allah dileseydi o şiddetli gök gürültüsüyle duymalarını ve şimşeğin parıltısıyla da gözlerini alıverirdi.

Ayette **"şayet Allah dileseydi"** denilip "neyi dileseydi?" kısmı ise hazfedilmiştir. Cümlenin devamından bu anlaşıldığından ayrıca ifade edilmemiştir. "Dilemek" ve "irade etmek" fiillerinde mefulün zikredilmemesi sıkça olmaktadır. Hatta, şairin şu sözünde olduğu gibi, garip haller dışında bu fiillerin mefulü söylenmemektedir:

"Şayet kan ağlamak istesem, ağlardım"

"Şayet" kelimesi, şart ifade eder. İkincisi olmadığından, birincinin de olmadığını anlatır.

Bu şartiyetin faydası, aslında onların işitme ve gözlerinin giderilmesini gerektiren durum olmakla beraber, bir mani yüzünden bunun gerçekleşmediğini ortaya koyar. Ayrıca, sebeplerle meydana gelen işlerde sebeplerin tesirinin Allahın dilemesi şartına ve o neticelerin vücuda gelmesinin kendi sebepleriyle bağlı olduğuna tenbihte bulunur. Allah, kudreti ile o sebepler vasıtasıyla neticelere vücud vermektedir.

اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir."

Şey, var olanlar için kullanılır. Çünkü şey kelimesi "diledi" fiilinin masdarıdır. Şu ayette Cenab-ı Hak hakkında da "şey" kullanıldığını görürüz:

"De ki: Şahitlik yönünden hangi şey daha büyüktür? De ki: Allah! O, benimle sizin aranızda şahittir." (En'am, 19)

Şey kelimesi, bazen "Allahın vücudunu dilediği" anlamında kullanır. Onun dilediği şeyin artık vücudu vardır, üstteki ayette bu mana söz konusudur.

Keza şu ayete bakalım: **"Allah, her şeyin yaratıcısıdır ve O, her şeye vekildir."** (Zümer, 62)

Bu ayette Allahın her türlü mevcudu yaratmaya kâdir olduğu nazara verilmektedir.

Mutezile, "şeyi" "vücud bulması sahih olan" şeklinde tarif ederler. Bu, vacip ve mümkünü, yani hem Allahı hem de mahlûkatı içine alır.

Veya tarifinde "bilinmesi ve kendisinden haber verilmesi sahih olan" demişlerdir. Bu ise, vücudu mümteni (imkânsız) olanı da içine alır. Onların bu tarifleri bazı sıkıntılar meydana getirdiğinden her iki tarifte de, aklın delâletiyle "imkan dairesinde olanlar" diye bir tahsis kendilerine lâzım oldu.

Kudret, bir şeyi vücuda getirebilmeye güç yetirebilmektir. "Güç yetirebilmeyi gerektiren bir sıfattır" da denilmiştir.

İnsanın kudreti, fiili gerçekleştirmeye imkân veren durumdur. Allahın kudreti ise, O'ndan aczi nefyetmekten ibarettir.

Kâdir, isterse yapan, istemezse de yapmayandır.

Kadîr ise, dilediğine dilediğini yapabilendir. Bundan dolayı "Kadîr" şeklinde bir nitelemenin Allahtan başkası için yapılması çok çok azdır.

"Kudret" kelimesi **"kader"** kelimesiyle aynı kökten gelir. Çünkü kâdir olan, kudreti mikdarınca veya meşietinin gerektirdiği mikdar üzere fiili meydana getirir. Bunda, "sonradan olan bir şeyin hudus hali ve mümkün olan bir şeyin imkân hâlinde bulunması da kudretle alakalıdır. Keza, kulun kudretiyle meydana gelen şeyler de Allahın kudretiyle meydana gelmiştir" manasına bir delil vardır. Çünkü bunların her biri de "şey"dir ve her şey Allahın kudretiyle meydana gelmiştir.

Zahir olan odur ki, münafıklarla ilgili getirilen her iki temsil, müellef temsillerdendir. **Müellef temsil,** cüzleri birbirine katılmış, birbiriyle kaynaşmış, hatta bir şey haline gelmiş heyet-i mecmuadan elde edilen bir durumun, benzeri bir başkasına benzetilmesidir. Mesela, şu ayete bakalım:

"Tevrat'la yükümlü olup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir." (Cum'a, 5)

Bu ayette, yanlarındaki Tevratta ne olduğunu bilmeyen Yahudilerin hâli, hikmetli kitapları yüklenmiş bir eşeğin hâline benzetilmiştir.

Konumuz olan iki temsilden murat ise, münafıkların ne yapacağını bilmez ve dehşette kalmış hâlleri, karanlıkta bir ateş yakıp da ateşi sönen kimselerle, ya da karanlık bir gecede kulakları sağır eden gök gürültüsü, gözleri kapıveren bir şimşek ve korku veren yıldırımlara muhatap olan kimselerin karşı karşıya kaldığı zorluklarla anlatılmalarıdır.

Her iki temsil, **"müfred temsil"** kabîlinden de değerlendirilebilir. Bu ise, eşyayı birer birer ele alıp, bunların emsali ile benzetme yapılmasıdır. Mesela şu ayette böyledir:

"Âma ile (görmeyenle) **gören bir olmaz."**

"Karanlıklar ile aydınlık da."

"Gölge ile sıcaklık da..." (Fatır, 19-21)[58]

Bu durumda, konumuz olan ayetle ilgili şöyle denilebilir:

Ateş yakan kimseler, münafıklardır.

Ateşin yanması, iman izhar etmeleridir.

Ateşten fayda görmeleri, bu münafıkların izhar ettikleri iman ile canlarını, mallarını, evlatlarını korumaları gibi faydalardır.

Çok geçmeden ateşin sönmesi helâk olmaları, sırlarının ifşası, daimi zarar ve bitmez bir azap içinde kalmalarıdır.

İkinci temsilde ise, karanlık bir gecede çölde yağmura yakalananlardan murat, münafıklardır. Küfür ve hud'a ile karışık imanları, kendisinde karanlıklar, gökgürültüsü ve şimşek olan şiddetli yağmur gibidir. Şöyle ki:

Yağmur aslında faydalı iken, bu durumda olanlara zarar vermektedir.

Mü'minlerden gelecek cezalardan ve mü'min olmayanlardan kendilerine gelebilen sözlerden sakınmak niyetiyle münafıklık yapmaları, ölüm korkusundan yıldırımlara karşı parmağını tıkayan kimselerle anlatılmıştır. Çünkü parmak tıkamakla yıldırımdan kurtulunmadığı gibi, münafıklık yapmakla da mukadder cezadan kurtulamazlar. Zira, Allahın takdir ettiğinden hiçbir şey geri çevrilmez, onlar için murat ettiği hiçbir zarardan kurtuluş olamaz.

---

58 Âma ve görenden murat, kâfir ve mü'mindir. Karanlık ve aydınlıktan murat, batıl ve haktır. Gölge ve sıcaklıktan murat, sevap ve cezadır.

Onların çöldeki şaşkınlıkları, münafıkların hallerinin şiddetine ve ne yapacaklarını ve neyi terk edeceklerini bilemediklerine bakar. Çünkü ne zaman şimşek çaksa gözlerini kapıp alıverme korkusu olmakla beraber, onun ışığında birkaç adım atıyorlar. Şimşek gizlenip parıltıları kesildiğinde hareketsiz bir şekilde yerlerinde dikilip kalıyorlar.

Denildi ki: İman, Kur'an ve ebedi hayata sebep olan marifetler gibi insana verilen şeyler, yeryüzünün kendisiyle hayatlandığı yağmura benzetildi. Batıl şüpheler, tereddüt verici itirazlar zulümat (karanlıklar) ile gösterildi. Bunlarda olan vaad ve vaîd gök gürültüsüne, apaçık ayetler ise şimşeğe benzetildi. Duydukları ilâhî tehditler karşısında duymazdan gelmeleri, gök gürültüsünden korkan ve ondan gelen yıldırımdan dehşete kapılıp kulağını tıkayan kimse ile anlatıldı. Hâlbuki böyle kulak tıkamakla kurtulamayacaktır. **"Allah o kâfirleri kuşatmıştır"** ifadesi bunu nazara verir.

Farkına vardıkları bir fayda veya gözlerinin tamah ettiği bir nasibi görüp kıpırdanmaları, şimşeğin ışığında yol almalarına benzetilmiştir. Kendilerine bir şüphe arız olduğunda veya bir musibet geldiğinde şaşkınlıkları ve ne yapacaklarını bilememeleri, şimşek söndüğünde yerinde durup kalan kimselerle anlatılmıştır.

Allahu Teâlâ, **"Şayet Allah dileseydi işitmelerini, gözlerini alıverirdi."** (Bakara, 20) diyerek şunu hatırlatmaktadır: Allah, hidayet ve felaha ulaşsınlar diye onlara göz ve kulak vermiştir. Ancak onlar bunları, dünyevî hazlara sarfettiler, ahiretteki paylardan alıkoydular. Şayet Allah dileseydi onları kendileri için kıldıkları halde bırakırdı. Çünkü O, dilediğini yapmaya kadîrdir.

5. DERS

Allah'a İbadet

21- يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ **"Ey insanlar! Rabb'inize ibadet ediniz."**

Allahu Teâlâ, mükellef olan insanların gruplarını saydı, özelliklerini ve durumlarını zikretti, iltifat yoluyla onlara hitaba yöneldi.

Bu şekilde hitapta,

-Muhatabın dikkatini çekmek,

-Onu daha dinamik kılmak,

-İbadet emrine önem vermesini sağlamak,

-İbadetin şanını yüceltmek,

-Hitap lezzetiyle ibadetin külfetini azaltmak vardır.

"Ey" ifadesi uzakta olana nida için vaz edilmiş bir harftir. Bazen yakında olana da uzaktaymış gibi bu ifadeyle hitap edildiği olur. Bu ise,

-Ya dua ederken "Ya Rab", "Allahım" deyişimiz gibi azametinden dolayı olur. Zira O, bize şah damarımızdan daha yakındır.

-Veya gaflet ve kötü anlayıştan olur.

-Veya çağrılan şeye itina ve ona daha ziyade teşvik için olur.

Bu tarz nida Kur'anda çokça yer almıştır. Çünkü bunda pek çok te'kid bulunmaktadır. Allahın böyle hitap ettiği yerlerde büyük meseleler nazara verilmiştir. Hitaba muhatap olanlar bunları bilmeye çalışmalı ve kalpleriyle bunlara yönelmelidirler. Hâlbuki onların çoğu bunlardan gafildirler. Bunun için en etkili ve en kuvvetli bir şekilde kendilerine seslenilmesi gerekir.

Ayette **"nas"** yani "insanlar" ifadesi umum ifade eder. Bazılarının bunu sahabe için hitap olarak anlamaları şüyu bulmuştur. Gerçekte ise, "nas" ifadesi Kur'anın nüzulü zamanında olanları ve gelecektekileri lafzan içine alır. Çünkü Allahın hitabının ve dinin ins ve cinne şümulü vardır ve kıyamete kadar da sabittir. Genel olan bir ifade, ancak onu tahsis eden bir delille özel manada kabul edilebilir.

Alkame ve Hasan-ı Basri, içinde **"Ey insanlar"** ifadesi geçen bütün ayetleri Mekkî, **"Ey iman edenler"** geçen bütün ayetleri ise Medenî kabul ederler. Şayet bunun Hz. Peygambere isnadı sahihse, bundan yola çıkarak,

"konumuz olan ayetteki **"ey insanlar"** ifadesinden murat kâfirlerdir" şeklinde bir tahsis manası gerekmez. Çünkü kendisiyle emredilen ibadet,

-İbadete başlamak,

-İbadette daha ileriye gitmek,

-Ona devam etmek gibi durumları içine alan bir kadr-i müşterektir.[59]

Bu durumda kâfirlerden istenen, önce gerekli olan bilgileri öğrenmeleri ve Allahı ikrar ettikten sonra ibadete de başlamalarıdır. Çünkü bir şeyin vacip olması, onunla ilgili diğer şeyleri de beraberinde getirir.[60]

Hades, namazın vücubuna mani olmadığı gibi, küfür de ibadetin vücubuna mani değildir. Aksine, küfür halini ortadan kaldırması ve ardından ibadetle meşgul olması gerekir.

Mü'minler ise daha ziyade kılmaya gayret göstermeli ve namazda sebat etmelidirler.

Ayette **"Rabbinize ibadet edin"** denilmesi, ibadeti gerektiren durumun Cenab-ı Hakkın rububiyeti olduğuna uyarıda bulunur. Yani, Allah sizi terbiye ettiği için Ona ibadet edin.

الَّذِى خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ "O ki hem sizi, hem de sizden öncekileri yarattı."

Ayet, Cenab-ı Hakkı tazim ve ibadetin illetini beyan için sevk edilmiştir. Eğer **"Ey insanlar! Rabb'inize ibadet ediniz"** ayetindeki hitap müşrikler için kabul edilirse, bir kayıt ve vuzuha kavuşturma manası taşır.[61]

Halk, bir şeyi takdir yoluyla ve düzgün bir şekilde vücuda getirmek demektir.

"Sizden öncekileri yarattı."

Bu ifade, zât ve zaman itibariyle önceki bütün insanları içine alır.

Cümle, o insanlar nezdinde kabul görmüş bir durumu ortaya koyar. Bu ise,

-Ya Allahu Teâlânın şu ayette bildirdiği gibi bunu itiraf etmelerindendir:

---

59 Yani, ibadet emri sadece henüz ibadet etmeyenlere yönelik bir emir değildir; zaten ibadet yapanlara da ibadette devam etmek, gittikçe daha kaliteli ibadet yapmak gibi hükümleri beraberinde getirir. Böyle olunca, ayetin muhatabı belli bir kesim değil, kıyamete kadar bütün insanlardır.

60 "Bir şey sabit olduğunda, levazımatıyla sabit olur."

61 Yani, Rab kabul ettiğiniz putlara değil, sizi yaratan Rabbinize ibadet ediniz.

"Andolsun, onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette, "Allah" derler." (Zuhruf, 87)

-Ya da en edna bir nazarla bunu bilmeye imkânları olmasındandır.

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ **"Ola ki takvaya erersiniz."**

Ayet, **"ibadet ediniz"** emrinin muhataplarına ne halde ibadet etmeleri gerektiğini bildirir. Sanki şöyle demiştir: "Müttakiler halkasına mensup, hidayet ve felahı elde eden, Allahın lütfuna mazhar olmuş kimseler olmayı ümit ederek Rabbinize ibadet edin."

Allahu Teâlâ, ayetin bu kısmı ile, hak yolda süluk edenler için takvanın en ileri bir derece olduğuna tenbihte bulunmuştur.

Takva, Allah dışında her şeyden Allaha teberridir.

Kulun, ibadetiyle mağrur olmaması, havf ve reca arasında olması uygundur. Allahu Teâlâ şöyle bildirir:

"Onlar yataklarından kalkarlar, korkarak ve ümid ederek Rablerine dua ederler." (Secde, 16)

"Ve O'nun rahmetini umarlar, azabından korkarlar." (İsra, 57)

Ayetin bu kısmı, **"sizi yarattı"** ifadesinden mef'ul da olabilir. Yani, O Allah sizi ve sizden öncekileri kendilerinden takva beklenir kimseler olarak yarattı. Bunun için gerekli sebepleri bir araya getirdi, buna pek çok dâiler yarattı.

Ayetin manası yaratılışın illetini beyan şeklinde de yorumlanmıştır. Yani, Allah sizi takva sahibi kimseler olmanız için yarattı. Nitekim ayette **"Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."** (Zariyat, 56) buyrulmaktadır. Ancak ayeti bu tarz ele almak zayıf bir bakış açısıdır. Çünkü lüğatta bunun bir örneği sabit değildir.

Ayet, Allahın marifetine O'nun birliğine ve ibadete layık olduğuna giden yolun O'nun san'atına bakmaktan ve fiilleriyle istidlalde bulunmaktan geçtiğine,

Keza, kulun ibadet ile Allaha vacip olacak şekilde sevaba istihkak kazanmadığına delâlet eder. Çünkü ibadet, Allahın önceki nimetlerine bir şükür şeklinde vacip olduğundan, abd amelden önce ücretini alan işçi gibi olur.

22- اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا **"O ki yeri sizin için bir döşek kıldı."**

Allahın yeri bir döşek kılması, insanların onun üzerinde serilmiş bir dö-

şek misali rahat bir şekilde oturmalarını, yatmalarını ifade eder. Allah, arzın bazı yerlerini, suyun tabiatında kuşatmak olduğu halde onun içinden ortaya çıkardı ve arzı katılık ve yumuşaklıkta vasat şekilde meydana getirdi.[62]

Arzın bu şekilde müheyya kılınması, onun düz olmasını gerektirmez. Şeklen küre gibi olması, hacminin çok büyük ve cirminin çok geniş olması sebebiyle, üzerinde istirahata engel değildir.[63]

وَالسَّمَاءَ بِنَاءً **"Semayı da bir bina yaptı."**

Allah semayı üzerinize bir kubbe, bir tavan kıldı.

وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً **"Semadan bir su indirdi."**

فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ **"Ardından size rızık olarak onunla çeşitli ürünler çıkardı."**

Meyvelerin çıkışı Allahın kudret ve meşieti iledir. Lakin toprakla karışık olan suyu, o meyvelerin çıkışına bir sebep yaptı. Canlı için nutfe (zigot) ne ise, suyu da bitkilere bir madde kıldı. Bu ikisiyle karışık bitkilere, bunların sûret ve keyfiyetlerini ifaza etti.

Veya suya fail bir kuvvet, toprağa da kabul eden bir kuvvet vererek, bu ikisinin imtizacından çeşitli mahsuller meydana getirdi.

Allah bütün eşyaya, sebeplerin zât ve maddelerini yoktan yaratması gibi yoktan vücut vermeye kadirdir. Lakin onları inşa ederken halden hale çevirerek tedricen yaratır. Basiret sahiplerinin ibret alacakları şekilde nice sanatlar ve hikmetlerle onları sürekli yeniler, yoksa onları birden yaratmasında O'nun azîm kudretine bir zorluk söz konusu değildir.

Ayette **"semadan bir su indirdi"** denilmekte. İnsanın üzerinde olan her şeye **"sema"** denilir. Bu durumda, bulutlar da semaya dâhildir. Yağmurun başlangıcı semada olur, orada bulut şeklini alır, yağmur olarak arza iner.

Veya şöyle de denilebilir: Allah, semavî sebeplerle arzın derinlerinden kuru eczaları atmosfere doğru harekete geçirir, bunlar yağmur yüklü bulutlar haline gelirler.

---

62 Yani, arzın aslı su olmakla beraber Allah onun bir kısmını insanların yaşamasına uygun hâle getirdi. Kaya gibi çok sert ve su gibi çok yumuşak yapmayıp beşiğin çocuk için hazırlanması gibi, arzı insanlara bir beşik tarzında müheyya kıldı.

63 Avrupa'da ilim adamları 16. yüzyıla kadar dünyayı düz kabul ederlerken, Beydavi'nin onun küre oluşunu anlatması gerçekten dikkat çekicidir.

Ayette **"...Onunla çeşitli ürünler çıkardı"** denilmesi şunu anlatır: "Semadan bir su indirdi, bununla size rızık olsun diye bir kısım mahsulleri çıkardı."

Vaki'de de bunun böyle olduğunu görürüz. Çünkü suyun tamamı semadan inmez. Mahsullerin tamamı yağmur ile çıkmaz. Rızık olarak sunulan şeylerin tamamı bu mahsuller değildir, başka rızıklar da vardır.

فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ **"Öyleyse siz de bildiğiniz halde Allah'a ortaklar koşmayın."**

Daha evvelinde **"Ola ki takvaya erersiniz"** denilmişti. Onunla alakalı olarak "eğer sakınır, takva sahibi olursanız, Allaha bir kısım şerikler edinmeyin" manası verilebilir.

Ayette şu mesaj da vardır:

Bu cesametli nimetleri ve azametli ayetleri size has kılan zâta, hiçbir şeyi şerik koşmamak lâzım gelir.

"Endad" kelimesi "nid" kelimesinin çoğuludur. **Nid** ise, misil demektir. Kıymette denk olana müsavî kelimesi kullanılır, zâtta denk olanın zıddına da bu kelime kullanılır. Bu, müşriklerin Allahın dışında ona denk sayıp ibadet ettikle şeylerin genel ismidir.

Müşriklerin Allahtan başka taptıklarına **"endad"** denilmesi,

-Onların bu batıl mabutları zât ve sıfatında Allaha denk saymaları,

-Ve bunları **"ilahlar"** şeklinde isimlendirmeleri,

-Onları vacibu'l-vücut, Allahın ceza vermesinden kendilerini korumaya kâdir olan ve Allahın murat etmediğini onlara verebilecek zâtlar olarak itikad etmeleri yüzündendir.

Bu durumda **"endad"** kelimesi, bir tek misli bile olmayan Allaha pek çok misiller kabul etmeleri sebebiyle onlarla ince bir alaydır ve şiddetli bir kınamadır.

"Bildiğiniz halde"

Ayetin bu kısmı, **"o halde Allaha ortaklar koşmayın"** ifadesinden hâldir. Yani, "Siz ilim, nazar ve doğru görüş sahibi kimseler olduğunuz halde O'na emsal kılmayın. En küçük bir teemmülde bile bulunsanız şu eşyayı yoktan var eden, zâtında münferid, yaratılanlara benzemekten müteal olan bir Allahı kabulde aklınız muzdar kalacaktır.

Veya şöyle de mana verilebilir:

"Siz de bilirsiniz ki, Ona misil olacak ve O'nun yaptığının mislini yapmaya güç yetirecek biri yoktur."

Şu ayet, bu manayı te'yid eder:

"Hiç sizin ortak koştuklarınızdan, bunlardan birini yapacak olan var mı?" (Rum, 40)

Bu durumda ayetin bu kısmından maksat onları kınama ve ayıplamadır, yoksa hükmü kayıtlama değildir.[64] Çünkü teklif noktasında, bilen kimse ile bilme imkanı olan kimse aynı şekilde mükellef sayılırlar.

Bil ki, bu iki ayetin mazmunu, Allaha ibadeti emretmek ve O'na şerik koşmayı da yasaklamaktır. Ayrıca, illet ve muktaziye işarettir.

Bunun açıklaması:

Allahu Teâlâ ibadet emrini rububiyet sıfatına terettüp ettirdi. Bununla, rububiyetin ibadet etmenin vücubuna illet olduğuna işarette bulundu. Sonra da rububiyetini nazara verdi. Hem onları, hem onlardan öncekileri yarattığını, maişetleri için muhtaç oldukları mekân, yiyecek ve libası verdiğini anlattı. Çünkü rızık kelimesi de yeme-içmeden daha umumi olduğu gibi, **"semere"** ifadesi de sadece yenilen şeyleri ifade etmekten daha geneldir.

Sonra, Allahtan başkasının güç yetiremiyeceği bu haller O'nun birliğine şahit olunca, Allahu Teâlâ kendisine şerik koşulması yasağını buna terettüp ettirdi.

Allahu Teâlâ son ayetle, zahirin delalet ettiği ve kelamın da sevkinin delaletiyle temsil metodu ile insanın yaratılışının tafsiline ve ona ifaza ettiği manalar ve sıfatlara işarette bulunmayı murat etmiş de olabilir.

Böylece,

-İnsan bedenini arza,

-Nefsini semaya,

-Aklını suya benzetti.

-Aklı duyularla kullanmak ve ruhî ve bedenî kuvveleri eşleştirmek vasıtasıyla insana vermiş olduğu nazarî ve amelî (teorik ve pratik) faziletleri de, Fail-i muhtar olan Allahın kudretiyle fail semavî kuvvelerin münfail arzî kuvvelerle eşleşmesinden meydana gelen mahsullerle anlattı.

---

64 Yani, "bilirseniz Allaha emsal kılmayın, bilmezseniz kılabilirsiniz" denilmez.

Çünkü her ayetin bir zahir ve batını ve bunların da her birinin haddi ve muttalaı vardır.[65]

23- وَاِنْ كُنْتُمْ فٖى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهٖ **"Eğer kulumuza indirdiğimizden bir şüphe içinde iseniz, haydi onun mislinden bir sûre getirin."**

Allahu Teâlâ, vahdaniyetini (birliğini) bildirdi ve bunu bilmenin yolunu beyan ettikten sonra Hz. Muhammedin Peygamberliğinin delilini zikretti. Bu ise, fesahatiyle mu'cize olan Kur'an-ı Kerîmdir. Onun fesahati, düşmanlarının çok olmasına, muhalefette ifratlarına, her türlü tehlikeyi göze almalarına rağmen, kendisine muhalif ne kadar fasih söz varsa hepsini susturdu, halis Arabların meşhur hatiplerinin hitabelerini geçersiz kıldı.

Cenab-ı Hak **"Eğer kulumuza indirdiğimizden bir şüphe içinde iseniz"** derken "indirmek" manasını **"tenzil"** ile ifade etmiştir. **Tenzil**, Kur'an-ı Kerîmin olaylara göre parça parça nüzulüdür. Bu tarz inişi, Allahu Teâlânın **"Ve inkâr edenler dediler: Kur'ân Ona, toptan bir defada indirilseydi ya!"** (Furkan, 32) hikâye ettiği gibi, şiir ve hitabet ehlini şüpheye sevketmiştir. Dolayısıyla, onlara yapılacak bir **tahaddi**nin (meydan okumanın) şüpheleri izale etmesi ve sağlam bir delil olabilmesi için, bu cihetten olması gerekirdi.[66]

Cenab-ı Hakkın, Peygamberimizi kendisine izafetle **"kulumuz"** şeklinde nitelemesi hem O'nun şanını yüceltmektir, hem de Hz. Peygamberin sadece Allaha kul olduğuna ve hükmüne boyun eğdiğine tenbihte bulunmaktır.

Sûre, Kur'an-ı Kerimden en azı üç ayet olan kısımlardır. Bu kelime ya "sur" kelimesinden gelir, veya rütbe anlamında "sevre"den gelir. Nasıl ki, bir şehrin onu kuşatan suru olur, onun gibi Kur'anın da sûreleri vardır. Bu sûreler bölümler halinde Kur'an şehrini kuşatmışlardır.

Veya, şehrin surlarının, şehirde olanları ihtiva etmesi gibi, bu sûreler de çeşit çeşit ilimleri ihtiva etmektedir.

Sûre kelimesinin "rütbe" anlamı ise şu cihetlerden olabilir:

---

65 Yani İlahî kelam nice sırlarla doludur. Onda zahir mananın ötesinde nice işarî manalar vardır.

66 Yani, tamamının benzerini getirmelerini istemek yerine, bir defada indirilen herhangi bir sûrenin nazirini getirmeleri onlardan istenmiştir.

Kur'anın sûreleri menziller ve mertebeler gibidir, onları okuyan bunlarda terakki eder.

Veya sûrelerin uzunluk, kısalık, fazilet, şeref ve okuma sevabında mertebeleri vardır.

Sûre kelimesi "su're" kelimesinden de gelebilir. Su're, bir şeyin parçası demektir.

Kur'anın sûrelere bölünme hikmeti:

-Çeşitli kısımları birer bölüm halinde sunmak,

-Muhtelif şekillerin telahuku,

-Nazmın birbirine cevap vermesi,

-Okuyucuyu dinamik tutmak,

-Ezberi kolaylaştırmak,

-Kur'an'a rağbeti artırmak, gibi inceliklerdir. Çünkü kişi bir sûreyi bitirdiğinde, yolcunun katettiği mesafeyi görüp rahatlaması gibi rahatlar. Keza Kur'anı ezberlemeye çalışan bir kimse, bir sûre daha ezberlediğinde Kur'andan tam bir haz aldığına inanır ve müstakil bir bölümü elde etmiş olur, bu onun nazarında büyük bir başarı olarak görülür ve bununla sevinç duyar. Daha başka faydalar da sayılabilir.

"Onun mislinden" derken iki şekilde düşünülebilir:

1-Kulumuza indirdiğimiz Kur'anın sûrelerinden herhangi birisinin mislinden...

2-Hz. Muhammed gibi ümmî, kitap okumamış, ilimleri taallüm etmemiş birisinden herhangi bir sûrenin benzerini getiriniz.

Bize göre, birinci mana tercihe şayandır. Çünkü, hem bu ayete, hem de diğer **tahaddî ayetlerine** daha uygundur.[67] Ayrıca, kelâm, Kur'an hakkındadır, Kur'anın indiği zât hakkında değildir. Dolayısıyla onun hakkı, tertip ve nazmla uyumlu olabilmesi için evvelinde bahsedilenden ayrılmamasıdır.

Keza, büyük bir topluluğa, kendi içlerinden birinin yaptığının bir mislini getirmelerini söylemek, "bunun şartlarında biri haydi onun yaptığını yapsın bakalım" demekten tahaddi noktasında daha beliğdir.

Ayrıca, Kur'an Peygambere nisbetle değil, kendi zâtında bir mu'cizedir. Cenab-ı Hak şöyle bildirir:

"De ki: Eğer bütün ins ve cin bu Kur'ân'ın benzerini getirmek

---

[67] Diğer meydan okuma ayetleri için bkz: İsra 88, Hud 13, Tur 33-34.

üzere toplansalar yine onun bir benzerini meydana getiremezler." (İsra, 88)

Bir de, "Hz. Muhammed gibi ümmî bir zattan bir sûrenin benzerini getirin" demek, O'nun özelliğinde olmayan birinden böyle bir şeyin suduru imkânını vehmettirir. Bu ise, Allahu Teâlâ'nın sözüne uygun düşmez.

وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ **"Allah'ın dûnunda şahitlerinizi de çağırın."**

Ayetin bu kısmı, onlara yardım edebilecek herkesten yardım istemelerini emreder.

Ayetteki **"şüheda"** ifadesi, şehîd kelimesinin çoğuludur. Bu ise, "hazır, şahitlik yapan, yardım eden veya önderlik yapan" gibi anlamlara gelir.

Allah yolunda öldürülene "şehid" denilmesi de umduğuna varması veya meleklerin onun yanına varması yönündendir.

"Dûn" kelimesi, bir şeyin aşağı konumuna denilir. Sonra istiare yoluyla rütbeleri ifadede kullanıldı. Mesela "falanca filancanın dûnunda, yani şerefçe aşağısındadır" denildi. Ardından kelime daha da genişlik kazanarak her türlü sınırdan diğer sınıra aşmakta kullanılır oldu. Allahu Teâlâ şöyle bildirir:

"Mü'minler, mü'minlerin dûnunda kâfirleri dost edinmesin." (Âl-i İmran, 28) Yani, mü'minler mü'minlerin dostluğundan kâfirlerin dostluğuna tecavüzde bulunmasınlar, belirlenen sınırı aşmasınlar. Şair Ümeyye şöyle der:

"Ey nefis, sana Allahın dûnunda koruyucu yoktur!"

Yani, ey nefis, sen Allahın korumasını aştığında şunu bil ki, seni Ondan başka koruyacak yoktur.

Ayet, **"Allahın dûnunda şahitlerinizi çağırın!"** derken şunları bildirir:

"Muaraza için davetinize icabet edebilecek herkesi çağırın."

Veya, Allahın dışında kendisinden yardım umduğunuz insinizi, cinninizi, ilahlarınızı davet edin, size yardıma gelsinler. Ama, Allahtan başka onun mislini getirmeye kimsenin gücü yetmez.

Veya, onun mislini getirdiğinize dair Allahtan başka şahitler bulun, Allahı şahit kılmayın. Çünkü, delil getirmekten aciz, mağlup kişi "Allah şahidimdir" şeklinde söylemesi bazılarında âdet olmuştur.

Veya, Allahın dûnunda veliler ve ilahlar edindiğiniz ve kıyamet günü size şahit olacaklarına inandığınız şahitlerinizi davet ediniz.

Veya, batıl itikadınız gereği Allahın huzurunda size şahitlik yapacağına inandığınız putlarınızı çağırın, size yardım etsinler.

Kur'ana karşı muarazada onlara "cansız putlarınızdan yardım alın" denilmesi, tam bir susturmadır ve onlarla ince bir alaydır.

اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **"Eğer doğru iseniz** (bunu yapın)."

"Kur'an beşer sözüdür" iddianızda sadık iseniz, onun bir sûresinin mislini getiriniz.

Sıdk, gerçeğe uygun ihbardır. Sıdkın tarifinde şöyle de denildi: Sıdk, haber verenin bir delâlet veya bir emareden hareketle gerçekten inanmış olduğu vakıa mutabık haberdir.

Böyle bir kaydın getirilmesi şu açıdan mühimdir: Münafıklar Hz. Peygamber hakkında "sen gerçekten Allahın rasulüsün" dediler. Ama Allahu Teâlâ onların yalan söylediğini bildirdi, çünkü bu sözleri, inançlarına uygun değildi. Ve tekzibi onların "şehadet ederiz ki..." sözüne çevirdi, çünkü şehadet, kişinin bildiğinden ihbarda bulunmasıdır. Hâlbuki onlar Hz. Peygamberi peygamber olarak bilmiyorlardı.[68]

24- فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ

"Eğer yapamadıysanız -ki asla yapamayacaksınız-, o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının."

Allahu Teâlâ Hz. Peygamberin durumunu ve O'nun getirdiğinin hak olduğunu tanıyabilecekleri hali beyan etti ve onlara hakkı batıldan ayırdıktan sonra, buna fezleke kabilinden şunu terettüp ettirdi:

Sizler Kur'ana muarazaya çalışıp da hepiniz ona denk veya ona yakın olanı getirmekten aciz olduğunuzda, onun mu'cize olduğu ortaya çıkar ve bunu tasdik etmek de vacip olur. Öyleyse ona iman ediniz ve onu yalanlayanlar için hazırlanan azaptan sakınınız.

Ayette, **"eğer yapamadıysanız"** derken, **"eğer"** kelimesinin kullanımında bir incelik vardır. Şöyle ki: Normalde "yapamadığınızda" denilmesi beklenirdi. Çünkü bunu bildiren Allahu Teâlâ, onların bunu yapamayacağından bir tereddüt içinde değildir. Böyle olunca, şek bildiren "eğer" keli-

---

68 Bkz. Münafikun, 1

mesinin kullanımı hem kendileriyle ince bir alaydır, hem de onların zannına göre bir hitaptır. Çünkü onlar aczlerini bilmiyorlardı.

Ayette geçen ve cehennem çırası olduğu bildirilen **taşlardan murat**, putlardır. Onlar bu putları yontuyor, şefaatçi olacaklarını, fayda vereceklerini ve kendilerini zararlardan koruyacaklarını umarak onlara tapıyorlardı.

Bu taşlardan muradın putlar olduğuna şu ayet delalet eder:

"Gerçekten siz ve Allah'dan başka ibadet ettikleriniz cehennem yakıtısınız!" (Enbiya, 98)

Başka bir ayette, altını ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda vermeyenlerin diğer âlemde bunlarla azap göreceği anlatılır. Onun gibi, bu müşrikler de cürümlerinin menşei olan putlarla azap görecekler, o putlar cehennem çırası olarak kendi azaplarında kullanılacaktır. Hâlbuki onlar tam tersini bekliyorlar ve bunların Allah nezdinde şefaatçileri olduklarını söylüyorlardı.

Ayette geçen **"taşların"**, onların yığdıkları ve kendileriyle mağrur oldukları altın ve gümüş olduğu da söylenmiştir.[69] Bu yoruma göre, altın ve gümüşle azabın bunu biriktirip de hayırda kullanmayanlara tahsis edilmesinin bir anlamı kalmaz, genel bir azap şekli karşımıza çıkar.

Ayette bahsedilen taşın, kibrit taşı olduğu da söylenmiştir. Ancak bu görüş, delile dayanmadan genel bir ifadeyi hususi manaya yormaktır ve asıl maksadın da ibtalidir. Çünkü ayette taşların da cehennem çırası olduğunun bildirilmesi, cehennemin dehşetini gösterir. Öyle bir ateş ki, normalde yanmayacak taş gibi maddeler bile o ateşte çıra gibi alev alıyor. Kibrit ise, en hafif bir ateşte bile hemen tutuşur.

İbnu Abbas'a dayandırılan ve cehennemdeki yanacak taşların kibrit taşı olduğunu bildiren rivayet şayet sahihse, bundan murat şu olabilir: Cehennemdeki bütün taşlar, kibrit taşının herhangi bir ateşle hemen tutuşması gibi kolayca yanacaklardır.

Cehennem ateşini elif-lâmlı olarak (bilinen bir ateş) şeklinde anlatan bu ayet, Medenî ayetlerden olup, Mekkî ayetlerden olan **"Ey iman edenler! Kendinizi ve ehlinizi yakıtı insanlar ve taşlar olan bir ateşten koruyun."** (Tahrîm, 6) ayetinden sonra nazil olmuştur. Tahrîm sûresindeki ayette cehennem ateşi elif-lamsız yani bilinmez ve belirsiz bir şekilde ifade edilmişti. Böyle bir ateşten bahsedilmesini daha önce duyduklarından, burada elif-lâmlı olarak ifade edilmesi münasip oldu.

---

69 Bu yorum, Tevbe sûresinin 34 ve 35. ayetlerinden mülhem görülmektedir.

أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ **"O** (ateş)**, kâfirler için hazırlanmıştır."**

Bunda ve bundan önceki **"Eğer yapamadıysanız -ki asla yapamayacaksınız-, o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının"** cümlesinde, çok cihetlerden nübüvvetin delilleri vardır:

1-Her ikisinde başa vurmak ve tehdid şeklinde Kur'anın muarazası için meydan okuma ve teşvik bulunması.

-Bu tehdidin, Kur'an sûrelerinin en kısasına bile muaraza edilemeyeceğine dayandırılması.

-Sonra onlar sayıca kalabalık olmaları, fesahatte şöhret bulmaları, İslâm aleyhinde nice tehlikeleri göze almalarına rağmen Kur'ana muaraza edemeyip sürgüne ve savaşa mecbur kalmaları.

2-Ayet, gaybtan haber verir. Çünkü şayet Kur'ana mukabele edebilselerdi bunun gizli kalması mümkün değildi. Çünkü, her asırda onu kabul edenlerin yanında, onu tenkid edenlerin sayısı daha fazladır.

3-Şayet Hz. Peygamberin, dininde bir tereddüdü olsaydı "Biri muaraza eder de, aleyhime olur" diye bu kadar mübalağalı bir şekilde onları muarazaya davet etmezdi.

Ayette geçmiş zaman sığasıyla **"O** (ateş)**, kâfirler için hazırlanmıştır"** denilmesi, cehennemin yaratıldığına ve şimdi de onlar için hazır olduğuna delalet eder.

25- وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **"İman eden ve salih ameller işleyenleri müjdele!"**

اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ **"Onlar için cennetler var."**

تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ "(Ağaçlarının) **altlarından nehirler akar."**

Bu ayet, önceki cümleye atıftır ve bundan maksad, Kur'ana inananların halini ve bunun karşılığının vasfını, onu inkâr edenlere ve cezalandırılmasına atfetmektir. Zaten Kur'andaki ilâhî üslûbta **terğip ve terhip** (rağbet uyandırma ve korkutma) beraber zikredilmektedir. Bu üslûbta, kurtarıcı amelleri kazanmaya bir teşvik ve helak edici işlerden bir sakındırma vardır.

Veya ayet, önceki ayetteki **"o ateşten sakının"** kısmına atfedilebilir. Çünkü Kur'anın meydan okumasından sonra onun bir sûresinin mislini getiremediklerinde Kur'anın i'cazı anlaşıldı. Bu ortaya çıktıktan sonra, elbette onu inkâr eden cezaya, inanan da sevaba layık olur. Bu ise inkâr edenleri uyarmayı, inananları müjdelemeyi gerektirir.

Ayetteki **"müjdele!"** emri Hz. Peygamberedir. Her asırdaki âlimlere, hatta bu müjdeyi vermeye gücü yeten herkese de dolayısıyla bir emirdir.

Burada, biraz önce kâfirlere olan hitaptan farklı bir şekilde bu üslûbla cennetin müjdelenmesi, hem mü'minlerin şanını göstermektir, hem de onların müjdelenmeye ve tebrik edilmeye layık olduklarını bildirmektir.

Ayetteki **müjde** (beşaret) kelimesi, sürur verici haber demektir. Fukaha, beşareti "ilk haber" şeklinde değerlendirirler. Mesela, birisi kölelerine "oğlumun gelişini kim bana müjdelese, onu azat ederim" dese, onların her biri gelip tek tek buna haber verdiklerinde haberi ilk getiren azat edilir. Ama aynı adam "müjde" tabiriyle değil de "kim bana haber verse" şeklinde ifade etse, haber verenlerin hepsi hürriyetine kavuşur.

"Onları elem verici bir azapla müjdele!" (Âl-i İmran, 21) gibi ayetlerdeki müjde tabiri ise ya bir tehekkümdür[70] veya "onların birbirlerine selamı tokattır" ifadesinde olduğu gibi müşakele yoluyla anlatmaktır.[71]

الصَّالِحَاتِ **Salihat**, dinin emrettiği ve güzel gördüğü amellerdir. Bunun elif – lâmlı gelişi, her türlü salih amel cinsini içine alması içindir.

Ayette **salih amelin imana atfedilmesi ve hükmün bunlara terettüp ettirilmesi** bu müjdeye hak kazanmak için ikisinin de gerektiğini ve bu iki özelliği cem etmek lüzumunu hissettirmek içindir. Çünkü tahkîk ve tasdikten ibaret olan iman, bir temeldir, Salih amel ise bunun üzerine yapılan bina gibidir. Üzerinde bina olmayan temelin bir faydası olmaz. Bunun içindir ki bunların birbirinden ayrı zikredilmeleri çok çok azdır.

Bunda, salih amellerin imanın müsemmasından hariç olduğuna bir delil vardır. Çünkü bir şeyin kendine ve dahil olduğu şeye atfedilmemesi bir asıldır.

Cennet kelimesi C-N-N kökünden gelir. Bu kelimeden türeyen kelimelerde "örtmek" manası ön plandadır. Mesela, dalları birbirine girmiş gölge veren ağaç, bu kelimeyle ifade edilir. Sık ve gölge yapan ağaçlarla dolu bostana "cennet" denilir. Sevap yurdu olan yere de "cennet" denilmesi, kendisinde bulunan bahçeler, ağaçlar dolayısıyladır.

---

70 **Tehekküm:** Görünüşte ciddi, gerçekte alaydan ibaret olan eğlenmektir. Ta'rizin acı ve ağır kısmıdır. Cimri insana, "Maşallah, Hâtem-i Tâi gibi..." denilmesi bir tehekkümdür.

71 **Müşakele**, aynı ifadenin birbirinden farklı anlamda kullanılmasıdır. Mesela ayette **"kötülüğün karşılığı benzeri bir kötülüktür"** denilir (Şura, 40). Buradaki ikinci "kötülük" kelimesinin birincisi gibi olmadığı aşikârdır.

Cennete "cennet" denilmesi şöyle de değerlendirilmiştir: Beşer için orada hazırlanan çeşit çeşit nimetler, dünyadaki gözlerden örtülüdür. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle bildirir:

"Şimdi hiç kimse kendileri için, yaptıklarına karşılık göz aydınlığı olacak şeylerden neler gizlenmiş olduğunu bilemez." (Secde, 17)

Ayette **"cennetler"** şeklinde çoğul ve elif – lâmsız gelmesi, yedi tane olmasındandır. İbnu Abbas, bunları şöyle sayar:

- Firdevs cenneti,
- Adn cenneti,
- Naîm cenneti,
- Dâru'l-huld,
- Me'vâ cenneti,
- Dâru's-selâm
- İlliyyun.

Bu cennetlerin her birinde amellerin ve ameli işleyenlerin farklılığına göre farklı farklı mertebe ve dereceler vardır.

Ayette **"onlar için"** denilmesi, onların iman ve salih amelleri sebebiyle bu cennetlere layık görüldüklerini ifade eder. Ama bu liyakat bizatihi değildir, çünkü onların sevapları kendilerine verilen önceki nimetlere bile mukabil gelemez, nerede kaldı müstakbelde sevap ve mükâfat iktiza etsin? Bu mükâfat, Cenab-ı Hakkın vaadi gereğidir ve mutlak da değildir. Cenneti netice veren hâl üzere devam etmek ve mü'min olarak ölmek şartı söz konusudur. Cenab-ı Hak şöyle bildirir:

"Sizden her kim dininden döner ve kâfir olarak can verirse, artık onların bütün amelleri, dünyada ve ahirette boşa gitmiştir." (Bakara, 217)

Keza, peygamberine şöyle der:

"Eğer Allah'a şirk koşarsan elbette amelin boşa gider ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun." (Zümer, 65) ve hakeza benzeri ayetler...

Allahu Teâlâ, başka yerlerde bu şartları bildirdiğinden belki de burada kayıtlamadı.

"(Ağaçlarının) **altlarından nehirler akar."**

O cennet bahçelerinde, tıpkı dünyada su kenarlarındaki ağaçların altından nehirler aktığı gibi, ağaçların altından nehirler akar.

Mesruk'tan şöyle rivayet edilir: Cennet nehirleri, nehir yatakları olmadan akar.

Ayette **"nehirler"** ifadesi elif – lâmlı olarak "el-enhar" şeklinde gelir. Bu, ya cins ifade eder, ya da Muhammed sûresinde bu nehirler anlatıldığından, belirlilik manası verir:

"Müttakilere vaat edilen cennetin meseli şöyledir: Orada bozulmayan temiz sudan nehirler var. Tadı değişmeyen sütten nehirler, içenlere zevk veren şaraptan nehirler ve süzme baldan nehirler var." (Muhammed, 15)

"Nehirler akar" derken mecaz vardır, Maksat nehirlerin bizzat kendileri değil, o nehirlerdeki sulardır.

Bu akışın nehirlere isnadı da **"Ve arz, içindeki ağırlıkları çıkarıp dışarı attığında."** (Zilzal, 2) ayetinde olduğu şekliyle mecazdır.[72]

كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًاۙ قَالُوا هٰذَاالَّذٖى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ "Her ne zaman oradan herhangi bir meyve kendilerine rızık olarak verilse, 'bu, daha önce rızıklandırıldığımız şey' derler."

Ayetin bu kısmı, cennetler için ikinci bir sıfattır.

Veya mahzuf bir mübtedanın haberi, veya mukadder bir suale cevap olmak üzere isti'naf cümlesidir. Sanki, **"onlar için cennetler vardır"** denildiğinde, muhatabın zihnine şöyle bir sual gelmiştir:

Acaba, onun meyveleri dünya meyveleri gibi midir, yoksa başka bir cins midir?

İşte, ayetin üstteki kısmıyla bu sual, muhatabın zihninden izale edilmiştir.

Öyle anlaşılıyor ki, cennet meyveleri, akan nehrin sularının yerine aynı özellikte suların peşinden gelmesi misali, daimi olacak, daldan koparılan bir meyvenin yeri boş kalmayacak. "Ebu Yusuf, Ebu Hanifedir" dediğinde zat itibariyle değil, özellik itibariyle söylersin, yani "Ebu Hanife gibidir" manasını kastedersin. Onun gibi, cennet ehli o cennetten bir meyve ile rızıklandırıldığında **"bu daha önce rızıklandırıldığımız şey"** yani "bu da önceki gibi" diyecekler.

---

72 Yani, kıyamet koptuğunda, yeryüzü içinde ne varsa dışarı atacaktır. Ama bu, kendisinden bir irade ve kudretle değil, Allahın emriyle ve kudretiyle gerçekleşecektir. **"Nehirler akar"** derken de benzeri bir mecaz vardır. Şu alemde her şey Allahın izniyle olduğu gibi, nehirlerin akması da Onun izniyledir.

Yani, "bu cennette yediklerimiz, dünyada yediklerimiz gibi" diyecekler. Cennet meyvelerinin dünya meyveleri cinsinden olması, insanların onları ilk gördüğünde meyletmeleri içindir. Çünkü insan tabiatı, ülfet ettiğine meyleder, böyle olmayandan ise uzak kalır.

Veya, onlar "bu yediklerimiz cennette daha önce yediklerimiz gibi" diyecekler. Çünkü İbnu Kesîrin Hasan-ı Basri'den naklen hikâye ettiği gibi, cennetin yiyecekleri sûrette birbirine benzerdir:

"Cennet ehlinden biri kendisine meyve dolu bir tabak getirildiğinde, o meyvelerden yer. Sonra bir başka tabak getirildiğinde, bunu da birincisi gibi görür ve "bu bize daha önce rızık olarak verilen şey" der. Melek ise şöyle hatırlatır: Sen ye, renk birdir, ama tat farklıdır."

Veya Hz. Peygamberden rivayet edildiği üzere şöyle olabilir:

"Muhammedin nefsi elinde olan Allaha yemin ederim ki, cennet ehlinden biri, yemek için elini bir meyveye uzattığında, o meyve daha ağzına ulaşmadan Allah o meyveye bedel bir başkasını yaratır."

Onların ilk hâl üzerine böyle demeleri daha kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü **"her ne zaman"** ifadesi, onların her rızıklandırılmada böyle dediklerine delalet eder. Onları böyle demeye sevkeden sebep, şeklen bu nimetlerin öncekilere benzemekle beraber lezzetlerinin çok farklı olmasından duydukları aşırı hayret ve ziyadesiyle memnuniyettir.

وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا **"Rızıkları onlara benzer olarak verilmiştir."**

Eğer denilse: Ayette geçen teşabüh (birbirine benzerlik) sıfatta birbirine misil olmaktır. Bu ise, İbnu Abbasın **"Dünya yiyeceklerinin cennette ancak isimleri vardır"** ifadesinden anlaşıldığına göre, dünya ve ahiret meyvelerinin birbirine benzemesi söz konusu olamaz.

Elcevap: Ayette bildirilen teşabüh (birbirine benzerlik) sûrettedir, mikdar ve tatda değildir. Bu da teşabüh ifadesinin kullanılmasına kâfidir.

Bununla beraber ayet-i kerimenin şöyle bir manası da olabilir:

Dünyada rızıklandırıldıkları maarif ve taatler mukabilinde cennet ehlinin alacakları keyif ve lezzetler, bu maarif ve taatlerin birbirinden farklı olması gibi farklı farklı olacaktır.

Böylece **"bu, daha önce rızıklandırıldığımız şey"** ifadesinden murat, onun sevabı olması muhtemeldir.

Keza, bunların teşabühü; şeref, meziyet ve yüksek tabaka şeklinde de olabilir. Nitekim tehdid ifade eden ayetlerde de bunun bir benzerini görmekteyiz. Meselâ, şu ayete bakalım:

"O günde azap, onları hem üstlerinden, hem ayaklarının altından bürür. Der: Tadın yaptıklarınızın cezasını!" (Ankebut, 55)[73]

وَلَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ **"Onlar için orada tertemiz eşler vardır."**

Cennet kadınları, dünyada iken kendilerine arız olan hayız, kir, mizaç bozukluğu, kötü ahlak gibi istenmeyen hallerden tertemiz olacaklardır. Çünkü "temizlemek" ifadesi maddi şeyler için kullanıldığı gibi, ahlak ve davranışlar için de kullanılır.

Onları tertemiz kılan ise, Aziz ve Celil olan Allahtır.

"Ezvac" kelimesi "zevc" yani "eş" kelimesinin çoğuludur. Zevc kelimesi, hem erkek hem de kadın için kullanılır.

Eğer denilse: Yemeğin faydası gıda almak ve açlığı yatıştırmaktır. Evliliğin faydası, yeni nesillerin gelmesini sağlamak ve neslin devamıdır. Hâlbuki bunlara cennette ihtiyaç yoktur.

Elcevap: Cennetin yemekleri, aile hayatı ve diğer halleri, dünyadaki emsallerine ancak bazı sıfat ve cihetlerle benzerler, istiare ve temsil yoluyla aynı isimlerle isimlendirilirler. Hakikatlarının tamamında benzemedikleri için onların bütün gereklerini gerektirmeleri ve aynı faydaları vermeleri lazım değildir.

وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ **"Ve onlar orada daimî kalacaklardır."**

Onlar, o cennetlerde daimidirler. Ayette bu devam **"Hâlidun"** kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu kelime, hulûd kökünden gelir.

Hulûd ise, asıl olarak, devam etsin veya etmesin uzun süren sebatı ifade eder. Şayet bu ifadeden daimilik kastedilirse, "ebeden" kelimesi ile te'kid edilir. Şu ayette olduğu gibi,

"(Allah onları) **içinde ebedî kalacakları cehennem yoluna iletir."** (Nisa, 169)

Eğer denilse: Bedenler birbirine zıd keyfiyette cüzlerden terkip edilmiştir. Çözülme ve dağılmayı netice veren hallere maruzdurlar. Bunların cennetlerde daimi olmasını akıl nasıl kabul eder?

Elcevap: Allahu Teâlâ onları bir daha dağılma arız olmayacak şekilde iade eder. Mesela, onların cüzlerini keyfiyette birbiriyle mukavemet edecek

---

73 Yani, ehl-i iman olanlar yaptıkları güzel amellerin karşılığı olarak cennette en güzel bir hayatı yaşarken, ehl- küfür ve ehl-i isyan, kötü amellerinin karşılığı olarak gayet kötü bir azapla cezalandırılacaklardır.

şekilde bir araya getirir, o cüzleri kuvvette birbirine muhtaç olmayacak şekilde kuvvetli yapar, bazı madenlerde görüldüğü üzere, birbirine kenetlenmiş, birbirinden ayrılmaz bir durum verir.

Ayrıca, bulduğumuz ve gözlemlediğimiz şekliyle bu alemi ve hallerini cennete kıyas etmek, akıl noksanlığından ve basiret eksikliğindendir.

Bil ki: Duyulara hitap eden lezzetlerin çoğu, **istikra** ile (tüme varım yoluyla) bakıldığında görüleceği üzere, mesken, yiyecek ve aile hayatıdır. Bunlara da kıymet kazandıran, bunların devamlı olmalarıdır. Hangi büyük nimet olursa olsun, elden çıkma korkusu söz konusu olduğunda insana ızdırap verir, elem şaibelerinden safi kalamaz.

İşte, Allahu Telala mü'minlere bunları ve kendileriyle lezzet alacakları en güzel şeyleri müjde olarak haber verdi. Ayrıca, nimet ve sürurda kemâli göstermesi için, cennetin ebedi olduğunu da bildirerek kaybetme korkusunu onlardan izale etti.

6. DERS

Fasıkın Dünyası

26- إِنَّ اللهَ لَايَسْتَحْيِ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَابَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا **"Şüphesiz Allah, bir sivrisinekle hatta onun fevkinde olanla bir misal getirmekten hayâ etmez."**

Önceki ayetler çeşitli temsilleri ihtiva ettiği için, burada da bu şekilde temsil getirmenin güzelliğini ve temsilde hak ve şart olan şeyi beyan etti. O da, temsil hangi maksatla getirilmişse, temsil getirilen şeyin büyüklük ve küçüklük, düşüklük ve şerefte ona uygun olmasıdır. Çünkü temsil, hangi konuda getirilmişse o manayı açığa çıkarmak, ondaki perdeyi kaldırmak ve onu gözle görülür, elle tutulur bir şekilde ortaya koymak için getirilir, ta ki bu konuda vehim kuvveti akla yardım etsin ve onunla hemfikir olsun. Çünkü insan aklı soyut bir manayı tamamen vehimden uzak bir şekilde kavrayamaz. Zira vehmin tabiatında hissiliğe temayül ve benzetmeye muhabbet meyli vardır. Bundan dolayı ilâhî kitaplarda temsiller çokça yer almış, beliğ zâtların ibarelerinde ve bilge kişilerin işaretlerinde sıkça bulunmuştur. Bunun sonucu olarak, hakîr bir mana hakir bir temsille, azametli bir durum ona yaraşır bir temsille anlatılır olmuştur. Mesela İncilde kalplerdeki kötü duygular kepek ile, katı kalpler taş ile, seviyesiz insanlara muhatap olmak yabanî arıları ürkütmekle temsil olunmuştur.

Arab dilinde ise şöyle mesellerle karşılaşırız:

"Kelebekten daha telaşlı"

"Maymundan daha hassas kulaklı"

"Sivrisineğin beyninden daha kıymetli!"

Yoksa durum, cahil kâfirlerin "Allah neden münafıklarla alakalı, o ateş yakanların ve çölde yağmura tutulanların hâlini anlatan temsili getirdi? Putlara ibadet yapmanın zafiyetini niye örümceğin evine sığınmak misaliyle anlattı? Böyle bir ibadeti niye sinekten daha düşük ve kıymetsiz tarzında nazara verdi? Allahu Teâlâ, temsiller getirmekten, sinek ve örümceği anmaktan çok yüce ve münezzehtir" tarzındaki ifadelerindeki gibi değildir.

Bu ayetin öncesiyle irtibatına şu açıdan da bakılabilir:

Allahu Teâlâ, kendisiyle meydan okunan Kur'an'ın taraf-ı İlahiden indirilmiş bir vahiy olduğuna delil olan duruma irşat etti. Ve onun mu'cize ol-

duğu ortaya çıktığında bunu inkar edene tehdid ve iman edene vaatte bulundu. Ardından da Kur'anı tenkit ettikleri durumlardan birini açıklamaya başladı. "Allah böyle misal getirmekten haya etmez, yani böyle misal getirmeyi terk etmez, sivrisineği küçük görerek onunla misal getirmekten haya eden kimse gibi yapmaz" dedi.

Hayâ, çirkin bir şeyden kınanma korkusuyla arız olan ruh darlığıdır. Bu, vekahat ve hacalet (utanmazlık ve utangaçlık) arasında bir denge halidir. Kişi, vekahat durumunda çirkin işleri yapmaya cür'et eder ve bunlardan dolayı duyacağı şeylere aldırmaz. Hacalet durumunda ise, mutlak olarak fiili yapmaktan kaçınır.

Hayâ ve hayat aynı kökten gelir. Çünkü hayâ, insandaki hayatî kuvveye arız olup, onu bazı fiillerden alıkoyan bir kırılma hâlidir. Hayâ kelimesi Allah hakkında kullanıldığında, hayâ'nın lazımı, yani fiili terk manası söz konusudur. Mesela şu hadislere bakalım:

"Şüphesiz Allah yaşlı Müslüman kimseye azap etmekten hayâ eder."

"Şüphesiz Allah hayâ ve kerem sahibidir. Kul ellerini kaldırıp dua ettiğinde ona bir ikramda bulunmadan elleri boş döndürmekten hayâ eder."

Benzeri bir durum Allahın rahmeti ve gadabında söz konusudur. O'nun rahmetinden murad, iyi şeyler ikramda bulunması, gadabından murat ise istenmeyen şeyleri musibet olarak vermesidir. Bunlar, rahmet ve gadap manalarının lazımıdırlar.

Ayette doğrudan "Allah terk etmez" denilmesi yerine, **"hayâ etmez..."** denilmesi, kendisinde temsil ve mübalağa olduğu içindir. Ayrıca "Allah böyle misal getirmekten hâya etmez mi?" şeklinde kâfirlerin kelamında gelen bir cümle için özel olarak bu ifade seçilmiş olması da muhtemeldir.

Ayetin metninde geçen مَا "Ma" kelimesi mübhemlik ifade etmek içindir, elif – lamsız kelimedeki bilinmez oluşu daha ziyade yapar ve onu kayıtlayacak yolları seddeder.

Veya manayı te'kid için **"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın."** (Al-i İmran, 159) da olduğu gibi ziyade olarak gelir.[74]

---

74 Ayet metninde geçen مَا **"ma"** kelimesi te'kid içindir. Hz. Peygamberin savaş sonrası onlara yumuşak davranmasının ancak Allahtan bir rahmetle olduğuna tenbih ve delalette bulunur.

Zâid Kelimesinin Anlamı

Biz "ziyade" (zâid) derken anlamsız, boş bir şey manasını kastetmiyoruz. Çünkü Kur'anın tamamı hidayet ve beyandır. Ancak bizim bununla kastettiğimiz "kendisinden murat olunan bir mana için vaz edilmemesidir." Vaz edilmesi, başkasıyla beraber zikredilmek içindir. Bu durumda diğerine bağ ve kuvvet olur. Böyle olunca, bu zâid kelimeler de hidayette bir ziyadeliktir ve tenkide mahal olamaz.

Sivrisineğin fevkinde olan

"Onun fevkinde olanla misal getirmekten haya etmez" derken, bunun manası sinek ve örümcek gibi daha cüsseli olanlardır. Sanki bununla onların garip gördükleri şeyi reddetmek kastedilmiştir. Yani, "şüphesiz Allah sivrisinekle misal vermekten çekinmez, nerede kaldı ondan daha büyük olanla misal vermekten çekinsin?"

Veya **"onun fevkinde olan"**dan murat, küçüklük ve hakirlikte daha küçük ve hakir olanla misal getirilmesi de olabilir. Sivrisineğin kanadı gibi. Nitekim Hz. Peygamber (asm) onu dünya için bir misal olarak getirmiştir.[75]

"Fevkinde olan" kelâmı için bu tarz iki mana söz konusudur. Benzeri bir durumu şu rivayette görebiliriz:

"Minada bir adam çadırın ipine takılıp düştü ve bayıldı. Hz. Aişe, bu münasebetle şöyle dedi: Rasulullahın şöyle dediğini duydum: Kendisine bir diken veya bunun fevkinde bir şey batan hiçbir Müslüman yoktur ki, bu münasebetle kendisine bir derece yazılmasın ve bir hatası silinmesin."

Hadisteki ifade, yere düşmek gibi dikene nisbetle daha ziyade elem vereni anlatabildiği gibi, karıncanın ısırması gibi azlıkta daha ziyade olanı da anlatabilir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Mü'mine musibet olarak ne gelirse, onun hatalarına keffarettir, hatta karınca ısırması bile."

فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ **"İman edenler onun, Rablerinden bir hak olduğunu bilirler."**

Ayetteki اَمَّا **"Amma"** tafsil harfidir, mücmel olanı tafsil eder, başında bulunduğu şeyi te'kid eder ve aynı zamanda şart manası taşır. Bundan dolayı "Amma"nın cevabında "fe" harfi gelir. Sibeveyh şöyle der: "Amma

---

75 İlgili rivayette şöyle bildirilir: "Şayet Allah nezdinde dünyanın sinek kanadı kadar kıymeti olsaydı, kâfire ondan bir yudum su içirmezdi."

Zeyde gelince, O gidicidir" dediğimizde mana şöyledir: "Zeyd her hâl ü kârda gidicidir, bunda bir şüphe yoktur."

Amma kelimesi getirilen temsillere karşı hem mü'minlerin, hem de kâfirlerin tavırlarını ifadede cümle başlarında yer almıştır. Bunda mü'minler için bir teskin ve onların ilminin kayda değer olduğunu bildirmek, kâfirler için ise, şeylere karşılık beliğ bir zem (kınamak) vardır.

Ayetteki **"hak"** kelimesi, inkârı mümkün olmayan sabit şey için kullanılır. Sabit şeylere, doğru fiillere ve sadık fiillere şümulü vardır.

وَاَمَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلاًۢ **"İnkar edenler ise, "Allah, mesel olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler."**

Bundan önceki cümlede **"İman edenler onun, Rablerinden bir hak olduğunu bilirler"** denilmişti. Buna mukabil kelamın hakkı "inkâr edenler ise bunun Rab'lerinden bir hak olduğunu bilmezler" denilmesiydi. Lakin "Allah bununla ne murat etti?" demeleri cehaletlerinin kemâlini gösterdiği için, buna delil olmak üzere kinaye yoluyla bu cümle tercih edildi.

İrade, nefsin teşebbüsü netice verecek şekilde bir fiile yönelmesi ve meyletmesidir.

Yönelmenin başlangıcı olan kuvve için de kulanılır. Birinci tarifte irade fiille beraberdir, ikincide ise fiilden öncedir.

"Allahın iradesi" dediğimizde, iradenin üstte belirtilen her iki mana ile de tasavvuru uygun değildir. Bundan dolayı O'nun iradesi hakkında ihtilaf edildi.

Denildi ki: Allahın kendi fiilleri için iradesi, bir sehivde bulunmaması ve o fiillere bir zorlama olmamasıdır. Başkalarının fiilleri için iradesi, onlara emretmesidir.

Buna göre, masiyetler (günah fiiller) O'nun iradesi ile değildir.

İlahî irade ile ilgili şöyle de denildi: Onun iradesi, işin şümulünü en mükemmel nizam ve en uygun vecih üzere bilmesidir.

Elhak, Allahın iradesi yapabileceği iki şeyden birini diğerine tercihi ve onu başka vecihle değil, belli bir vecihle tahsisidir, veya bu tercihi gerektiren bir manadır.

İrade, ihtiyar'dan daha geneldir. Çünkü ihtiyarda hayırlı olanı diğer şekle üstün kılmak vardır, iradede ise hakîr ve rezil kılmayı istemek de söz konusudur.

يُضِلُّ بِه۪ كَث۪يرًا "(Allah) **onunla birçoğunu saptırır."**

وَيَهْدِى بِهٖ كَثِيرًا **"Birçoğuna da hidayet eder."**

Ayetin bu kısmı **"Allah, mesel olarak bununla neyi kastetmiştir?"** demelerine cevaptır. Cevapta geniş zaman kipiyle "saptırır – hidayet eder" denilmesi yeniden yeniye bu fiillerin tezahürünü hissettirmek içindir.

Ayette **"Allah onunla birçoğunu saptırır. Birçoğuna da hidayet eder."** denilirken her iki taraf için de **"çoğunu"** denilmesi onların kendi nefislerine nazarladır, yoksa mukabiline göre değildir. Çünkü dalalette olanlara nisbetle hidayette olan, Cenab-ı Hakkın ayetlerde bildirdiği gibi daha azdır.

-"...Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır." (Sad, 24)

- "Ama kullarım içinde çok şükredenler, azdır." (Sebe, 13)

Dalalette olanların çokluğu sayı itibarıyla, hidayette olanların çokluğu ise fazilet ve şeref itibarıyla olması da muhtemeldir. Şair şöyle der:

"Onlar, sayıldıklarında azdırlar, ama harp meydanında çokturlar."

"Beldelerde seçkin insanlar sayıca az da olsalar çok sayılırlar. Başkaları ise, çok da olsa azdırlar."

وَمَا يُضِلُّ بِهٖٓ اِلَّا الْفَاسِقِينَ **"Onunla saptırdıkları, ancak fasıklardır."**

Allahu Teâlâ'nın **"Şüphesiz münafıklar, fasıkların ta kendileridir."** (Tevbe, 67) kavli gibi, fasık olanlar iman hududundan çıkan kimselerdir.

Fısk ve Dereceleri

Fıskın aslı, dengeli halden çıkıştır.

Şeriatta **fasık**, büyük günahları işlemek sûretiyle Allahın emrinden çıkan kimsedir.

Fıskın üç derecesi vardır:

1- **Teğabî.** Kişinin zaman zaman o günahları çirkin görmesine rağmen işlemesi.

2-**İnhimak.** Yani, onlara hiç aldırmadan işlemeyi âdet edinmesi.

3-**Cuhud.** Yani onları tasvip ederek (günah olduğunu inkâr ile) işlemesidir. Kişi bu hâle gelince iman bağını boynundan çıkarır, küfür libasını giyer. Teğabî veya inhimak derecesinde kaldığı sürece imanın hakikatı olan tasdikle muttasıf olduğundan, mü'min ismi kendisinden alınmaz. Çünkü Cenab-ı Hak şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse, doğruluğunu araştırın." (Hucurat, 9)

Mu'tezile mezhebinden olanlar "iman tasdik, ikrar ve amelin mecmuundan ibarettir" dediklerinden ve küfrü hakkı yalanlamak ve inkâr şeklinde değerlendirdiklerinden fasıkı üçüncü kısımdaki tarif çerçevesinde ele aldılar. Ancak **"el menzile – beyne'l-menzileteyn"** diyerek mü'min– kâfir ortasında bir konuma yerleştirdiler. Çünkü fasık kimsenin bazı hükümlerde hem mü'mine, hem de kâfire benzer ortak yönleri bulunmaktadır.

Allahu Teâlânın ancak fasık olanları saptıracağını fısk sıfatına dayandırarak söylemesi onları idlal için hazırlayan ve onları dalalete sevk edenin fısk olduğuna delalet eder. Çünkü, onların küfrü, haktan yüz çevirmeleri ve batılda ısrarları, onların fikirlerinin yüzlerini meselin hikmetinden temsil getirilen şeyin hakir oluşuna çevirdi. Böylece cehaletleri kökleşti ve dalaletleri ziyadeleşti, bunun sonucu olarak o meseli inkâr ettiler ve onunla dalga geçtiler.

27- اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِۖ **"Onlar, kuvvetli söz alınmasından sonra, Allahın ahdini bozarlar."**

Ayetin bu kısmı zem için fasıkların bir sıfatıdır ve fıskın takriridir.

Ayet metninde geçen **nakz**, terkibi bozmaktır. Bu kelimenin aslı ipin bükümlerini çözmek manasını ifade eder. Ahdi bozmakta bunun kullanılması bir istiaredir. Birbirine ahid ipiyle bağlı iki kimse vardır ve bunlardan biri o bağı çözmektedir.

Ahd, sözleşmedir. Vasiyet ve yemin gibi gözetilmesi gereken durumlar için kullanılır.

Ayette bahsedilen ahd, ya akılla alınan ahddir. O da kendisinin bir olduğuna, vücub-u vücuduna ve rasullerinin doğruluğuna delalet eden Allahın kulları üzerindeki hüccetidir. Şu ayet bu manada yorumlanmıştır:

"Hani Rabbin Âdemoğullarından bellerindeki zürriyetlerini aldı. Onları kendi nefislerine şahit yaptı "Ben Rabbiniz değil miyim?" Onlar da "Evet, Rabbimizsin, buna şahid olduk" dediler." (A'raf, 172)

Veya bu ahd, ümmetlerden peygamberlerle alınan ahddir. Çünkü o ümmetler kendilerine mu'cizelerle musaddak bir elçi geldiğinde onu tasdik ettiler ve ona tabi oldular. Onun davasını gizlemediler, hükmüne muhalefet etmediler. Cenab-ı Hak şu ayet ve emsali ile buna işarette bulundu:

"Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu (Kitabı) **mut-**

laka insanlara açıklayacaksınız ve onu gizlemeyeceksiniz" diye sağlam söz almıştı." (Âl-i İmran, 187)

Denildi ki: **Allahın ahitleri üçtür:**

1-Âdemin bütün nesillerine rububiyetini (Rab olduğunu) ikrar ettirerek almış olduğu ahd.

2-Dini kaim kılmaları ve onda ihtilaf etmemeleri üzere peygamberlerden almış olduğu ahd.

3-Hakkı açıklamaları ve gizlememeleri üzere âlimlerden almış olduğu ahd.[76]

Misak, bağlamak, sağlam bağlanan şeydir. Bundan murat, Allahın ayetler ve kitaplarla ahdini bağlamasıdır. Veya, insanların iltizam ve kabulle kendilerini bağladıkları şeydir.

وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِه۪ٓ اَنْ يُوصَلَ **"Allah'ın emrettiği bağları keserler."**

Bundan murat, Allahın razı olmayacağı şekilde her türlü ilişkiyi kesmek olabilir. Mesela,

-Yakınlar arasında sıla-i rahmi kesmek,

-Mü'minlere dostluktan yüz çevirmek,

-Peygamberler ve kitaplar arasında ayırım yapmak,

-Cemaatle beraber olmayı terk etmek

-Ve diğer bütün hayrı terk ve şerri alıp –vermek tarzındaki durumlar.

Çünkü bunların hepsi her türlü vasıl ve fasılda (bir araya getirme ve ayırmada) maksud-u bizzat olan Allahla kul arasındaki bağı kesmek hükmündedir.

وَيُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ **"Ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar."**

Arzda imandan men ederek ve hakla dalga geçerek ve nizam-ı âlemi meydana getiren şeyleri keserek arzda fesat çıkarırlar.

اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ **"İşte onlar hüsrana uğrayanların ta kendileridir."**

Onlar,

---

[76] Bu üç ahit, sırasıyla şu ayetlerde nazara verilmektedir: A'raf 172, Şûra 13 ve Âl-i İmran 187.

-Aklı tefekkürde kullanmayarak ve ebedi hayatta kendilerine lazım şeyleri elde etmeyerek

-Ayetlere iman etmek ve onların hakikatlerini düşünmek, nurlarından feyiz almak yerine onları inkâr ve onları tenkide çalışarak,

-Ahde vefa yerine onu bozmak, salah yerine fesadı almak, sevaba bedel ikabı seçmekle hüsranda kaldılar, zarar ettiler.

28- كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ "Nasıl Allah'ı inkâr edersiniz?"

Ayette onların küfrüne inkâr ve hayret vardır. Bu üslûb, küfrün inkârında "yoksa siz inkâr mı ediyorsunuz" demekten daha baliğ ve daha kuvvetlidir ve sonrasında hal olarak gelen kısma daha muvafıktır. Hitap, inkâr edenleredir. Önceki ayette onların küfürle vasfı, kötü sözleri ve çirkin fiilleri nazara verildikten sonra, burada gaybtan hitaba iltifat yoluyla Cenab-ı Hak onlara hitap etti ve küfürleri sebebiyle onları kınadı.

وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ "Hâlbuki siz ölüler idiniz de O size hayat verdi."

Sizler bir zamanlar kendisinde hayat olmayan cisimler, bir takım unsurlar, gıda maddeleri, karışık maddeler, nutfeler, mudğalar idiniz.

O, ruhları yaratarak ve size üfleyerek size hayat verdi.

Burada atıf diğerlerinin hilafına olarak فَ "fe" harfiyle yapıldı. Çünkü arada bir süre olmaksızın, atfedildiği şeye muttasıldır.

ثُمَّ يُمِيتُكُمْ "Sonra sizi öldürecek."

ثُمَّ يُحْيِيكُمْ "Sonra sizi diriltecek."

Allahın insanları diriltmesi, sura üfürülecek günde onları neşridir. Kabirde sual için diriltmeye de ayrıca işaret edebilir.

ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "Sonra da Ona döndürüleceksiniz."

Haşirden sonra O'na döndürüleceksiniz. O da yaptıklarınızın karşılığını size verecek.

Veya hesap için kabirlerinizden O'na sevk edileceksiniz.

İşte bu halinizi bilmekle beraber Allahı inkârınız ne kadar da hayret vericidir?

Eğer denilse: Eğer onlar bir zamanlar ölü iken Allahın kendilerine hayat verdiğini ve sonra öldüreceğini bilseler bile, Allahın yeniden onları dirilteceğini ve O'na döneceklerini bilemezler!?

Elcevap: Kendileri için nasbedilen delillerle o ikisini bilmek, onların özürlerini kaldırmak noktasında diğerlerini de bilir bir konum imkanı verir.

Kaldı ki, ayette her ikisinin de sıhhatine delalet eden bir uyarı vardır. Şöyle ki: Allahu Teâlâ başlangıçta onları ihyaya kadir olduğu gibi, ikinci defa onlara hayat vermeye de elbette kâdirdir. Çünkü bidayeten yaratmak, O'na iadeden daha kolay değildir.

Veya hitap Allahı kabul edenleredir. Allahu Teâlâ önce tevhid ve nübüvvet delillerini beyan etti, iman edenlere vaatte, inkâr edenlere tehditte bulundu, onlara olan genel ve özel nimetleri kendilerine sayarak bunu te'kid etti, onlardan küfrün sudurunu çirkin buldu, bu kadar büyük nimetler varken inkâr etmelerini akıldan uzak gördü. Çünkü, nimetler büyük olduğunda, o nimetlere karşı işlenecek günahlar da büyük olur.

Eğer denilse: Ölümün de şükrü gerektiren nimetlerden sayılması nasıl olur?

Elcevap: "Ahiret yurduna gelince, işte asıl hayat odur." (Ankebut, 64) ayetinde Allahu Telalanın bildirdiği üzere, hakiki hayat ahiret hayatıdır. Buna ulaşmak da ölümle olduğundan o da büyük nimetlerden sayılmıştır. Ayrıca, onlara sayılan nimet, kıssanın tümünden ortaya çıkan bir nimettir.

Ayet, hassaten mü'minlere yönelik düşünüldüğünde, onlara olan nimeti ikrar ettirmek ve küfrü de onlardan uzak kılmak için şöyle bir mana ifade eder:

"Sizden nasıl küfür tasavvur olunabilir, hâlbuki siz bir zamanlar cehalet içinde ölüler idiniz, Allah size ilim ve imanla hayat verdi. Sonra, malum ölüm ile sizi öldürecek, sonra size hakiki hayatla daimi hayat verecek, sonra O'na döndürüleceksiniz. O size, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın kalbine gelmeyen şeylerle mükafat verecek.

Bitkilerde hayatın öncüleri ve mukaddemeleri vardır. İnsanda ise; akıl, ilim, iman gibi hasletlerle hayat kemâlini bulur. Ölüm ise, hayata mukabil olarak kullanılır. Mesela şu ayetlere bakalım:

"De ki: "Allah sizi yaşatıyor. Sonra sizi öldürecek, sonra da kendisinde şüphe olmayan Kıyamet gününde sizi bir araya getirecek." (Casiye, 26)

"Bilin ki Allah, yeryüzünü ölümünden sonra diriltir." (Hadîd, 17)

"Ölü iken hayat verdiğimiz ve kendisine, insanlar içinde yürüyeceği bir nur ihsan ettiğimiz kimsenin durumu, karanlıklar içinde

kalmış ve bir türlü ondan çıkamayan kimsenin durumu gibi midir?" (En'am, 122)

Hayat, aynı zamanda Allahın sıfatlarındandır. Allahın hayat sahibi olması, bizde ilim ve kudret olması için hayatın lüzumu kabilindendir. Veya istiare yoluyla, bunu gerektiren Zatıyla kaim bir manadır.

29- هُوَالَّذ۪ي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًا **"O, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı."**

Ayet, birinciye terettüp eden başka bir nimeti beyan etmektedir. Birinci nimet onların hayat sahibi olarak yaratılmaları idi, bu ayet ise hayatlarının devamını sağlayan ve geçimlerini temin eden nimetlerin yaratılmasıdır.

Ayette **"sizin için yarattı"** denilmesi "sizden dolayı" manasınadır. Bu nimetler, insanların hem dünyaları, hem de dinleri için gereken şeylerdir. İnsanlar, doğrudan veya dolaylı olarak her şeyden maişetleri için istifade ederler. Ayrıca, yaratılanları tefekkür ile dinin bildirdiği meselelere istidlalde bulunurlar, ibret alırlar. Dünyada yaratılanlardan yola çıkarak, ahirete uygun lezzet ve elemleri bir derece anlarlar.

İşte, arzda olanların hepsinin insan için olması bu açıdandır. Yoksa, hepsinden maksad sadece insan olarak anlaşılmamalıdır.

ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ **"Sonra semaya yöneldi."**

Yani, iradesiyle semaya müteveccih oldu.

Ayet metninde geçen **istiva,** atılan okun belli bir hedefe yönelik olması misali, başka bir şeye iltifat etmeden bir hedefe doğru yönelmektir.

Bu kelime, "hükmetmek, mâlik olmak" anlamında da kullanılır.

Semadan murat, yukarı âlemdeki ecramdır veya yukarı cihetlerdir.

Ayette arzın yaratılışı nazara verildikten sonra, **"sonra semaya yöneldi"** cümlesinde yer alan **"sonra", "...Sonra da iman edip sabrı tavsiye eden ve merhamet tavsiye edenlerden olmaktır."** (Beled, 17) ayetinde olduğu gibi vakitte tertip tarzında değil, gök ve yerin yaratılışındaki farklılık ve semanın yaratılışının arzın yaratılışına üstünlüğünü ifade içindir.

"Sonra" ifadesini zahirine göre anlamak, **"Arzı da bundan sonra düzenleyip döşedi."** (Naziat, 30) ayetinin zâhirine muhalif düşer. Çünkü bu ayet arzın üzerinde olanların yaratılışına tekaddüm eder, yuvarlak hâle getirilişinin, semanın yaratılışı ve tanziminden sonra olduğuna delâlet eder.

فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ **"Onları yedi sema hâlinde tanzim etti."**

Semayı ta'dil etti, eğrilik ve kusurlardan korunmuş bir şekilde yarattı.

Eğer denilse: Rasat ehli dokuz felek şeklinde tesbit etmediler mi?

Elcevap: Onların zikrettiklerinde çok tereddütlü şeyler vardır. Faraza doğru da olsa, ayette daha ziyadesini reddetmek yoktur. Bununla beraber arş ve kürsi'yi de bu yediye ilave ettiğimizde, herhangi bir ihtilaf kalmaz.

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **"O, her şeyi hakkıyla bilendir."**

Ayette, illet beyan etmek vardır. Şöyle ki: Sanki şöyle demiştir: Allah, her şeyin künhünü bildiği için, yarattığı her şeyi en mükemmel ve en faydalı bir şekilde yarattı.

Ayrıca, ayette öncesiyle de bir istidlal vardır. Yani, fiili bu tarzda gayet acip ve zarif bir tertip üzere olan Zât, elbette her şeyi bilendir. Çünkü, fiillerdeki mükemmellik ve sağlamlık, en güzel ve en faydalı cihet seçilerek yapılması, ancak Âlîm, Hakîm, Rahîm olan bir zattan tasavvur edilebilir.

Ayette, aynı zamanda onların şöyle bir şüphesini izale etmek vardır: "Bedenler çözülüp onları meydana getiren cüzler dağılacak. Dağılan bu cüzler, benzeri başka elementlerle birleşecek. Bu durumda her bedenin cüzleri, ondan olanlardan hiçbir şey hariç kalmadan ve kendi dışlarından hiçbir şey onlara katılmadan aynen olduğu gibi ikinci defa nasıl bir araya getirilir?"

Bu mananın bir benzeri şu ayettir:

"De ki: İlk defa yaratan onları diriltecek." (Yasin, 79)

Bil ki: Haşrin sıhhati üç mukaddeme üzere bina edilir. Bu mukaddemelere bu iki ayetle delil getirilmiştir:

Birinci Mukaddeme

Bedenin maddeleri bir araya gelmeye ve hayata kâbildir. Buna **"Hâlbuki siz ölüler idiniz de O size hayat verdi. Sonra sizi öldürecek"** ifadesiyle delil getirildi. Çünkü ayrılma ve birleşme, ölüm ve hayatın peşpeşe gelmesi, bedenlerin zâtı itibarıyla buna kâbil olduğuna delalet eder. Zatî olan bir özellik ise, zeval ve tagayyürü kabul etmez.[77]

İkinci ve üçüncü mukaddemeler ise, Allahu Teâlânın onları ve onların yerlerini bilmesi, onları bir araya getirmeye ve hayatlandırmaya kâdir olmasıdır.

---

[77] Yani, madem ki bedenlerde böyle bir özellik var ve bu özellik zâtî bir özelliktir. Öyleyse, bu özellikte bir son bulma veya değişiklik olması düşünülemez.

Bunları isbata şöyle işarette bulundu:

Allahu Teâlâ hem onları, hem de onlardan yaratılışca daha büyük, sanatça daha hayret verici olanları bidayeten yaratmaya kâdir olduğuna göre, elbette iade ve ihyaya da kâdirdir.

Allahu Teâlâ, yarattıklarını herhangi bir kusur ve ayıp olmaksızın düzgün ve sağlam olarak yarattı. Bu yaratılışta insanların maslahatları nazara alındı, ihtiyaçları karşılandı. Bu ise, O'nun sonsuz ilmine, mükemmel hikmetine bir delildir.

7. DERS

Yeryüzü Halifesi Hz. Âdem

30- وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى الْأَرْضِ خَلِيفَةً **"Hani Rabb'in meleklere: "Ben yeryüzünde bir halife kılacağım" demişti."**

Ayet, bütün insanları içine alan üçüncü bir nimeti saymaktadır. Çünkü Âdemin yaratılması ve mükerrem kılınması, Allahın Onu meleklere üstün kılıp O'na secde etmelerini emretmesi, O'nun neslini de içine alan nimetlerdir.

Melaike, melek kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin manalarından biri, elçiliktir. Melekler Allah ile insanlar arasında vasıtalardır. Bu durumda, onlar Allahın elçileridir veya insanlara gönderilen elçiler gibidir.

Akıl sahipleri, onların bizzat mevcut varlıklar olduğunda ittifak etmekle beraber, hakikatlerinde ihtilaf etmişlerdir.

Ekser Müslümanlar, onların latîf cisimler olup muhtelif şekillerde teşekküle kâdir olduklarını kabul ederler. Buna delil olarak da, peygamberlerin onları görmesini nazara verirler.

Hristiyanlardan bir taife şöyle der: Onlar, bedenlerden ayrılan beşerî, faziletli ruhlardır.

Felsefeciler ise, onların hakikatte nüfus-u natıkaya muhalif olarak mücerret cevherler olduğunu iddia ederler.

Meleklerin Kısımları

Melekler iki kısımdır.

Bir kısmı, Cenab-ı Hakkın marifetinde müsteğrak, başkasıyla meşguliyetten münezzeh olanlar. Cenab-ı Hak bunları muhkem kitabı olan Kur'anda şöyle vasfeder:

"Onun nezdinde olanlar O'na ibadetten ne çekinirler ve ne de yorulurlar." (Enbiya, 20)

Bunlar "illiyyûn" ve "mukarrebûn"dur.[78]

---

78 "**İlliyyûn**" ifadesi, onların makamlarının yüksekliğini, "**mukarrebûn**" ifadesi ise, sultana yakın olan kimseler misali Allah nezdinde seçkin konumda olmalarını anlatır.

Bir kısım melekler ise, belirlenmiş olan kader ve ilâhî kalemin yazdığı üzere, semadan arza tedbir-i umurda bulunurlar. **"Onlar, Allah'ın verdiği emirlere karşı gelmezler ve ne emredilse onu yaparlar."** (Tahrîm, 3) Bunlar, işlerin tedbirini gören meleklerdir. **Tevalî** isimli kitabımda[79] ayrıntılarıyla ele aldığım şekliyle, bunların semavî olanları vardır, arzî olanları vardır.

Lafzın genel oluşu ve tahsis edici bir durum olmadığına göre, Cenab-ı Hakkın insanı yeryüzüne halife olarak göndereceğini bildirmesi, bütün melekleredir. Ancak, "arzdaki melekler" şeklinde görüşler de vardır.

Bundan muradın, "İblis ve onunla cinlerle muharebede beraber bulunanlar" olduğu da söylenmiştir. Bu görüşe göre, Allahu Teâlâ evvela cinleri arzda yerleştirdi, onlar ise orada fesat çıkardılar. Bunun üzerine Allah onların üzerine İblisi ve maiyetinde bazı melekleri gönderdi. Onlar da cinleri dağıttılar, adalara ve dağlara sürdüler.

Halife, başkasına halef olan ve onun yerine geçen demektir. Bundan murat Hz. Âdemdir. Çünkü O, yeryüzünde Allahın bir halifesi idi. Benzeri bir şekilde arzın imareti, insanların idaresi, nefislerinin kemâle ermesi ve onlarda emrinin uygulanması için Allahu Teâlâ her bir peygamberi halife kılmıştır. Bu, -haşa- Allahın bir vekile ihtiyacı olduğundan değil, yeryüzündeki insanların ilâhî feyzi kabul ve bir vasıta olmadan emri almakta noksanlıkları sebebiyledir. Bundan dolayıdır ki, Allahu Teâlânın **"Eğer onu** (Peygamberi) **bir melek kılsaydık yine onu bir adam** (sûretinde) **yapardık ve onları düştükleri kuşkuya yine düşürürdük."** (En'am, 9) buyurduğu gibi, insanlara peygamber olarak melek gönderilmemiştir.

Görmez misin, ateş değmese bile neredeyse yağı alev alacak tarzda kuvvetleri artıp idrak kabiliyetleri tutuştuğunda, Allah peygamberlere melekleri gönderdi. Onlardan mertebesi daha âlî olanlarla, Hz. Musa ile Turda ve Hz. Muhammed ile (aleyhime's selam) miraçta olduğu gibi vasıtasız konuştu.

Bunun bir nazîrini tabiatta görürüz. Mesela, kemik, aralarında olan farklılık sebebiyle etten gıdasını alamadığı için Allahu Teâlâ hikmetiyle ikisi arasında her ikisine de münasip olan kıkırdağı koydu, ta ki bundan alıp diğerine verebilsin.

---

79 **Tevâliu'l-Envâr min Metâlii'l- Enzâr.** Müellifin Kelâm ilmine dair bir eseridir.

Hz. Âdemin halife olması, ondan önce yeryüzünde olanlara nispetledir.

Veya O ve zürriyetinin öncekilere halef olmaları tarzındadır.

Veya bazısı bazısına halef olmaktadır.

Ayette "yeryüzünde halifeler kılacağım" denilmesi yerine, tekil olarak "halife" denilmesi,

-Ya Âdemin zikri, diğerlerini ifadeye ihtiyaç bırakmadığı içindir. Nitekim bir kabileden bahsederken, "Mudar ve Haşim" şeklinde atalarının ismini vermek yeterlidir.

-Veya bunun manası, "sizin yerinize geçecek olan"dır.

Allahu Teâlânın bunu meleklere söylemesinin faydası,

-Müşavereyi öğretmek,

-Halife kılınanın şanını yüceltmektir.

Allahu Teâlâ bu yüceltmeyi, melekûtunun sakinlerine varlığını müjdeleyerek ve yaratmazdan önce onu halife lakabıyla yad ederek yapmıştır. O insan nevinde bir kısım mefasid olmakla beraber, faziletli yönünün galip geldiğini, hayrı galip olanın vücudunu hikmeti iktiza ettiğini ortaya koymuştur. Çünkü, **şerr-i kalil gelmesin diye hayr-ı kesiri terk etmek şerr-i kesir olur.**[80]

ج
قَالُوا اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ **"Melekler dediler: "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi** (halife) **kılacaksın?"**

Bu, meleklerin taaccübünü ifade eder. Orada fesat çıkaracak bir varlığın, arzın imareti ve ıslahı için halife olarak gönderilmesini hayretle karşılamışlardır.

Veya, taat ehli olanlar varken masiyet ehlinin halife gönderilmesine şaşmışlar ve bu mefasidin hayrete düşürdüğü ve ortadan kaldırdığı kendilerine gizli kalan hikmetin açıklanmasını istemişlerdir.

Onların bu tavrı, -haşa- Allahu Teâlâ'ya bir itiraz değildir, gıybet şeklinde Âdem oğullarının ardından onları tenkid de değildir, muallimden ders alan birinin gönlü tam yatmadığı şeyleri muallimine sorması gibi, kendile-

---

80 Yani az bir şer gelmesin diye büyük bir hayrı terk etmek büyük bir şer hükmüne geçer. Mesela, yangın olmasın diye ateş tümüyle ortadan kaldırılsa, insanlar yangından kurtulurlar ama nice külli hayırlardan mahrum kalırlar.

rini irşad edecek ve şüphelerini ortadan kaldıracak şeyleri Allahtan haber almak tarzındadır. Allahu Teâlâ melekler hakkında **"Doğrusu onlar ikrama mazhar kullardır. Onlar Onun** (Allah'ın) **sözünün önüne geçmezler ve sadece O'nun emriyle hareket ederler."** (Enbiya, 26-27) buyurduğu gibi, onlar böyle su-i zanla bakılmaktan yüce varlıklardır.

Meleklerin, yeryüzüne halife olarak gönderilecek varlıkların orada fesat çıkaracak ve kan dökecek varlıklar olacağını bilmeleri,

-Ya Allahın onlara haber vermesiyle,

-Ya levh-i mahfuzdan alarak,

-Ya akıllarında yerleşmiş olan "ismet sıfatı meleklerin özelliklerindendir" esasından yola çıkarak,

-Ya insanları, daha önce yerde fesat çıkarmış olan cinlere kıyas ederek olmuştur.

وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ "Oysa biz hamdin ile seni tesbih ve takdis ediyoruz."

قَالَ اِنّ۪ٓى اَعْلَمُ مَالَا تَعْلَمُونَ "Dedi: Ben sizin bilmediklerinizi bilirim"

"Ben senin yardıma muhtaç kadîm dostun iken, tutup da düşmanlarına mı yardım ediyorsun" cümlesinde olduğu gibi, işkâl cihetini ortaya koyan bir hâl cümlesidir. Mana şöyledir: "Biz masum varlıklar olarak buna daha layık iken, isyancı varlıkları mı halife yapıyorsun?"

Bundan maksad, ucb ve övünme olmayıp, beklemedikleri bir tarzda insanların masum meleklere tercih edilmesinin hikmetini sormalarıdır. Sanki onlar, halife kılınan insanoğlunda, halifeliğe medar olmak üzere üç kuvve olduğunu bildiler. Bunlar, şehvet, gadap ve akıl kuvveleridir. Bunlardan ilk ikisi fesada ve haksız kan dökmeye yol açar. Akıl kuvvesi ise marifet ve taate sevkeder. Melekler onlara tek tek bakıp şöyle dediler:

"İnsanın halife kılınmasında hikmet nedir? İlk iki kuvve yönüyle bakılsa, bırakın halife olmalarını, hikmet onların varlığını bile gerektirmez. Şayet akıl kuvvesi ile halife olacaklarsa, o akıldan bekleneni biz de ortaya koyarız. Hem de diğer iki kuvveden meydana gelen mefasid olmadan."

Böylece melekler her iki kuvvenin akla itaat etme ve onunla terbiye edilmeleri durumunda her birinin ortaya koyacakları faziletten gafil oldular. Çünkü bunlar terbiye edildiklerinde iffet, şecaat, hevâya karşı cihad, insaf gibi hayırlı özellikler kazanırlar.

Ayrıca melekler, bu tarz üç farklı kuvve ile terkibin, tek tek bunların ve-

rilmesinden elde edilemeyecek faydalar meydana getireceğini bilemediler. Mesela, cüziyyatı ihata etmek, değişik san'atlar ortaya koymak, varlıkların menfaatlerini kuvveden fiile çıkarmak gibi durumlar bu faydalardan bazılarıdır ve insanın halife kılınması bu gibi kabiliyetleri sebebiyledir.

Allahu Teâlâ, şöyle diyerek buna mücmel bir şekilde işaret etti:

"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."

Tesbih ve takdis, Allahı kötü şeylerden münezzeh kılmaktır.

Ayette **"hamdin ile"** ifadesi hâl konumundadır. "Biz Seni tesbih ve takdis ediyoruz" ifadelerinde bunu kendilerine nisbet etme durumu anlaşılmasın diye "Bize marifetini ilham etmen ve Sana tesbihe muvaffak kılmanla hamdederek bunları yapıyoruz" dediler.

Allaha takdiste bulunmaları, "Senin için nefislerimizi günahlardan temizliyoruz" anlamındadır.

Böylece onlar, bazı müfessirlerin fesadı şirkle açıklamaları da düşünülürse, insanın fesadına mukabil kendilerinin tesbih etmelerini; kötü fiillerin en ziyade kınanmışı olan haksız yere kan akıtmaya mukabil nefislerini günahlardan tertemiz kılmalarını nazara verdiler.

31- وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا **"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti."**

Allahu Teâlâ'nın Hz. Âdeme bütün isimleri öğretmesi,

-Ya Âdemde o isimlerle ilgili zarurî bilgi yaratması,

-Veya kalbine bunları ilka etmesi şeklindedir. Böyle olunca teselsül tarzında önceki bir ıstılaha Hz. Âdem muhtaç olmamıştır.

Talim, ilmin kendisine terettüp ettiği fiildir. Ama bu, her talimde ilim meydana geleceği anlamına gelmez. Mesela şöyle dersin: "Ona öğrettim, ama öğrenmedi."

Âdem, Arabça olmayan bir isimdir. Bu kelimenin toprakla alakası vardır. Rivayete göre Hz. Peygamber şöyle der: "Allahu Teâlâ arzın yumuşak ve sert bütün topraklarından aldı ve Âdemi onlardan yarattı. Bundan dolayıdır ki O'nun evladı farklı farklı olur."

Âdem kelimesi, ülfet anlamında "edm" ve "edme" kelimelerinden de gelebilir. İdris kelimesinin D-R-S den, Yakubun A-G-B den, İblisin İblas'dan gelmesi gibi.

İsim

Türeme noktasında "isim" kelimesi bir şeye alamet olan; lafızlar, sıfatlar ve fiillerle o şeyi zihne yükselten delile denilir.

İsim kelimesi, örfen bir manayı ifade için vaz edilen lafızdır. Bu lafız,

-Müfret,

-Mürekkep,

-Kendisinden haber verilen,

-Haber,

-Veya bu ikisi arasında bağlaç görevi görebilir.

Istılahta ise isim, üç zamanın biriyle alakası olmadan kendi nefsinde manaya delalet eden müfret kelime için kullanılır.

Ayetteki isim ya birinci manadadır veya birinciyi de tazammun eden bu ikinci manadadır. Çünkü, delalet yönünden bir kısım lafızlarla ilim, manaları bilmeye bağlıdır.

Allahu Teâlâ Âdemi muhtelif cüzlerden ve farklı kuvvelerden yarattı. Onu, makulat, mahsusat, mütehayyelat ve mevhumat şeklinde değişik şeyleri idrak etmeye kabiliyetli kıldı.[81] Ona eşyanın zat, havas (özellik) ve isimlerini, ilimlerin usulünü, san'atın kanunlarını, gerekli aletlerin keyfiyetini ilham etti.

ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ **"Sonra onları meleklere arzetti."**

"Onları" derken buradaki zamir "müsemmeyat" yani "eşyanın isimlerine" râcidir. Çünkü evvelinde zımnen buna bir delalet vardır. Mesela, Hz. Zekeriya **"Ve baş ihtiyarlıkla tutuştu."** (Meryem, 4) derken "başım" manası anlaşıldığı gibi, Cenab-ı Hak **"Âdeme bütün isimleri öğretti"** derken de "eşyanın isimlerini" manası anlaşılır.

فَقَالَ اَنْبِؤُنٖى بِاَسْمَاۤءِ هٰٓؤُلَاۤءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ **"Haydi davanızda sadıksanız şunların isimlerini bana haber verin" dedi."**

---

81 **Makulat ve mahsusat,** birbirine mukabil iki kavramdır. **Makulat**, akla hitap eden şeyler, **mahsusat** ise duyulara hitap eden şeylerdir. Mesela melekler duyuların alanına girmemekle beraber, aklın araştırma alanına dahildirler. **Mütehayyelat** hayale hitap eder. Her insanın hayali, nice şekillerle doludur. **Mevhumat** ise insandaki vehim kuvvesine hitap eder. Mesela, Allahın şeriki olmamakla beraber bazılarının vehminde şerikler bulunur. Masallarda geçen zümrüd-ü anka kuşu, bazı vehimlerde kendine yer bulabilir.

Ayet, melekler için bir tebkît (susturma) ve hilafet meselesinde aczlerini tenbihtir. Çünkü, bilgi olmadan ve kabiliyetlerin mertebelerini, hakların ölçülerini bilmeden tasarruf ve idarede bulunmak, adaleti gerçekleştirmek imkansızdır.

Allahu Teâlânın bu emri, onları mükellef kılmak tarzında olmadığından "muhali teklif" kabilinden sayılmaz.

"Davanızda sadıksanız."

"Masumiyetiniz için hilafete daha layık olduğunuzu düşünüyorsanız, haydi bana bunların isimlerini haber verin."

"Kendinizde böyle özellikler varken, insanın yaratılması ve halife olarak gönderilmesi Hakîm olana yakışmaz" şeklinde düşünüyorsanız, haydi bana bunların isimlerini haber verin."

Onlar her ne kadar böyle bir şeyi telaffuz etmedilerse de, sözlerinin lâzımı budur. Kelamın doğruluğu söylenen söz itibariyle olabildiği gibi, bazen da sözün delâletinin lazımı olan haberleri farzetmek tarzında da olabilir. Bu itibarla inşaî manalar ortaya çıkar.

32- قَالُوا سُبْحَانَكَ **"Dediler: "Seni tenzih ederiz."**

لَاعِلْمَ لَنَا اِلَّا مَاعَلَّمْتَنَا **"Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur."**

Bu, meleklerden acz ve kusurlarını bir itiraftır. Suallerinin itiraz için değil, öğrenme amaçlı olduğunu, keza, insanın üstünlüğü ve yaratılış hikmetiyle ilgili olarak, daha öce kendilerine gizli olan durumun vuzuha kavuştuğunu hissettirmektir. Onlara daha önce düğümlü olan bir durumu bildirmesine ve açmasına mukabil nimetine şükür izhar etmektir. Ayrıca, bütün ilmin Allaha ait olduğunu ifade ile edebe müraattir.

"Sübhane" kelimesi "Ğufrane" gibi mastardır. Neredeyse tamamen muzaf ve mansup olarak gelir, fiili gizlidir. Tenzih manasında olan tesbih için alem olarak kullanılır.

Meleklerin, kelâmlarının başında bu kelimeyi kullanmaları, hikmetini sualden ve hakîkat-i hâli bilmemekten dolayı özür beyan etmektir. Bundan dolayı bu kelâm, tevbenin anahtarı kılındı. Mesela Hz. Musa, Allahtan rüyet talebi sonrası bayıldı. **"Ayılıp kendine gelince, "Sen sübhansın, Sana döndüm" dedi."** (A'raf, 143).

Hz. Yunus da balığın karnında, **"Senden başka ilâh yoktur. Sen Süb-**

hansın (münezzehsin)**. Ben gerçekten zalimlerden oldum."** (Enbiya, 87) dedi.

اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ **"Şüphesiz sen Alîm'sin – Hakîm'sin."**

Yani Sen **Alîm'sin**, Sana gizli bir şey yoktur.

Hakîm'sin, her yaptığını tam bir hikmetle yaparsın.

33- قَالَ يَاۤ اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَۤائِهِمْ **"Dedi: Ey Âdem! Bunlara onların isimlerini haber ver."**

فَلَمَّا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَۤائِهِمْ قَالَ **"Bunun üzerine Âdem onlara** (meleklere) **onların isimlerini haber verince,** (Allah) **dedi:**

اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّۤى اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **"Ben size demedim mi, gerçekten ben göklerin ve yerin gaybını bilirim."**

وَاَعْلَمُ مَاتُبْدُونَ وَمَاكُنْتُمْ تَكْتُمُونَ **"Ve sizin açıkladığınızı da bilirim, içinizde gizlediğinizi de."**

Ayetin bu kısmı, daha önce geçen **"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim"** (Bakara, 30) ifadesini hatırlatmaktır. Lakin daha ayrıntılı bir şekilde geldi, ta ki ona bir hüccet olsun. Çünkü Allahu Teâlâ onlara gizli olan göklerin ve yerin işlerini ve onlara zahir olan zâhiri ve batinî hallerini bildiğine göre, onların bilmediklerini biliyor demektir.

Ayette, daha evlâ olanı terk etmeleri sebebiyle meleklere kınama tarzında bir tariz vardır. Daha evlâ olanı ise, bekleyip ta ki kendilerine açıklanıncaya kadar hüküm beyan etmemeleri idi.

Şöyle de denildi:

Allahu Teâlânın, **"sizin açıkladığınızı bilirim"** demesi, onların **"yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi halife kılacaksın"** sözleridir. **"İçinizde gizlediğinizi de"** demesi ise, onların kendilerini hilafete daha layık görmeleri, Allahın kendilerinden daha efdal bir varlık yaratmayacağını sanmalarıdır.

Şöyle de denildi:

"Sizin izhar ettiğiniz taatı da, İblisin gizlediği masiyeti de bilirim."

Bil ki, bu ayetlerde:

-İnsanın şerefine,

-İlmin meziyetine ve ibadete üstün olmasına,

-İlmin hilafet için şart, hatta temel umde olduğuna,

- Onu meslek edinenlere hususiyeti olduğundan, Allah için her ne kadar "Muallim" denilmesi uygun olmasa bile, talimin Allaha isnadının sahih olduğuna,

-Dillerin tevkifî olduğuna, delalet vardır.[82] Çünkü isimler özel veya genel lafızlara delalet eder. Bunları öğretmek, öğrenen kimseye bunların manalarını beyan etmek tarzındadır. Bu ise, bunların önceden vaz edilmesini gerektirir. Hz. Âdemden önce bunların vaz edilmesi söz konusu olamaz. Bu durumda bunları belli isimlerle vaz edenin Allah olduğu anlaşılır.

Keza, bu ayetlerden hikmet mefhumunun ilim mefhumundan artı manalar taşıdığı da anlaşılır. Yoksa melekler **"Şüphesiz Sen, Alîm'sin - Hakîm'sin"** derken tekrara düşmüş olurlardı.[83]

Keza, meleklerin ilimleri ve kemalâtlarının ziyadeyi kabul ettikleri ortaya çıkar. Hükema, en yüksek tabakada olan melekler için bunun söz konusu olmayacağını söylediler. Şu ayeti de bu manada yorumladılar:

"Bizden her birimizin belli bir makamı vardır." (Saffat, 164)

Ayetlerden Hz. Âdemin bu meleklerden daha efdal olduğu anlaşılır. Çünkü onlardan daha ziyade ilim sahibidir. Daha çok bilen, **"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"** (Zümer, 9) ayeti hükmünce daha efdaldir.

Keza, şu da anlaşılır: Allahu Teâlâ, eşyayı yaratılmalarından önce de bilir.

34- وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ **"Hani meleklere: "Âdem için secdeye varın!" demiştik."**

Hz. Âdem onların bilemediklerini bilip eşyayı isimleriyle onlara haber verince, Allahu Teâlâ

- Âdem'in üstünlüğünü itiraf etmeleri,

-Hakkını vermeleri,

---

82 Bir şeyin tevkifî olması, içtihadla değil, nakle dayalı olarak bilinmesidir. Üstteki yoruma göre, dillerin aslı Allah tarafından vaz edilmiş olup, ana hatlarıyla Hz. Âdeme bildirilmiştir.

83 İlim ayrı bir değer, hikmet de ayrı bir değerdir. Biri ilim sahibi olsa bile, şayet hikmet sahibi değilse o ilimle abes şeyler yapabilir. Bu durumda hikmet, ilmin mütemmimi gibidir.

-O'nun hakkında dediklerinden dolayı özür beyan etmeleri için Âdeme secde etmelerini emretti.

Bazıları **"Onu** (Âdemi) **şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman ona secdeye kapanın."** (Sad, 72) ayetine dayanarak bu emrin, onları imtihan ve Âdemin faziletini izhar için, henüz daha O'nun yaratılışı tamamlanmadan olduğunu söylemişlerdir.

Dinen **"secde",** ibadet kastıyla alnı yere koymaktır.

Meleklere Emredilen Secde

1-Ya şer'î manadadır. Çünkü gerçekte secde edilen Allahu Teâlâdır. Bu durumda Âdem, şanını yüceltme noktasından meleklerin secdesi için kıble kılınmıştır.

2-Veya secdenin vücubuna sebep olduğu için, onlara bu emir verilmiştir.

Çünkü Allahu Teâlâ Hz. Âdemi,

- Bütün harika şeylere, hatta bütün varlıklara bir nümune,

-Ruhanî ve cismanî âlemde olanlara bir nüsha,

-Melekler için mukadder olan kemalata ulaşmaya bir vesile,

-Uzak kaldıkları mertebe ve derecelerin zuhuruna bir vuslat olarak yarattı.

Bunun için, onda gördükleri ilâhî kudretin azameti ve apaçık ayetler sebebiyle hem bir tezellül ve hem de Onun vasıtası ile kendilerine verilen nimetlere bir şükür olarak meleklere Âdeme secde etmelerini emretti.

3-Veya bu secde emri lügat manasında Hz. Âdem için bir selâm ve tazim şeklinde saygıyla eğilmeleri şeklinde de olabilir. Hz. Yusufun kardeşlerinin Yusufa secdeleri gibi.[84]

فَسَجَدُوا **"Onlar da hemen secde ettiler."**

اِلَّٓا اِبْلِيسَ **"Ancak İblis etmedi."**

اَبٰى **"O, dayattı."**

وَاسْتَكْبَرَ **"Büyüklük tasladı."**

İblis, kendisine emredileni yapmaktan kaçındı. Rabbine ibadette Âdemi vuslat edinmeyi veya O'na saygı gösterip selamla karşılamayı veya O'na

---

84 Bkz. Yusuf, 100.

hizmet edip kendisinin hayrı ve salahı olan şeye çalışmayı kibrine yediremedi.

Tekebbür, kişinin kendini başkasından daha büyük görmesidir. İstikbar ise, bunu haksız bir şekilde talep etmektir.

وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ **"Ve kafirlerden oldu."**

Yani, Allahın ilminde O, kâfirlerden idi.

Veya kendisinin daha efdal olduğu inancıyla Allahın Âdeme secde emrini çirkin bularak kâfirlerden oldu. Ona göre kendisi efdal olduğu için, daha aşağıda olan birine secde etmek ve onunla tevessülde bulunmak uygun değildir. Nitekim İblis, Cenab-ı Hakkın **"Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın? Yoksa üstünlerden mi oldun?"** (Sad 75) sözüne cevap olarak **"Ben, ondan hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."** (A'raf, 12) derken bunu ihsas etmiştir..

Ayet, velev bir vecihle de olsa, Hz. Âdemin kendisine secde etmekle emredilen meleklerden daha efdal olduğuna delalet eder.[85]

İblis Meleklerden miydi?[86]

Keza, İblisin meleklerden olduğu da anlaşılır. Yoksa meleklere verilen emir, onu kapsamazdı ve kendisinin meleklerden istisna edilmesi sahih olmazdı. Buna mukabil **"O, cinlerdendi. Rabbinin emrinden dışarı çıktı."** (Kehf, 50) ayetiyle bu reddedilemez. Çünkü İblisin nev' olarak meleklerden, fiilen ise cinlerden olması caizdir.

Ayrıca, İbnu Abbastan şöyle bir rivayet vardır: "Meleklerden üreme yoluyla çoğalan bir kısım vardır, bunlara "cin" denilir. İblis de onlardandır."

İblisin meleklerden olmadığını iddia eden kimse, şöyle diyebilir: İblis, bir cin idi, melekler arasında bulunmuştu. Onlardan binlercesinin arasında olmasından dolayı tağlîb yoluyla onlardan biri gibi sayıldı.[87]

---

85 Mesela, hafız olan biri, velev alim olmasa bile, sırf bu cihetle hafız olmayan bir alime üstün sayılır.

86 Bu konu âlimler arasında hayli tartışmalıdır. Beydâvî, onun meleklerden olduğu kanaatindedir. Bu gibi gaybî konularda son sözü söylemek çok da kolay değildir. Diğer âlemde bunlar gibi tartışmalı konular netleşecek, gaybı ve şehadeti bilen Allah, böyle meselelerin hakikatini ortaya koyacaktır.

87 Bu durum, bir topluluk içinde olan bir yabancının onlardan sayılması gibidir.

Veya şöyle diyebilir: Cinler de melekler gibi secde ile emredilmişlerdi. Lakin meleklerle ilgili emir zikredildiğinden, onlara olan emir ayrıca yer almadı. Çünkü büyükler birisine tezellülle ve onu vesile yapmakla emredilince, küçüklerin de bununla mükellef oldukları bilinir.

Veya şunu söyleyebilir: Her ne kadar meleklerde galip olan durum masumiyet ise de, onlardan masum olmayanlar da vardır. Nasıl ki her ne kadar insanlarda masumiyetin olmayışı asıl ise de, onlar içinde masumlar da vardır. Belki de meleklerden bir kısmı şeytanlara bizzat muhalif olmayıp, ins ve cinden bir kısmının iyi veya fasık olması gibi, arızî haller ve sıfatlarda muhaliftirler. İblis, İbnu Abbasın da dediği gibi, bu sınıftandı. Böyle olunca halinin değişmesi ve makamından düşmesi sahih oldu. Nitekim şu ayet buna işaret eder:

"O, cinlerdendi. Rabbinin emrinden dışarı çıktı." (Kehf, 50)

Şöyle denilemez: Bu nasıl sahih olur, melekler nurdan yaratıldı, cin ise nârdan? Çünkü Hz. Aişenin naklettiği üzere Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Melekler nurdan yaratıldı Cinler ise, dumansız ateşten."

Bu rivayetle delil getirmek yeterli değildir. Çünkü burada anlatılan, zikrettiğimiz şeye temsil gibidir. Çünkü nurdan murat ziya veren cevherdir, ateş de bunun gibidir. Ancak ateşin ziyası bulanıktır, dumanla örtülüdür, hararetinin fazlalığı ve yakma özelliği sebebiyle sakınılması gerekir. Bu ateş arıtılıp süzüldüğünde tamamen nur olur. Tersi olduğunda ise ilk haline döner. Nuru sönünceye kadar bu hâl gittikçe artarak devam eder, tamamen duman kesilir.

Bu bakış doğruya daha uygun ve nass'lar arasını cem etmeye daha muvafıktır.

Bununla beraber gerçek ilim Allah katındadır.

Ayetin ifade ettiği pek çok manalar vardır:

-Kibirlenmek çok çirkindir. Öyle ki kibir, sahibini küfre kadar götürebilir.

-Allahın emri hemen yerine getirilmeli ve sırrı olan şeylere dalmaktan ise kaçınılmalıdır.

-Emir, vücub ifade eder.

-Allahın hâlinden küfür üzere öleceğini bildiği kimse, hakikatte kâfirdir. Çünkü her ne kadar şimdi mü'min de olsa, itibar sona göredir.

35- وَقُلْنَا يَاآدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ **"Dedik: Ey Âdem, sen ve eşin cennete yerleşin."**

وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا **"Ondan dilediğiniz yerde bol bol yiyin."**

Ayette hitabın Hz. Âdeme yapılması, hükümden maksudun O olduğunu, O'na atıfla muhatap olanın ise, O'na tâbi bulunduğuna bir tenbihtir.

Ayette bahsedilen cennet, sevap yurdu olan ahiretteki cennettir. Çünkü elif-lâm, belirlilik ifade eder, bundan başka da bilinen cennet yoktur.

"Cennet henüz yaratılmamıştır" diyenler, ayetteki cennetin Filistin topraklarında veya Faris-Kırmen arasında bir bostan olup, Allahın Hz. Âdemi imtihan için burayı yarattığını söylediler. Cennetten inişi ise, oradan Hind diyarına intikal olarak değerlendirdiler. Şu ayetle de delil getirdiler:

"Bir şehre inin, istedikleriniz orada var." (Bakara, 61)[88]

وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ **"Fakat şu ağaca yaklaşmayın."**

فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ **"Yoksa zalimlerden olursunuz."**

Ayette gayet etkili anlatımlar vardır:

-Yasağın **"yaklaşmayın"** şeklinde gelmesi. Yaklaşmak, yemenin sebeplerindendir. Harama yaklaşan kimsede, aklın ve dinin gereğinden alıkoyacak şekilde, bütün kalbiyle harama doğru bir meyil meydana gelir. Nitekim hadiste, **"bir şeyi sevmen, seni kör ve sağır yapar"** denilmiştir. Dolayısıyla, Âdem ve Havva'nın, harama düşme korkusuyla, Allahın haram kıldığının çevresinde dolaşmamaları gerekir.

-Haramdan yemeyi zalimlerden olmaya bir sebep kıldı. Buradaki zulüm, günah işleyerek veya itibar zedeleyici bir iş yaparak nasiplerini azaltmak sûretiyle nefse zulmetmektir.

Ayette geçen ağaç; buğday, incir, üzüm veya yiyenin def-i hacete mecbur olduğu bir ağaçtır.

Evlâ olan, ayette hangi ağaç olduğu belirtilmediği için, katî bir delile dayanmadan belirlememektir. Çünkü, asıl maksat bu değildir.

---

88 Bu ifade, Hz. Musanın kendi kavmine söylediği bir ifade olarak geçer. Ayet metninde geçen "ihbitu", yukarıdan aşağıya inmeyi ifade eder. Aynı kelime, cennetten dünyaya gönderilmede de kullanıldığından, "cennet henüz yaratılmadı" diyenler bu ayetle delil getirmişlerdir.

36- فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا "Bunun üzerine şeytan onların ayağını oradan kaydırdı."

Başka ayetlerde, şeytanın nasıl onların ayaklarını sürçtürdüğü şöyle anlatılır:

"Sonunda şeytan ona vesvese verdi. Dedi ki: Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve bitmeyen bir saltanatı göstereyim mi?" (Taha, 120)

"Derken İblis onların birbirlerinden gizli kalan mahrem yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi. "Rabbiniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf ikiniz de birer melek ya da ebedî kalanlardan olursunuz diye sizi şu ağaçtan men etti" dedi." (A'raf, 20)

"Ve onlara, "Elbette ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim" diye yemin etti. Böylece hile ile onları aldattı." (A'raf, 21)

Şeytan,

-Onlara temessül etmiş olabilir.

-Uzaktan vesvese yoluyla kandırmış olabilir.

Şeytana **"Allah, şöyle dedi: Haydi, çık oradan. Çünkü sen kovuldun."** (Sad, 77) denildikten sonra Âdem ve Havvaya nasıl gelebildiği farklı şekillerde açıklanmıştır:

-Daha önce meleklerle beraber itibarlı bir şekilde girerdi, bu tarz girişten men edildi, ancak Âdem ve Havvanın imtihanı için vesvese vermeye girmesine engel olunmadı.

-Cennetin kapısının önünde durdu, onlara uzaktan seslendi.

-Bir hayvan sûretinde temessül etti girdi, kapıdaki görevliler onu tanımadı.

-Yılanın ağzına girerek, onun vasıtasıyla cennete girdi.

-Bazı etbaını gönderdi, onlar vasıtasıyla Âdem ve Havvayı kandırdı.

"De ki: İlim ancak Allah katındadır." (Mülk, 26)

فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ "İçinde bulundukları yerden onları çıkardı."

İçinde bulundukları itibarlı ve nimetli durumdan onları çıkardı.

وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ "Biz de dedik: Birbirinize düşman olarak inin."

وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ "Sizin için arzda belli bir vakte kadar yerleşmek ve yararlanmak vardır."

Hitap, Âdem ve Havva'yadır. Çünkü başka ayette hitap açık ifadeyle ikisine yönelik yapılmıştır.

Burada çoğul sığasıyla gelmesi, Âdem ve Havva'nın insan nevinin aslı olmalarındandır. Sanki o ikisi, insanların tamamıdır.

Veya çoğul gelmesi, İblisin de aynı hitaba dahil edilmesindendir. Vesvese için cennete girdikten sonra, bu şekilde kendisine ikinci defa "çık" emri vâkî olmuştur.

Veya onun da semadan yere inmesini ifade eder.

37- فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّه۪ كَلِمَاتٍ "Derken Âdem Rabb'inden birtakım kelimeler aldı."

Âdem, o kelimeleri almaya kabule ve öğrendiğinde amel etmeye yöneldi. Bundan murat, **"O ikisi şöyle dediler: Ey Rabbimiz! Biz nefislerimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen muhakkak hüsrana düşenlerden oluruz!"** (A'raf, 23) ayetidir.

Ayrıca şu da rivayet edilir: "Allahım, seni hamdinle tesbih ederim. Senin ismin mübarektir, şânın yücedir. Senden başka ilah yok. Ben nefsime zulmettim, beni bağışla. Çünkü, günahları ancak sen bağışlarsın."

İbnu Abbastan şöyle rivayet edilir:

Âdem ile Allah arasında şu muhavere geçer:

-Ya Rabbi, Sen beni kendi elinle yaratmadın mı?

-Evet, yarattım.

-Ya Rabbi, ruhundan bana üflemedin mi?

-Evet, üfledim.

-Ya Rabbi, Senin rahmetin gadabını geçmedi mi?

-Evet, geçti.

-Beni cennetine yerleştirmedin mi?

-Evet, yerleştirdim.

-Ya Rabbi, eğer tevbe eder, durumumu düzeltirsem beni cennete döndürür müsün?

-Evet, döndürürüm."

فَتَابَ عَلَيْهِ "O da tevbesini kabul etti."

Allah ona rahmetle ve tevbesini kabulle döndü. Tevbenin kabulü, Hz. Âdemin o kelimeleri almasından sonra olmuştur. Çünkü o kelimeler, tevbeyi de tazammun etmektedir.

Tevbe, günahı itiraf etmek, ona pişman olmak ve bir daha dönmemeye azmetmektir.

Burada sadece Hz. Âdemin tevbesi nazara verilmekle yetinildi, çünkü Havva hükümde ona tabidir. Genel olarak da gerek Kur'anda gerek hadislerde hitap erkeklere yapılmış, onlara yapılan hitaba kadınlar da dahil sayılmışlardır.

إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ "Muhakkak O, Tevvab – Rahîm'dir."

O, kullarını tekrar ve tekrar bağışlar, onları tevbeye muvaffak kılar.

Tevbe kelimesinin aslı, dönmektir. Kul bununla vasfedildiğinde günahtan dönmesi anlaşılır. Allahu Teâlâ tevbe ile vasfedildiğinde ise, ceza vermekten bağışlamaya dönmesi murat edilir.

Allahın tevbeleri kabul edici ve son derece merhamet sahibi olduğunu beraber söylemekte, tevbe eden kimseye af ile beraber ihsana da nail olacağını vaat etmek vardır.

38- قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا "Onlara dedik ki: Hepiniz oradan inin."

"İnin" emri te'kid olarak veya maksadın farklı olması sebebiyle tekrar edildi. Çünkü, birincisi, onların inişinin bir ibtila diyarına olmasına, orada birbirlerine düşman olacaklarına ve daimi kalmayacaklarına delalet etti. İkinci **"inin"** emri ise, mükellef olmak için gönderildiklerini hissettirdi. Artık her kim hidayete ererse kurtulur, kim de ondan saparsa helak olur. Bunda, şu manaya da bir tenbih vardır: Basiretli kişi için iki ihtimalden sadece biri bile, tek başına Allahın hükmüne muhalefetten alıkoymaya yeterli bir durumdur.

Her ikisi beraber olunca hayli hayli yeterli olacaktır.[89]

Lakin insan unutur, tam bir azim göstermez.

Bu iki **"inin"** emrinden birincisi cennetten dünya semasına, ikincisi ise arza olduğu da söylendi.

---

89 Yani, sadece cenneti elde etmek veya sadece cehennemden kurtulmak hedefi bile, insanın ilâhî hükümlere karşı gelmekten sakınmasına yeterlidir. Hâlbuki, cenneti kazanan aynı zamanda cehennemden kurtulmuş olacaktır. Cehenneme düşen ise, aynı zamanda cenneti kaybetmiş olacaktır.

فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّى هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَاىَ فَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَهُمْ يَحْزَنُونَ

"Eğer tarafımdan size bir yol gösterici gelir de kim hidayetime uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."

Yani, şayet kitap indirerek ve rasul göndererek benden size bir hidayet gelirse, sizden de her kim ona tâbi olursa, kurtulur.

Burada ilâhî hidayetin gelmesinin **"eğer"** kelimesiyle ifadesi –gelmesi muhakkak olduğu halde- bunun zâtında ihtimal dâhilinde olması ve aklen de vacip olmamasındandır.

Hidayetin iki defa zikredilmesi, ikincinin birinciden daha genel olmasındandır. Bunda, hem peygamberlerin getirdiği, hem de aklın iktiza ettiği hidayet beraberdir. Yani, her kim aklın şehadet ettiğini nazara alarak ona gelen ilâhî hidayete tâbi olursa, böyle kimselere bırakın can sıkıcı hallerin gelmesini, kendilerine hiçbir korku olmaz, sevdikleri hiçbir şeyden mahrum kalmazlar ve üzülmezler.

Korku, başa gelmesi muhtemel durumlar içindir.

Hüzün ise, başa gelenlerde söz konusudur.

Ayet, **"onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."** derken, en beliğ ve te'kidli bir şekilde onlardan cezayı nefyetmiş, sevaba nail olacaklarını da bildirmiştir.

39- وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ **"İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennem ehlidirler."**

هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ **"Onlar orada daimîdirler."**

Ayet, ilâhî hidayet karşısında insanların ikinci kısmının durumunu anlatmaktadır. Sanki şöyle demiştir: Kim de ilâhî hidayete uymazsa, aksine Allahı inkâr edip ayetlerini yalanlarsa veya ilâhî ayetleri kalp ile inkâr eder, diliyle de yalanlarsa işte onlar cehennem ehlidirler.

Ayet, asıl olarak "zahir alâmet" demektir. İlahî san'at eserlerine; O'nun varlığına, ilmine ve kudretine delalet etmeleri cihetinden "ayet" denilir.

Keza, birbirinden fasıl ile ile ayrılan Kur'an cümlelerine de "ayet" denilir.

Burada **"ayetlerimiz"** ifadesinden murat, münzel ayetlerdir.

Veya hem onları, hem de akla hitap eden ayetleri içine alır.

Haşeviye,[90] bu kıssa ile, çok cihetlerle peygamberlerin masum olmadığına hükmetti:

1-Hz. Âdem bir peygamberdi, yasaklanan bir şeyi işledi. Bunu yapan ise, asi olur.

2-Suçu işlemekle zâlimlerden oldu. Zalim ise mel'undur. Allahu Teâlâ şöyle bildirir: **"Ve Allah'a yalan iftira edenden daha zalim kim olabilir?"** (Hûd, 18)

3-Allahu Teâlâ, Hz. Âdem'e isyanı nisbet etmiştir:

"Âdem Rabbine isyan etti, böylece zarara uğradı." (Taha, 121)

4-Allah Âdeme tevbeyi telkin etti. Tevbe ise, günahtan dönmek ve ondan pişman olmaktır.

5-Hz. Âdem, şayet Allah onu bağışlamazsa hüsrana düşenlerden olacağını itiraf etmiştir. **"O ikisi şöyle dediler: Ey Rabbimiz! Biz nefislerimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen muhakkak hüsrana düşenlerden oluruz!"** (Araf, 23) Hüsranda olan kimse ise, büyük günah işleyen kimsedir.

6-Şayet günaha girmeseydi, başına gelen bu durumlar olmazdı.

Bunlarla alakalı şu cihetlere dikkat çekmek isteriz:

1-Hz. Âdem yasak ağaçtan yediğinde peygamber değildi. "Peygamberdi" diyenin delil getirmesi gerekir.

2-Buradaki nehiy, tenzih içindir. Hz. Âdemin "zalim ve hüsranda" şeklinde nitelendirilmesi, nefsine zulmetmesi ve daha evla olanı terk ile kârdan zarar etmesi yönündendir. Ama ona "taşkınlık ve isyan" nisbeti, bunun cevabı inşallah ilgili ayetlerin açıklamasında gelecektir.[91]

Tevbe ile emredilmesi, kaçırdıklarını telafi etmesi içindir.

Başına gelenler ise, daha evlâ olanı terki sebebiyledir.

Ve ayrıca, Hz. Âdemin yaratılışından önce meleklere söylediğine vefa için olmuştur.[92]

3-**"Andolsun bundan önce Âdem'den söz almıştık, fakat unuttu."** (Taha, 115) ayetinde de dikkat çekildiği gibi, Hz. Âdemin yasak ağaçtan ye-

---

90 **Haşeviye,** ayet ve hadislerin zahirinde aşırı gidip Allah'ın sıfatlarını insanın sıfatlarına benzeten bir ekoldür. "Allahın eli" ve "Allahın yüzü" gibi nassları mecaz olarak görmeyip te'vil etmeden kabul ederler. Bu ekolün görüşlerinden biri de, peygamberlerin masum olmadığını söylemeleridir.

91 Bkz. Taha, 121

92 Cenab-ı Hak, **"ben yeryüzünde bir halife kılacağım"** demişti.

mesi unutarak oldu. Lakin unutma sebeplerinden tam kaçınmaması sebebi ile ilâhî itaba maruz kaldı. Belki de böyle bir hal ümmetten sadır olsa ceza verilmez. Ama peygamberlerin şanı yüce olduğundan, böyle bir hata onlardan bağışlanmaz. Hz. Peygamber şöyle bildirir:

"En şiddetli belaya maruz kalanlar peygamberlerdir, sonra velilerdir. Sonra bunların emsalleridir."

Veya nasıl ki zehir nedir bilmeyen biri zehiri aldığında bunun cezasını çekerse, Hz. Âdemin fiili de yemesine ceza tarzında olmaksızın böyle mukadder bir sonucu netice vermiştir.

Buna mukabil **"Derken İblis onların birbirlerinden gizli kalan mahrem yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi. "Rabbiniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf ikiniz de birer melek ya da ebedî kalanlardan olursunuz diye sizi şu ağaçtan men etti" dedi."** (A'raf, 20)

"Ve onlara, "Elbette ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim" diye yemin etti. Böylece hile ile onları aldattı." (A'raf, 21) ayetleri delil getirilerek bu görüşün doğru olmadığı söylenemez. Çünkü İblis bunları söyleyip yemin ettiğinde, Hz. Âdemin hemen yediğine bunlarda bir delalet yoktur. Belki de İblisin sözü Âdemde fıtrî bir meyil meydana getirdi, sonra Allahın hükmünü gözeterek nefsini bundan uzak tuttu, ama sonunda unuttu ve mani zail oldu. Onun tabiatı, kendisini buna sevketti.

5-Hz. Âdem, hatalı bir içtihat sebebiyle yasak ağaçtan yemeye cesaret etti. Çünkü O, bu nehyin tahrim için değil, tenzih için olduğunu zannetti.

Veya, aslında murat bir nev iken, Hz. Âdem bizzat işaret edilen ağacın haram kılındığını sanıp o nevden bir başka ağaçtan yedi.

Şu rivayette de benzeri bir üslûbla yasaklama görürüz. Rivayete göre Hz. Peygamber (asm) ipek ve altını eline alıp şöyle dedi: "Bu ikisi, ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına ise helal kılındı."

Ayette şu manalara delalet vardır:

-Cennet mahlûktur.

-Cennet yukarı cihettedir.

-Tevbe makbuldür.

-Hüdaya tâbi olan, âkibetinden emin olur.

-Cehennem azabı daimidir.

-Kâfir, cehennemde ebedi kalır.

"Onlar orada daimîdirler" ayetinden mefhum-u muhalif ile, kâfir olmayanların orada ebedi kalmayacakları anlaşılır.

8. DERS
İsrailoğulları

Bil ki: Allahu Teâlâ, bundan önceki ayetlerde tevhid, nübüvvet ve haşrin delillerini zikretti. Akabinde, bunları takrîr ve te'kid için nimetleri saydı. Çünkü bu nimetler sonradan meydana gelen şeylerdir. Yaratma ve emir elinde, şeriki olmayan hikmet sahibi bir yaratıcıya delalet ederler. Bunların eğitim görmemiş bir Zat (Peygamber) vasıtasıyla geçmiş kitaplarda sabit olduğu şekilde ihbarı, gaybtan haber vermektir ve mu'cizedir, haber veren zâtın nübüvvetine delâlet eder.

Bunlar insanın yaratılışına ve asıllarına ve bundan daha büyük olana şümulü cihetiyle ise, bunları yaratanın, ilk defa yaratmaya olduğu gibi, yeniden yaratmaya da kâdir olduğuna delalet eder.

Bu kısımda Allahu Teâlâ onlardan ehl-i ilim ve ehl-i kitap olanlara seslendi. Allahın kendilerine olan nimetlerini yad etmelerini, hakka uymakta ve delillere tâbi olmakta ahde vefa göstermelerini emretti, ta ki Hz. Muhammed'e ve O'na indirilene ilk iman edenler olsunlar.

Ve şöyle buyurdu:

40- يَابَنٖى اِسْرَٓائٖيلَ **"Ey Benî İsrail!"**

Beni İsrail, Hz. Yakub'un evlatlarıdır. "Oğullar" anlamında "benî" kelimesi "bina" kökünden gelir. Çünkü evlat, babasının binasıdır. Bunun için san'at, ustasına nisbet edilir ve mesela "Ebu'l-harb", "Bintü'l-fikr" denilir.[93]

İsrail, Hz. Yakubun lakabıdır, manası İbranicede "safvetullah" demektir. "Abdullah" manasında olduğu da söylenir.

اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتٖى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ **"Size verdiğim nimetimi hatırlayın."**

Nimetlerimi, tefekkürle ve şükrüne çalışarak yad edin.

Nimetin onlarla kayıtlı ifade edilmesi, insanın fıtraten kıskanç ve hasetçi olması itibariyledir. Bu tabiattaki insan, Allahın başkalarına verdiği nimetlere baktığında, kıskançlık ve haset onu nankörlüğe ve öfkeye sevkeder.

---

93 **"Ebu'l-harb"**, mızrak babası ve **"Bintü'l-fikr"** ise fikrin kızı demektir. Mızrak, ustasının bir ürünüdür. Varılan bir ilmî sonuç, sahibinin çocuğu hükmündedir.

Ama Allahın kendisine özel olan nimetlerine bakarsa, nimet sevgisi kendisini rıza ve şükre sevk eder.

Bu nimetlerden murat, Allahın onların ecdadını Firavundan ve boğulmaktan kurtarması, buzağıyı ilah edinmelerini affetmesi ve kendileri için de Hz. Muhammed zamanında olmaları gibi durumlardır.

وَاَوْفُوا بِعَهْدٖٓى اُوفِ بِعَهْدِكُمْ **"Ahdimi** (sözümü) **tutun ki, ben de ahdinizi tutayım."**

İman ve taatle ahdime vefa gösterin.

Ben de size güzelce sevap vererek ahdimi yerine getireyim.

Ahid, hem ahid yapana, hem de yapılana nisbet edilir. Belki de ayette geçen birinci ahid faile, ikinci ahid ise mefule muzaftır. Çünkü Allahu Teâlâ, delililler nasbederek ve kitaplar indirerek iman ve salih amel hususunda onlardan ahid aldı. Ve onlara hasenelerine karşılık sevap vaadinde bulundu.

Her iki ahde vefa için derince bir arzediş vardır.

İşte, bize bakan yönüyle vefanın ilk mertebesi kelime-i şehadettir. Allah için ilk vefa ise, can ve malın korunmasıdır.

Vefanın bizim için son mertebesi sadece başkasını değil, kendini bile unutacak şekilde tevhid denizinde müsteğrak olmaktır. Vefanın Allah için son mertebesi ise, kulunu daimi bir likâya ulaştırmaktır.

İbnu Abbas ayeti şöyle açıklar:

"Ey İsrailoğulları! Hz. Muhammede tâbi olmanızla ilgili bana verdiğiniz ahde vefa gösterin, ben de esaret zincirlerinden kurtarma hususunda size verdiğim ahdimi tutayım."

Keza, şöyle açıklayanlar da olmuştur:

"Farzları eda ve büyük günahları terk ile ahdime vefa gösterin, ben de mağfiret ve sevapla size olan ahdimi tutayım."

"Siz istikametle doğru yolda giderek ahdime vefa gösterin, ben de sizi itibarlı kılarak ve size daimi nimetler vererek ahdimi yerine getireyim."

Ayette geçen her iki ahdin mef'ule muzaf olduğu da nazara verilmiştir. Yani, "siz bana ahit olarak verdiğiniz iman ve itaate vefa gösterin, ben de size güzelce karşılık vermeye vefa göstereyim.

Her iki ahdin tafsili, Maide sûresinde şu ayette yer alır:

"Allah, şöyle demişti: Şüphesiz ben sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları destekler-

seniz, (fakirlere yardımda bulunarak) **Allah'a güzel bir borç verirseniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve sizi, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyarım."** (Maide, 12)

وَاِيَّاىَ فَارْهَبُونِ **"Ve sadece benden korkun!"**

Yaptığınız, terk ettiğiniz şeylerde ve özellikle de ahdi bozduğunuz durumlarda sadece ve sadece Ben'den korkun.

Ayette geçen korku **"rahbe"** kökünden gelir. Bu kelime, sakınmakla beraber korkuyu ifade eder.

Ayet, vaad ve vaîdi tazammun eder. Şükrün ve ahde vefanın vücubunu gösterir. Mü'minin Allahtan başkasından korkmaması gerektiğini bildirir.

41- وَاٰمِنُوا بِمَا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ **"Yanınızdakini** (Tevrat'ı) **tasdik edici olarak indirdiğime iman edin."**

Ayette sadece imanın nazara verilmesi ve buna teşvikte bulunulması, imanın asıl maksat olmasından ve ahde vefanın da esasını teşkil etmesindendir.

İndirilen Kur'anın onlardaki ilâhî kitapları tasdik edici olmakla kayıtlanması,

-Onlarda vasfedildiği şekilde nazil olması,

-Veya kıssa, vaatler, tevhide davet, ibadetle ve insanlar arasında adaletle emretmek, günahlardan ve çirkin işlerden sakındırmak gibi hususlarda onlara mutabık olmasındandır.

Kur'anın, ahkâmın ayrıntılarında o semavî kitaplara muhalif kısımları olması, her asrın maslahatlarının kendi zamanına nisbetle farklı olmasındandır. Her ilâhî kitapta, hitap ettiği kimselerin maslahatları gözetilmiştir. Öyle ki, önce nazil olan bir kitap sonra gelseydi, sonraki gibi inerdi. Bundan dolayı Hz. Peygamber şöyle der:

"Musa şayet hayatta olsaydı, bana tâbî olmaktan başka bir durumu olmazdı."

Ayet, aynı zamanda Kur'andan önceki kitaplara tâbi olmanın, Kur'ana inanmaya aykırı olmadığına bir tenbihtir. Hatta onlara ittiba, Kur'ana inanmayı icap etmektedir. Bundan dolayı şöyle diyerek tarizde bulundu:

وَلَاتَكُونُوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهٖ **"O'nu inkar edenlerin ilki olmayın."**

Çünkü, o ehl-i kitaba vacip olan, Kur'ana ilk inananlar olmalarıdır. Ay-

rıca onlar Kur'anın mu'cizelerine nazar edebilen, durumunu bilen, O'nun gelmesini gözleyen ve zamanını müjdeleyen kimselerdi.

Eğer denilse: Arab müşrikleri onlardan önce Kur'anı inkâr etmişken, bunlara nasıl **"O'nu inkar edenlerin ilki olmayın"** denilir?

Elcevap: Bundan murat tarizdir, yoksa zahirin söylediğine delalet değildir. Mesela kişi "Ama bana gelince, ben bir cahil değilim" dediğinde bundan muradı, onu cahil sanan muhataba tarizde bulunmaktır. Onun gibi, burada da kelâm zâhirine göre değildir.

Veya mana şöyle olabilir: "Sakın siz ehli kitaptan onu ilk inkâr eden kimseler olmayın."

Veya "Sakın siz Kur'anla beraber gelenleri inkâr edenlerden olmayın." Çünkü Kur'anı inkar eden, O'nun tasdik ettiklerini de inkâr etmiş demektir.

Veya şöyle takdir edilebilir: "Sakın siz Mekke müşrikleri gibi inkâr edenlerden olmayın."

وَلَاتَشْتَرُوا بِاٰيَاتٖى ثَمَنًا قَلٖيلاً **"Âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin."**

Ayetlerime iman etmeyi ve onlara tâbi olmayı dünya lezzetlerine değişmeyin. Çünkü onlar ne kadar büyük de olsa imanı terk ile elinizden kaçan ahiret lezzetlerine nisbetle azdır, değersizdir.

Denildi ki: Ayetin muhatabı olan Yahudilerin kavimleri içinde riyasetleri vardı, vergi alıyorlar, ayrıca kendilerine hediyeler geliyordu. Peygambere tâbi olduklarında bunları kaybetmekten korktular, böylece bu fani lezzetleri Kur'ana tercih ettiler.

Rüşvet alarak hakkı tahrif etmek ve gizlemek gibi durumlar da ayetin şümulüne dâhildir.

وَاِيَّاىَ فَاتَّقُونِ **"Ve ancak benden sakının** (takva sahibi olun)."

İman etmek, hakka tâbi olmak ve dünyadan yüz çevirmekte takva ile sadece ve sadece Benden sakının.

Önceki ayet bu ikinci ayette olanlara ön esaslar gibi olunca, takvanın öncesi olan **"rahbet"** ile bitirildi. Keza, onunla hitap âlim ve mukallidi içine aldığı için, sülûkun başlangıcı olan "rahbet"i onlara emretti.

İkinci ayetle olan hitap, özellikle ilim ehline olunca, onlara da sülûkun nihaî mertebesi olan takvayı emretti.

42- وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ **"Hakk'ı batıla karıştırmayın."**

"Size indirilen hakkı, uydurduğunuz ve gizlediğiniz batılla karıştırmayın, ta ki bunlar birbirinden temyiz edilmez hâle gelmesin."

Veya "Ya batıl bir şey yazarak veya te'vili esnasında yanlış bir yorum yaparak hakkı şüphe edilir bir hâle getirmeyin."

وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ **"Bildiğiniz halde hakkı gizlemeyin."**

Ayetin bu ifadesiyle sanki onlar, iman etmekle ve dalaleti terk etmekle emrolundular, hakkı işitenlere onu karıştırarak, işitmeyenlere de gizlemek sûretiyle yoldan çıkarmaktan nehyedildiler.

Şu mana da verilebilir:

"Hakkı karıştırmak ve onu gizlemekten kaçının."

"Bildiğiniz halde" denilmesinde şöyle bir incelik vardır:

Bile bile hakkı batıla karıştırmak ve hakkı gizlemek çok daha çirkin bir durumdur. Çünkü cahil, bazen mazur sayılabilir.[94]

43- وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ **"Ve namazı dosdoğru kılın."**

وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ **"Zekatı verin."**

Müslümanların namazı ve zekâtı gibi, siz de namaz kılın, zekât verin. Başka türlü olanlar, sanki namaz ve zekât değillerdir.

Önceki ayette İslâmın usulünü onlara emretmişti, burada da füruunu onlara emretti. Bunda, kâfirlerin İslâmın füruatına muhatap kılındıklarına bir delil vardır.

Zekât kelimesi, nema'yı ifade eder. Çünkü zekâtı vermek malda bereketi celbeder, nefse cömertlik meyvesi kazandırır.

Zekât, temizlenmek manasında da kullanılır. Çünkü o, malı habis olmaktan, nefsi de cimrilikten kurtarır.

وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ **"Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."**

Müslümanların cemaati içinde, rükû'a varanlarla beraber siz de rükû edin. Çünkü **cemaatle kılınan namaz**, onda bulunan dayanışma ruhu sebebiyle tek başına kılınan namazdan yirmiyedi kat daha faziletlidir.

---

94 Mesela, peygamber gönderilmeyen devirlerde yaşayanlar, dini bilme imkânları olmadığından dolayı daha az sorumluluk sahibidirler.

Ayette, namaz yerine rükû'nun ifade edilmesi, Yahudilerin namazından ihtiraz içindir.[95]

Rükû, Cenab-ı Hakkın bildirdiklerine boyun eğmek manasını da ifade edebilir.

44- اَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ **"İnsanlara iyiliği emreder de kendinizi unutur musunuz!"**

Ayette onları kınama ve "nasıl yaparsınız?" şeklinde hallerine hayret ettirme vardır.

İyilik Mertebeleri

Ayette iyilik, **"birr"** kelimesiyle ifade edilmiştir. Bunun üç kısım olduğu söylenir.

1-Allaha ibadette iyilik.

2-Akrabaları gözetmede iyilik.

3-Yabancılarla muamelede iyilik.

İbnu Abbas, ayetin Medinedeki hahamlar hakkında indiğini söyler. Nasihat ettikleri kimselere gizlice Hz. Muhammed'e tâbi olmalarını öğütlüyorlar, ama kendileri tâbi olmuyorlardı.

Şöyle de denildi: İnsanlara "sadaka verin" diyorlar, ama kendileri vermiyorlardı.

وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ **"Hâlbuki kitabı okuyorsunuz."**

Bu, onları susturmaktır. Yani, "bu nasıl kitap okumak. Kitap böyle mi okunur?"

Okumuş oldukları Tevrata inat, iyiliği terk ve sözün amelden farklı olması gibi hallerine bir tehdit vardır.

اَفَلَا تَعْقِلُونَ **"Hiç aklınızı kullanmaz mısınız?"**

Yaptığınız şeyin çirkinliğini akletmiyor musunuz? Aklınız böyle şeylerden sizi men etmiyor mu?

Veya, sizin aklınız yok mu, ta ki böyle akıbetinin vahim olduğunu bildiğiniz şeylerden sizi men etsin!

---

[95] Onların namazında rükû yoktu. Sadece **"Namaz kılın"** denilse "biz zaten kılıyoruz" diyebilirlerdi.

Akıl, asıl olarak "habs" anlamındadır. İnsan idrakine "akıl" denilmesi, onu çirkin işlerden alıkoyması, güzel işlere ise sevketmesi sebebiyledir.

Ayet, başkasına öğüt verip, kendisi bundan etkilenmeyen kimsenin hâlinin çirkinliğini ve nefsinin habisliğini ilan eder. Böyle hareket, olsa olsa dini bilmeyen veya aklı olmayan ahmak kimsenin yapacağı bir durumdur.

Çünkü hem iyiliği emredip hem de kendisi yapmamak, insan tabiatına aykırıdır.

Demek ki, başkalarına öğüt veren kimse kendini unutmamalı, nefsini arıtıp kemâle ermeli, ta ki başkasına da faydalı olabilsin. Ayetten murat buna teşviktir, yoksa günahkâr biri başkasına öğüt veremez manasına gelmez. Çünkü, emredilen iki şeyden birini ihlal, diğerini ihlali de gerektirmez.[96]

45- وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ "Sabrederek ve namaz kılarak yardım dileyin."

Ayet, mana itibariyle öncesiyle muttasıldır. Ehl-i Kitaptan olan Yahudilere, riyaseti terk etmek ve maldan yüz çevirmek gibi kendilerine zor gelen şeyler emredilince, bunun tedavisine dikkat çekildi.

Mana şöyledir: İhtiyaçlarınıza karşı Allaha tevekkül ederek başarı ve genişlik isteyin veya kendisinde şehveti kırmak ve nefsi arıtmak özelliği olan oruçla yardım dileyin. Keza namaza tevessül ve ona iltica ile yardım isteyin.

Çünkü namazda:

- Temizlik,
- Avret yerleri örtmek,
- Bu ikisi için masraf yapmak,
- Ka'beye yönelmek,
- İbadete kendini vermek,
- Azalarla huşu izhar etmek,
- Kalp ile samimi niyet,
- Şeytanla mücahede,
- Hakka yakarış,
- Kur'an kıraati,

---

96 Çünkü, bir şey bütünüyle elde edilmezse, tamamen terk edilmesi de uygun değildir. "Ya hep ya hiç" demek, çoğu hallerde isabetli olmayabilir.

- Kelime-i şehadeti söylemek,

- Nefsi yeme-içmeden uzak tutmak gibi ruhî ve bedeni bütün ibadetler bulunmaktadır.

İşte, böyle özellikler taşıyan namazı vesile ediniz, ta ki ihtiyaçlarınız size verilsin, musibetlere karşı durabilesiniz.

Rivayete göre Hz. Peygamber herhangi bir işte daraldığında namaza dururdu.

"Namaz" şeklinde mealini verdiğimiz "**salât**" kelimesi "dua" anlamına da gelebildiğinden, burada da dua murat edilmesi caizdir. O zaman meali şöyle olur: "Sabrederek ve dua ederek yardım dileyin."

وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلاَّ عَلَى الْخَاشِعِينَ **"Şüphesiz o, huşu sahiplerinden başkasına ağır gelir."**

Ayette **"şüphesiz o"** ifadesindeki zamir,

-Namaz ve sabır ile yardım istemek,

-Namaz,

-Veya kendilerine emredilen ve nehyedilenlerin tümü olabilir.

Huşu ve hudu', manada birbirine yakındır. **Huşu** azalarda görülen, **hudu'** kalp ile olandır.

46- اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلاَقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ **"Onlar, Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini zannederler."**

Ayette geçen **zan**, zann-ı galip olup ilmi ifade eder. İbnu Mes'ud mushafında bu ifade "bilirler" şeklinde yer almıştır.

Onlar, Allaha kavuşacaklarını ve O'nun nezdinde olana nail olacaklarını ümit ederler.

Başkalarına ağır gelen durumların bunlara ağır gelmemesi şu cihetlerdendir:

-Çünkü onların nefisleri böyle şeylere razıdırlar.

-Bu yolda karşılaşacakları zorluklar mukabilinde, bunları küçük gösterecek, yorgunluktan lezzet alacak şeyleri beklerler. Bundandır ki Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Namaz, gözümün nuru kılındı."

47- يَابَنِى اِسْرَائِيلَ **"Ey Benî İsrail!"**

اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ **"Size verdiğim nimetimi hatırlayın."**

Ayetin tekrarı te'kid içindir. Ve özellikle en büyük nimet olarak onların üstün kılınmasını yeniden bir hatırlatmadır. Peşinde şiddetli bir tehdidin gelmesi ise, bundan gafil olan ve hukukunu ihlâl edenlere bir korkutmadır.

وَاَنّ۪ى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَم۪ينَ **"Sizi âlemlere üstün kıldığımı da."**

Âlemlere üstün kılınmaları, kendi zamanlarındaki insanlara üstün kılınmalarını ifade eder. Bundan murat, Hz. Musa ve sonrasındaki ecdatlarıdır. Ecdatları ilim, iman ve salih amelle devam ettikleri sürece iltifata mazhar oldular. Allah, onlardan pek çok peygamber ve âdil hükümdar getirdi. Ancak nankörlük yaptıklarında zillete düştüler.

Bu ayetle, insanın meleğe üstün olmasına delil getirildi. Ama böyle bir istidlal, zayıftır.

48- وَاتَّقُوا يَوْمًا لَاتَجْز۪ى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا **"Ve öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez."**

O gün, kendisinde hesaba çekilmek ve azap görmek olan bir gündür.

وَلَايُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ **"Hiç kimseden herhangi bir şefaat kabul olunmaz."**

وَلَايُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ **"Kimseden fidye de alınmaz."**

Bununla sanki akla gelebilecek bütün ihtimallerle hiç kimsenin bir başkasından azabı kaldırmaya gücü yetmeyeceği anlatılmıştır.

Çünkü, birinden azabı def etmek ya galebe ile veya başka şekilde olur.

Birincisi yardım etmektir. İkincisi ise ya meccanen veya başka şekilde olur.

Birincisi ona şefaat etmektir.

İkincisi ise, ya başkası adına ödeme yapmak veya onun yerine fidye ödemek şeklinde olur.

Şefaat, "şef" kökünden gelir. Sanki, şefaat edilen kimse münferit kalmıştı, şefaat eden kimse kendini ona katarak yalnız kalmaktan kurtarmış olur.

Ayette geçen **"adl"** fidyedir. "Bedel" manasına geldiği de söylenmiştir.

وَلَاهُمْ يُنْصَرُونَ **"Onlara yardım da edilmez."**

Allahın azabı onlardan men edilmez.

Mu'tezile, bu ayete dayanarak kebair ehli için şefaati reddetmek iste-

diler. Buna, ayetin kâfirlere mahsus olduğu ifade edilerek cevap verildi. Çünkü, şefaati isbat eden çok ayetler ve hadisler vardır.

Sebeb-i Nüzûl

Hitabın gayr-i müslimlere yönelik olması bunu te'yid eder. Yahudiler, ecdatlarının kendilerine şefaatçi olacaklarını iddia ediyorlardı, ayet bunun üzerine nazil oldu.

9. DERS

İsrailoğullarına Olan Nimetler

49- وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ **"Hani sizi Âl-i Firavundan kurtarmıştık."**

Fars ve Rum hükümdarlarına Kisra ve Kayser denilmesi gibi, Amalika hükümdarlarına da Firavun denir. Birisi azıp zorbalık yaptığında "tefer'ane" yani "firavunlaştı" ifadesi kullanılır.

Hz. Yusuf zamanındaki Mısır hükümdarıyla, Hz. Musa zamanındaki Firavun arasında dört yüz seneden fazla zaman vardır.

Ayet, daha önce geçen **"Ey Benî İsrail! Size verdiğim nimetimi hatırlayın."** (Bakara, 40) ayetinde mücmel olarak nazara verilen nimetlerin tafsilidir.

يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ **"Onlar size azabın en kötüsüne uğratıyorlardı."**

يُذَبِّحُونَ اَبْنَاءَكُمْ **"Oğullarınızı boğazlıyorlar."**

وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ **"Kadınlarınızı ise sağ bırakıyorlardı."**

Ayetin bu kısmı, hemen evvelindeki kötü azabın ne olduğunu beyan ettiğinden atfedilmemiştir.

İsrailoğullarının erkek çocuklarının öldürülmeleri şundandı: "Onlardan bir çocuk doğacak, firavunun saltanatına son verecek" şeklinde Firavun rüyada gördü veya kâhinler ona söyledi. Ancak, onların gayreti, Allahın kaderini geri çevirmedi.

وَفِى ذٰلِكُمْ بَلآَءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ **"Bunda, size Rabbinizden büyük bir imtihan vardı."**

Ayet metnindeki **belâ**, hem mihnet hem de nimet anlamında olabilir. Firavun hanedanın yaptıkları mihnettir, Allahın onları kurtarması ise nimettir. Kelimenin aslı "denemek, mübtela kılmaktır." Allahın denemesi kâh mihnetle, kâh nimetle olduğundan, kelime her iki manada da kullanılır olmuştur. Burada **"Bunda..."** derken kelimenin her iki manasına da bakar şekilde imtihana işaret edilmesi caizdir.

Onları size musallat etmesinde veya Hz. Musayı gönderip sizi kurtarmada muvaffak kılmasında veya her ikisinde Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.

Öyle anlaşılıyor ki kula hayır ve şerden ne isabet ederse Allahtan bir denemedir, kula düşen görev, sürur verici hâllere şükretmek, üzücü durumlara ise sabretmektir, ta ki bu sınamaları en hayırlı şekilde geçirebilsin.

50- وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ **"Hani sizin için denizi yarıp, sizi kurtardık."**

Onda gidebilmeniz için yollar açmış, denizi sizin için yarmıştık.

وَاَغْرَقْنَا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ **"Âl-i Firavn'ı ise gözlerinizin önünde suda boğduk."**

Ayette **"Âl-Firavun"** ile Firavun ve kavmi murat edilmiştir.

"Gözlerinizin önünde" denilmesinde şunlara işaret olabilir:

-Siz onların boğulmalarını, denizin üzerlerine kapanmasını görüyordunuz.

-Veya denizin yarılmasını, içinde emrinize amâde kuru yollar açılmasını veya denizin sahile attığı onlara ait cesetleri görüyorsunuz.

-Veya siz onlara, onlar size bakıyorlardı.

Rivayete göre Allahu Teâlâ Hz. Musaya İsrailoğullarını Mısırdan çıkarmasını istedi. O da onları çıkardı. Sabah olup durum anlaşılınca Firavun ve askerleri onların peşine takıldı. Deniz kenarında onlara yetiştiler. Allahu Teâlâ Hz. Musaya asasını denize vurmasını emretti. Hz. Musa emredileni yaptığında deniz içinde kupkuru oniki yol açıldı, onlar da yürüdüler. Dediler ki: "Ya Musa, bazımız boğulsa fark edememekten korkuyoruz." Derken Allah o yollarda delikler açtı, birbirlerini gördüler, seslerini duydular, böylece denizi geçtiler. Sonra Firavun gelip denizi yarılmış görünce, o ve ordusu da aynı yollara girdi, ama deniz üzerlerine kapandı, hepsi boğulup gitti.

Bil ki, bu olay Allahu Teâlânın onlara en büyük nimetlerindendir ve Sani-i Hakîmin varlığına ve Hz. Musanın tasdikine sevkeden en büyük ayetlerdendir. Ama onlar, bu olaydan sonra buzağıyı ilah edindiler, **"Ey Musa, biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayacağız"** (Bakara, 55) ve benzeri şeyleri dediler.

Görüldüğü gibi onlar anlayış, zekâ, nefis selâmeti ve güzelce peygambere tâbi olmak gibi meselelerde ümmet-i Muhammedden çok uzaktırlar. Çünkü Hz. Muhammedin mu'cizeleri olan Kur'an ve onunla meydan oku-

ma, Hz. Peygamberin nübüvvetine şahit olan kendisinde toplanmış faziletler gibi durumlar zeki kimselerin idrak edebileceği nazarî (teorik) durumlardır.

Hz. Peygamberin Kur'an vasıtasıyla bu tarihi olaylardan bahsetmesi de, daha önce anlatıldığı gibi, O'nun mu'cizelerindendir.

51- وَاِذْ وٰعَدْنَا مُوسٰى اَرْبَعِينَ لَيْلَةً **"Hani, Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik."**

İsrailoğulları Firavunun helakinden sonra Mısıra döndüklerinde, Allahu Teâlâ Hz. Musaya Tevratı vermeyi vaat etti. Zilkade ayının tamamı ve Zilhicce'den de on gün olmak üzere kırk günlük bir süre belirledi. Ayette, **"kırk gece"** denilmesi, yeni ayların geceden başlamasındandır.

ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ **"Sizler ise onun ardından** (kendinize) **zulmederek bir buzağıyı ilah edinmiştiniz."**

Sonra sizler buzağıyı ilah veya mabud edinerek Allaha şirk koşmak sûretiyle zâlimler oldunuz.

52- ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ **"Sonra bunun ardından şükredesiniz diye sizi affetmiştik."**

Buzağıyı ilah edinmenizden sonra, sizler tevbe edince biz de sizleri affettik.

53- وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ **"Hani, doğru yolu tutasınız diye Mûsâ'ya Kitab'ı ve Furkan'ı vermiştik."**

Tevrat, münzel bir kitaptır ve hak ile batılı ayıran bir hüccettir.

Furkan'dan murat:

-Hak yolda olanla batıl yolda olanı, küfür ve imanı ayırt eden Hz. Musa'nın mu'cizeleri olabilir.

-Veya **furkandan murat** helal ve haramın arasını ayırt eden dindir.

-Veya, Cenab-ı Hakkın Bedir savaşına **"Furkan günü"** demesi gibi (Enfal, 41) Hz. Musanın hak dava üzere olduğuna alâmet olarak, düşmanlarına karşı kendisine gelen ilâhî yardım da anlaşılabilir.

54- وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ **"Hani Musa kavmine şöyle demişti:"**

يَاقَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ **"Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilâh edinmekle nefsinize zulmettiniz."**

فَتُوبُوا اِلٰى بَارِئِكُمْ **"Gelin yaratıcınıza tevbe edin."**

O halde, hemen tevbeye azmedin ve sizi yaratana dönün.

Ayette geçen **Bârî',** Cenab-ı Hakkın isimlerinden olup çarpıklıktan uzak, muhtelif şekil ve heyetlerde birbirinden ayırt edilecek tarzda yaratan demektir.

فَاقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ **"Nefislerinizi öldürün."**

Tevbenizi tamamlamak için nefislerinizi öldürün.

Veya şehvanî şeylerden uzak tutarak onu terbiye edin.

Bu mana, "nefsine azap vermeyen onu nimete kavuşturamaz, nefsini öldürmeyen onu diriltemez" denilmesi kabilindendir.

"Birbirinizi öldürün" manası da verilmiştir.

"Buzağıya tapmayanların, buzağıyı ilah edinenleri öldürmesini emretmektedir" şeklinde mana verenler de olmuştur. Rivayet edildiğine göre, kişi yakınlarından veya diğerlerinden buzağıya tapmış kişileri görüyor, ama Allahın emrini yerine getiremiyordu. Derken Allah sis ve kara bir bulut gönderdi de, sabahtan akşama kadar onları öldürmeye başladılar. Sonunda Hz. Musa ve Hz. Harun dua ettiler, bulut açıldı, tevbe ile ilgili hüküm indi. Öldürülenlerin sayısı yetmiş bin idi.[97]

ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ **"Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha hayırlıdır."**

Çünkü bu, şirkten bir temizliktir, ebedi hayata ve daimi sürura kavuşmaktır.

فَتَابَ عَلَيْكُمْ **"Böylece tevbenizi kabul buyurdu."**

Şayet ayetin bu kısmı Hz. Musanın kelâmına dâhil ise, mana şöyle olur: Eğer size emredileni yaparsanız, Allah da tevbenizi kabul eder.

---

[97] Bu gibi rivayetler genelde İsrailiyattan gelme olup o derece sıhhatli değildir. Dolayısıyla belli bir ihtiyat kaydıyla değerlendirmek daha isabetli olur kanaatindeyiz. Böyle muteber bir tefsirde de yer alması onun sıhhatine delil sayılmaz. **"Rivayet edildiğine göre"** denilmesi Beydâvînin de meseleye ihtiyatlı yaklaşmasının bir delilidir. Zira bu tarz anlatım, rivayetin zaafına bir işarettir.

Allahtan onlara bir hitap olarak düşünülürse şu anlamı ifade eder: Siz, size emredileni yaptınız, Allah da tevbenizi kabul etti.

Ayette Cenab-ı Hakkın **Bârî** isminin zikredilmesi ve hükmün buna terettüp ettirilmesi, onların cehalet ve gabavette son derece ileri gittiklerini hissettirmek içindir. Öyle ki, hikmetli yaratıcıyı bırakıp, anlayışsızlıkta darb-ı mesel olan öküze tapmışlardır. Kendisine nimette bulunanı tanımayan kimse, nimetin kendisinden geri alınmasını hak etmiştir. Bundan dolayı öldürülmeleri emredilmiştir.

إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ "Şüphesiz O, Tevvab - Rahîm'dir."

55- وَإِذْ قُلْتُمْ يَامُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً "Hani "Ey Musa, biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayacağız" demiştiniz."

Böyle diyenler, Hz. Musanın Tur'a giderken yanına seçip aldığı yetmiş kişilik bir gruptur. Kavminden onbin kişi olduğu da söylenir.

فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ "Bunun üzerine sizi saika çarpmıştı ve siz de bakakalmıştınız."

Aşırı inat, işi yokuşa sürmek ve olmayacak bir şeyi istemek sebebiyle yıldırım sizi yakalayıverdi.

Çünkü onlar Allahu Teâlânın cisimlere benzediğini zannettiler ve bakan kimsenin karşısında belli bir cihet ve mekânda cisimlerin görülmesi gibi, O'nu görmeyi talep ettiler. Bu ise, muhali taleptir. Mümkün olan rü'yet, Cenab-ı Hakkın keyfiyetten münezzeh bir şekilde görülmesidir. Bu ise ahirette mü'minler içindir ve dünyada dahi bazı durumlarda bazı peygamberler içindir.

Saikayla alakalı şöyle denildi: Semadan bir ateş geldi ve onları yaktı.

Saika hakkında "şiddetli bir gürültü" de denilmiştir.

Saikanın Allahın bazı askerleri olduğu, olaya muhatap olan İsrailoğullarının bunların hışıltısını duyup baygın yere düştükleri, bir gün bir gece ölü vaziyette kaldıkları da söylenmiştir.

56- ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ "Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik."

Saika ile Allahın cezalandırmasını görünce, olur ki daha önceden nankörlük ettiğiniz şeylere veya yeniden diriltilmenize şükredersiniz diye sizi dirilttik.

57- وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ **"Ve üstünüze bulutu gölge yaptık."**

Onlar çölde iken Allah onlara bulutu musahhar kıldı, bulut güneşin hararetine karşı onlara gölgelik yapıyordu.

وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى **"Üzerinize kudret helvası ve bıldırcın indirdik."**

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَارَزَقْنَاكُمْ **"Size ihsan ettiğimiz hoş rızıklardan yiyin"** (dedik.)"

Denildiğine göre, kudret helvası sabah namazı vaktinden güneşin doğuşuna kadar kar gibi iniyordu. Güney rüzgarı ile de bıldırcın geliyordu. Ayrıca gece bir ateş sütunu iniyor, onun ışığında yol alıyorlardı. Elbiseleri kirlenmiyor ve eskimiyordu.

وَمَاظَلَمُونَا **"Onlar, bize zulmetmediler."**

Ayette ihtisar vardır, bazı manalar açıktan ifade edilmeyip zihne havale edilmiştir. Yani, onlar bu nimetlere mukabil nankörlük yaparak zulmettiler. Ama aslında bize zulmetmediler.

وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ **"Lakin kendi nefislerine zulmediyorlardı."**

Yani, onlar nankörlük yaparak ancak kendilerine zulmetmiş oldular. Çünkü bunun zararı kendilerinedir.

58- وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ **"Hani şöyle demiştik: Şu beldeye girin."**

فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا **"Onun nimetlerinden dilediğiniz şekilde bol bol yiyin."**

Çöldeki şaşkın şaşkın dolaşmalarından sonra bu beldeye girmeleri emredildi. Bu beldeden murat, Kudüs veya Eriha olabilir.

وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا **"Kapıdan secde ederek girin."**

Sizi çölden çıkarmasına mukabil, şükür secdesine varın.

وَقُولُوا حِطَّةٌ **"Ve "hıtta"** (bizi bağışla!) **deyin."**

نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ **"Biz de hatalarınızı bağışlayalım."**

Secde ve dualarınıza karşılık biz de sizi bağışlayalım.

وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ **"İyilik yapanlara arttıracağız."**

İhsan sahiplerinin sevabını ziyade kılacağız.

Allahın emirlerine uymak; günahkâr kişi için bir tevbe, iyi işler yapan kişi için ise ziyade sevaba bir sebep kılındı.

59- فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلاً غَيْرَالَّذِى قِيلَ لَهُمْ **"Derken, zalim olanlar, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular."**

Kendilerine emredilen tevbe ve istiğfarı, geçici dünya malı arzusuyla değiştirdiler.

فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَاكَانُوا يَفْسُقُونَ **"Biz de haktan ayrılmaları sebebiyle, o zalimlere gökten bir azap indirdik."**

Onların zulmü, ya emredilenler yerine başka şeyleri koymaları veya kendilerini kurtaracak şeyler yapmak yerine, helâke sürükleyenleri yapmalarıdır.

Bir önceki ayette onların zulmü ifade edilmişken bu ayette de **"zulüm"** kelimesinin kullanılması hem mübalağa ifade eder, hem de başlarına gelen azabın zulümleri sebebiyle olduğunu anlatır.

Rivayete göre tauna mübtela kılındılar. Bir saat içinde yirmidört bin kişi hayatını kaybetti.

10. DERS

İsrailoğullarının Nankörlüğü

60- وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِه۪ **"Hani Musa kavmi için su istemişti."**

فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ **"Biz de "asanla taşa vur!" demiştik."**

Rivayete göre, bu taş Hz. Musanın Tur dağından getirdiği bir taştı. Dört köşeli bu taşın her yüzünün üç ayrı yerinden su akıyordu. Böylece on iki kabilenin her birine ayrı bir cedvelden su geliyordu. Çöldeki İsrailoğullarının sayısı 600.000 idi ve oniki millik bir mesafede kamp kurmuşlardı.

Veya bu taş Hz. Âdemin cennetten getirdiği bir taş idi. Hz. Şuayba kadar elden ele gelmiş, O da asa ile beraber bunu Hz. Musa'ya vermişti.

Veya şu olaydaki taş olabilir: Hz. Musanın kavminden bazıları, iftira yoluyla O'nun haya organlarının şişkin olduğunu söylemişlerdi. Birgün Hz. Musa yıkanmak için elbiselerini çıkardı, bir taşın altına koydu. Yıkanırken taş harekete geçti, elbiseleriyle beraber yukardan aşağıya doğru yuvarlanmaya başladı. Hz. Musa, elbiselerini yakalamak için koşarken, kavmi O'nda böyle bir rahatsızlık olmadığını görmüş oldu. Cebrail (a.s.) Hz. Musaya bu taşı yanına almasını söyledi.

Veya ayetteki taş, özel bir taş olmayıp cins ifade eder. Böyle olması delil yönünden en zâhir olandır.

Şöyle de denildi: Allahu Teâlâ aslında belli bir taşa asa ile vurmasını emretmedi. Lakin İsrailoğulları "Hiç taş olmayan bir yere vardığımızda halimiz nice olur?" dediklerinde torbasına bir taş koydu. Bir yerde konakladıklarında asası ile ona vuruyor, ondan su fışkırıyordu. Yola koyulduklarında tekrar vuruyor, taş kuru hale geliyordu. Derken İsrailoğullarından bazısı şöyle demeye başladı: "Musa asasını kaybederse, susuzluktan ölürüz." Allahu Teâlâ bunun üzerine Hz. Musaya vahiy ile şöyle bildirdi: "Asayı taşa vurma, taş ile konuş, taş sana itaat edecektir. Bunu görünce belki ibret alırlar."

فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا **"Bunun üzerine o taştan on iki pınar fışkırmıştı."**

Ayette hazıf vardır. Bu, "eğer vurursan ondan su fışkırır" veya "Hz.

Musa, bu emir üzerine asasını taşa vurdu, ondan su fışkırdı" şeklinde takdir edilebilir.

قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ "Her grup insan kendi su alacağı yeri bildi."

كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ "Allah'ın rızkından yiyin ve için."

Bundan murat, önceki kudret helvası ve bıldırcın nimetleriyle beraber, sonraki su nimeti olabilir.

Veya, murat sadece su nimetidir, bundan içmişler ve bu su ile yiyecekleri şeyleri de yetiştirmişlerdir.

وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ "Ama bozguncu kimseler olarak yeryüzünde aşırılık yapmayın."

Ayetteki **"bozguncu kimseler olarak yeryüzünde aşırılık yapmayın"** ifadesinde bu kaydın getirilmesi, her ne kadar aşırılık daha çok fesatta kullanılsa da, haddi aşan bir zâlime mukabelede bulunmak gibi kendisinde fesat olmayan aşırılıklar da vardır. Hz. Hızırın çocuğu öldürmesi ve gemiyi yaralı hâle getirmesi gibi, sonuç itibariyle salah ciheti galip gelen aşırılıklar da vardır.

Taştan su çıkması mu'cizesi gibi olayları inkâr eden kimseler, Allahı bilmede son derece cahil oluşlarından ve O'nun hayret verici sanatını düşünmemelerinden böyle yaparlar. Allahu Teâlânın taşlara saçı traş etmek, gıda maddelerini bozulmaktan korumak ve demiri çekmek gibi özellikler verdiğini görmekte iken, Allahın özel bir taşı da yerin altındaki suları cezp etmekte musahhar kılmasına, veya etraftan havayı cezp edip soğutma kuvveti veya başka şekilde bunu sıkıp su haline getirmesine bir engel yoktur.

61- وَاِذْ قُلْتُمْ "Hani şöyle demiştiniz:"

يَامُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ "Ey Musa, biz tek çeşit yemeğe asla katlanamayız."

İsrailoğullarının **"tek çeşit yiyecek"** deyişlerinden murat, çölde rızıklandırıldıkları kudret helvası, bıldırcın eti ve su'dur. Buna "tek çeşit yemek" demeleri değişmez bir menü olmasındandır. Mesela, "hükümdar sofrasının yiyeceği birdir" denildiğinde çeşitlerinin değişmediği anlaşılır.

İsrailoğulları çiftçilikle meşgullerdi. Bundan dolayı eski karışık yemek düzenlerini özlediler, alışmış oldukları yemekleri arzuladılar.

فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا

وَبَصَلِهَا **"Bizim için Rabbine dua et de, bize yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, kabağından, sarmısağından, mercimeğinden ve soğanından çıkarsın."**

"Yerin bitirdiği şeylerden" ifadesinde bitirme fiilinin arza nisbeti mecazîdir. Bitirmeye kabil oluşu, fail makamına konulmuştur, gerçekte ise bitiren Allahtır.

قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذٖى هُوَ اَدْنٰى بِالَّذٖى هُوَ خَيْرٌ **"o da dedi: daha hayırlı olanı daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?"**

Bunu söyleyen Cenab-ı Hak olabileceği gibi, Hz. Musa da olabilir.

Daha hayırlı olan, kudret helvası ve bıldırcın etidir. Çünkü bu ikisi daha lezzetli ve daha faydalıdır, ayrıca çalışmaya da ihtiyaç bırakmaz

اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مَا سَاَلْتُمْ **"Bir şehre inin, istedikleriniz orada var."**

"Çölden çıkın, bir şehre varın."

Bundan "Mısır'a gidin" manası da murat edilmiş olabilir. Nitekim İbnu Mes'udun mushafında özel isim olarak tenvinsiz gelmiştir.

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ **"Üzerlerine zillet ve meskenet damgası vuruldu."**

Nasıl ki bir kubbe, üzerinde bulunduğu her şeyi kuşatır, zillet ve meskenet de bunları aynı şekilde her taraftan sarmıştır.

Veya çamurun duvara yapışması kabilinden, nankörlüklerine bir ceza olarak zillet ve meskenet bunların ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Yahudiler çoğu hallerde zelil ve miskindirler. Bu zillet ve meskenet ya hakikat olarak zaten kendilerinde vardır veya cizyelerinin artırılmasından korkmaları gibi hallerle kendini gösterir.

وَبَاؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ **"Ve Allah'tan bir gazaba uğradılar."**

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ **"Bunun sebebi şu idi: Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı."**

Yani, zillet ve meskenete maruz kalmaları. Allahın gadabını celbetmek, Allahın ayetlerini yalanlamak ve haksız yere peygamberleri öldürmek gibi hallerindendir.

"Allah'ın Âyetleri"

Denizin yarılması, bulutun kendilerine gölgelik yapması, kudret helvası ve bıldırcın eti gönderilmesi, taştan her kabile için ayrı bir yerden su çıkması gibi durumlar Allahın onlara izhar ettiği bazı mu'cizelerdir, onlar bu ilâhî ayetleri yalanlamışlardır.

Allahın ayetlerinden murat, Tevrat ve İncil gibi semavî kitaplar da olabilir.

Keza, Tevratta yer alan recm ayetini ve Hz. Peygamberin vasfını inkâr etmeleri şeklinde kitabın bir kısmını yalanlamak da olabilir.

Peygamberleri öldürmeleri ise, Hz. Şiaya, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya gibi kendilerine gönderilen bazı peygamberleri katletmeleridir. Aslında onları öldürmek için hiçbir haklı nedenleri yoktu. Onları buna sevkeden, ancak hevâ'ya uymaları ve dünyayı sevmeleri gibi durumlar oldu. Nitekim, ayet buna şöyle işaret eder:

ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ **"Çünkü isyan ettiler ve aşırı gidiyorlardı."**

İsyan, inat, haddi aşmak onları ayetleri inkâra ve peygamberleri öldürmeye sevk etti. Çünkü küçük günahlar, büyük günahları işlemeye bir sebeptir. Benzeri bir şekilde küçük taatleri yapmak, büyüklerini de araştırmaya yol açar.

Bu son kısmın, onların peygamberleri öldürme sebebini beyan ettiği de söylenmiştir. Yani, onlar küfürleri sebebiyle böyle bir cezaya maruz kaldılar. Peygamberleri öldürmelerine gelince, bunun sebebi günahları işlemeleri ve Allahın koyduğu sınırları aşmalarıydı.

62- إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ **"Şüphe yok ki, iman edenler** (Müslümanlar), **Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabiîler, bunlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman eder ve salih amel işlerse, elbette Rabbleri katında ecirleri vardır."**

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا Bundan murat, samimi Müslümanlar yanında, dilleriyle iman ettiğini, Hz. Muhammedin dininden olduğunu söyleyenlerdir. Münafıklar da buna dâhildirler.

وَالَّذِينَ هَادُوا Bundan murat Yahudilerdir.

Buzağıya tapmaktan tevbe ettiklerinde **"Sana döndük"** demişler, bundan dolayı kendilerine "yahudî" denilmiştir.[98]

Veya onlara Yahudi denilmesi, Hz. Yakubun en büyük evladının ismi Yahuzaya nisbetledir. Bu kelime muarreb yapılarak "Yahudî" denilmiştir.

وَالنَّصَارٰى Bundan murat Hristiyanlardır.

Hz. İsaya yardımlarından dolayı kendilerine "Nasranî" denilir, bunun çoğulu "Nasâra" gelir.

Veya onlara "Nasranî" denilmesi Hz. İsa ile beraber "Nasran" veya "Nasıra" beldesinden olmalarındandır.

وَالصَّابِئِينَ **Sabiler**, Hristiyanlarla Mecusiler arasında bir kavimdir.

Denildi ki, bunların dininin aslı Hz. Nûhun dinidir.

Bunların meleklere veya yıldızlara taptığı da söylenmiştir.

Kelimenin kökü S-B-E dendir. Bu kelime çıkmak, meyletmek anlamlarına gelir. Bunlar da başka dinlerden kendi dinlerine veya haktan batıla meyledip çıkmışlardır.

"İşte bu din mensuplarından her kim, kendi dini neshedilmeden önce Allahı ve ahireti kalben tasdik eder, kendi dininin gereği üzere yaşarsa..."

Veya anlam şöyle de olabilir: "Bu kâfirlerden her kim hâlis bir imanla inanır, sadık bir şekilde İslâma girerse, iman ve amellerine mukabil vaat edilen mükâfatları kendilerine verilecektir."

وَلاَخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَهُمْ يَحْزَنُونَ **"Onlara bir korku yoktur, onlar mahzun olacak da değillerdir."**

Kâfirler cezadan korktukları zamanda bunlar korkmazlar, amelde noksanı olanlar ömrü zayi etmelerine, sevabı kaçırmalarına üzülürken, bunlar üzülmezler.

63- وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ **"Hani sizden mîsakınızı** (sağlam bir sözü) **almıştık."**

Hz. Musa'ya tâbi olmak ve Tevratla amel etmek hususunda sizden kuvvetli söz aldık.

وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ **"Ve üstünüze Tur'u kaldırmıştık."**

---

98 **"Sana döndük"** demeleri A'raf sûresi 156. ayette geçer. Kelimenin orijinali "Yahudi" kelimesini çağrıştırmaktadır.

Tur'u kaldırınca siz söz verdiniz.

Rivayete göre, Hz. Musa İsrailoğullarına Tevratı getirdiğinde, içindeki mükellefiyetleri görünce bunu gözlerinde büyüttüler, kabule yanaşmadılar. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Cebraile Tur dağını yerinden söküp bunların üzerine kaldırmasını emretti. Hz. Cebrail, emredileni yapınca kabul etmek zorunda kaldılar.

خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ "Size verdiğimizi kuvvetle alın."

وَاذْكُرُوا مَافِيهِ "Ve onun içindekileri düşünün."

Ve onlara şöyle dedik: "Kitapta size verilenleri tam bir ciddiyet ve kararlılıkla alın, onda olanları kendinize ders edinin, asla unutmayın."

Veya "onda size bildirilenleri tefekkür edin." Çünkü tefekkür, kalben hatırlamaktır.

Veya "onunla amel edin!"

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ "Ola ki, korunursunuz."

Bunları böyle yapın ki, günahlardan sakınabilesiniz.

Veya "bunları yaparak müttakilerden olmayı umabilirsiniz."

Mu'tezileye göre ise mana şöyle olabilir: "Biz onlara dedik: Müttakilerden olmak için size verilenlere sımsıkı sarılın ve onda olanları tezekkür edin."

64- ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ "Sonra bunun ardından yüz çevirdiniz."

Sizden söz alındıktan sonra, verilen söze vefa göstermekten yüz çevirdiniz.

فَلَوْلاَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ "Şayet üzerinizde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasa idi, elbette hüsrana uğrayanlardan olurdunuz."

Allahın onlara lütfu,

-Tevbeye muvaffak kılarak,

-Hz. Muhammedi göndererek olmuştur.

Hz. Peygamber onları hakka çağırmış ve rehberlik yapmıştır.

"Elbette zarara uğrayanlardan olurdunuz."

Şayet Allahın bu şekilde bir lütfu olmasaydı,

-Ya günahlara büsbütün dalarak,

-Veya peygamberlerin gönderilmediği fetret döneminde ne yapacağınızı bilmeden yoldan çıkarak hüsrana düşenlerden olacaktınız.

65- وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِى السَّبْتِ **"İçinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri elbette bildiniz."**

Yahudilere Cumartesi günü sadece ve sadece ibadetle meşgul olmaları emredilmişti. Hz. Davud zamanında içlerinden bir kısmı bunu çiğnedi, av ile meşgul oldu. Bunlar Eyle isminde deniz kenarında bir beldede yaşıyorlardı. Cumartesi günü olduğunda denizdeki bütün balıklar orada toplanıyor, gün bittiğinde ise dağılıyorlardı. Bunun üzerine buranın ahalisi havuzlar kazdılar, buralara su yolları yaptılar. Böylece balıklar Cumartesi buralara geldiler, onlar da Pazar günü avladılar.

فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ **"Onlara "sefil maymunlar olun!" demiştik."**

Tefsir âlimlerinden Mücahid, onların sûretlerinin değil, kalplerinin maymuna çevrildiğini söyler. Ona göre, Tevratı uygulamayan Yahudiler, kitap yüklü merkeple temsil edildiği gibi, haddi aşanlar da maymun ile temsil edilmişlerdir.[99]

Ayetteki **"olun"** ifadesi onlara bir emir değildir, çünkü bunu yapmaya kudretleri yoktur. Bundan murat, tekvindeki sürattir. Allah böyle olmalarını murat ettiğinde, onlar öyle olmuşlardır.

66- فَجَعَلْنَاهَا نَكَالاً لِمَابَيْنَ يَدَيْهَا وَمَاخَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ **"Biz bunu, hem öncekilere, hem de sonrakilere bir ibret ve müttakilere de bir öğüt kıldık."**

Böylece maymuna çevrilmelerini veya böyle cezalandırılmalarını, duyanın benzerini yapmaktan kaçınacağı bir ders kıldık. Bunu, hem öncekilere, hem sonrakilere bir ibret yaptık. Çünkü onların kıssası önceki kitaplarda da yer aldı, sonraki devirlerde de kıssaları şöhret buldu.

Veya hem yakındakilere, hem uzaktakilere, hem o şehirde olanlara, hem de çevrede bulunanlara bir uyarı hükmüne geçti.

Veya önceki ve sonraki günahlarına ceza olarak böyle bir akıbete maruz kaldılar.

Hem kendi kavimlerinden hem de olayı duyan her müttaki için bir öğüt kıldık.

---

[99] İlgili ayette şöyle denilmektedir: **"Tevrat'la yükümlü olup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir."** (Cum'a, 5)

11. DERS

Bakara Kıssası

67- وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ٓ **"Hani Musa kavmine şöyle demişti:"**

اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً **"Şüphesiz Allah, size bir bakara** (sığır) **boğazlamanızı emrediyor."**

Bu kıssanın evveli, **"Hani birini öldürmüştünüz de suçu birbirinize atmıştınız."** (Bakara, 72) ayetidir.

Burada, İsrailoğullarının,

-Emir ile dalga geçmek,

-Sualde aşırıya kaçmak,

-Emri hemen yerine getirmemek gibi seyyielerinden bir kısmı nazara verilmek için kıssaya bu şekilde başlanmıştır.

Kıssa şöyledir: İçlerinde yaşlı bir zengin vardı. Mirasına konmak için, kardeşinin çocukları bunun oğlunu öldürdüler ve cesedini şehrin kapısına attılar. Ardından "amca oğlumuz öldürüldü, kısasını isteriz" diye yalandan konuşmaya başladılar. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bir sığır boğazlayıp bunun bir parçasıyla maktûle vurmalarını, o zaman maktûlün katilini haber vereceğini bildirdi.

قَالُٓوا اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا **"Onlar da, "bizimle eğleniyor musun?" dediler."**

قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِل۪ينَ **"Mûsâ, "cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" dedi."**

Çünkü böyle bir durumda alay etmek, cehalet ve sefahettir.

Hz. Musa, itham edildiği şeyi delil göstererek kendisinden nefyetti ve böyle bir fiilin Allaha sığınılacak kadar çirkin olduğunu nazara verdi.

68- قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ **"Onlar dediler: Bizim için Rabbine dua et, onun mahiyetini bize açıklasın."**

"Onun hali sıfatı nedir?" diye sordular. Hâlbuki "Hangi sığır? "O nasıl bir şey?" diye sormaları gerekirdi. Lakin onlar kendilerine emredilenin şimdiye kadar olmayan bir türden olduğunu düşündüklerinden hakikatini bilmemiş, mislini görmemiş bir şey tarzında sordular.

قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَافَارِضٌ وَلَابِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ **"Musa dedi:** (Rabbim) **diyor ki: O ne ileri yaşlı, ne de pek tazedir, ikisi arası dinç bir sığırdır."**

Acaba onlara kesmeleri emredilen sığır herhangi bir sığır mı idi, yoksa belli özellikleri olan bir sığır mı idi? Burada bu sıfatların sayılması, onun belli bir sığır olmasına delâlet eder. Ancak işin başında "Allah size bir sığır boğazlamanızı emrediyor" denilmiş ve herhangi bir özellik sayılmamıştı. Bundan hareketle, işin başında onlara emredilenin muayyen bir sığır olmadığı anlaşılır. Hz. Peygamberden gelen şu rivayet de bunu te'yid eder: "Şayet onlar istedikleri herhangi bir sığırı kesselerdi, onlara yeterdi."

فَافْعَلُوا مَاتُؤْمَرُونَ **"Haydi emrolunduğunuz işi yapınız."**

Hz. Musa böyle diyerek onların inadını kırmaya çalıştı ve işi yokuşa sürmelerinden sakındırdı.

69- قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَالَوْنُهَا **"Onlar, "Bizim için Rabbine dua et, onun renginin ne olduğunu bize açıklasın" dediler."**

قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ **"Musa dedi:** (Rabbim) **diyor ki: O, bakanlara sürur veren, sapsarı bir sığırdır."**

Sürur, bir fayda meydana geldiğinde kalpte husule gelen lezzettir.

70- قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِىَ **"Onlar dediler: Bizim için Rabbine dua et, onun mahiyetini bize açıklasın."**

اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا **"Çünkü sığırın durumu bize karışık geldi."**

Yani, "ne çok yaşlı ne çok genç, rengi sapsarı olan pek çok sığır vardır. Dolayısıyla işi tam anlayamadık" dediler.

وَاِنَّا اِنْ شَاءَاللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ **"Biz, inşaallah onu buluruz."**

"İnşaallah, boğazlanması murat olana veya kâtilin kim olduğuna ulaşırız"

Hadiste şöyle bildirilir: "Şayet 'inşaallah' demeselerdi ebediyen kendilerine açıklanmayacaktı."

Ehl-i sünnet âlimleri, ayette geçen **"inşaallah"** ifadesinden şuna delil getirdiler:

- Olaylar Allahu Teâlânın iradesiyledir.

- Bazan emir, iradeden ayrılabilir. Yoksa emirden sonra şart getirilmesi bir anlam ifade etmez.

Mutezile ve Kerramiye ise, iradenin sonradan meydana geldiğine bu ayetle delil getirdiler. Buna cevap olarak, talîkın taalluk itibarıyla olduğu nazara verildi.[100]

71- قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَاذَلُولٌ تُثِيرُ الْاَرْضَ وَلَاتَسْقِى الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَاشِيَةَ فِيهَا **"Musa dedi:** (Rabbim) **diyor ki: O, çift sürmek ve ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır."**

قَالُواالْئٰنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ **Onlar da: "İşte şimdi gerçeği ortaya koydun" dediler."**

فَذَبَحُوهَا **"Nihayet onu boğazladılar."**

Ayette ihtisar vardır. Yani, özellikleri bildirilen sığırı buldular ve onu boğazladılar.

وَمَاكَادُوا يَفْعَلُونَ **"Az kalsın yapmayacaklardı."**

İşi uzatmaları ve yokuşa sürmelerinden dolayı veya kâtilin ortaya çıkmasıyla rezil olacaklarını bildiklerinden veya sığırın fiyatının pahalı oluşundan az kalsın yapamayacaklardı.

Rivayete göre, o zamanda salih bir adamın dişi bir buzağısı vardı. Onu ağaçlık bir bölgeye getirdi "Ya Rabbi, onu oğlum için büyüyünceye kadar sana emanet ediyorum" dedi. Ayette belirtilen bütün özellikler sadece bunda vardı.

Sığır boğazlamakla emrolunanlar gittiler, normalde o günün şartlarında sığır üç dinar iken, bunu ağırlığınca altın ödeyerek o salih zâtın oğlundan ve annesinden satın aldılar.

72- وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَا **"Hani birini öldürmüştünüz de suçu birbirinize atmıştınız."**

Hitabın hepsine olması, öldürme olayının onların içinde olmasındandır.

Onunla alakalı ihtilafa düşmüştünüz. Birbirine hasım olanlar, suçu birbirlerine atıyorlardı.

---

[100] **Kerramiye,** Allah'a el -ayak gibi azalar nisbet ederek O'nu insana benzeten batıl bir mezheptir.

وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَاكُنْتُمْ تَكْتُمُونَ **"Hâlbuki Allah, saklamış olduğunuzu açığa çıkaracaktı."**

73- فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا **"O sığırın bir parçası ile o ölüye vurun, dedik."**

"Ondan bir parçayı ölenin cesedine vurun."

Ayette bu parçanın hangi aza olduğu belirtilmemiştir. "Kalp ve dil, sadece dil, sağ kol, kulak, kuyruk sokumu" şeklinde rivayetler vardır.

كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى **"Allah ölüleri işte böyle diriltir."**

Onlar da denileni yaptılar, maktûl dirildi.

Ayetteki hitap, maktûlün dirilişine şahit olanlaradır. Ayetin nüzûlüne şahit olanlara da olabilir.

وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ **"Ve size âyetlerini gösterir."**

Kemâl-i kudretinin delillerini size gösterir.

لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ **"Ola ki aklınızı kullanasınız."**

Ta ki aklınız kemâl bulsun ve bir nefse hayat verenin bütün nefislere hayat vermeye kâdir olacağını bilin, hükmüne göre amel işleyin.

Allahu Teâlâ dileseydi böyle bir şart olmadan da maktûlü diriltir, kâtilini haber verdirirdi. Ama böyle yapması, şu gibi faideleri sonuç vermiştir:

-Bu tarzda olmasında, Allaha yakınlık ve vacibin edası vardır.

-Yetimin faydası olmuştur.

-Tevekkülün bereketine bir tenbih vardır.

-Evlada şefkate dikkat çekilmiştir.

-Bir şeyi talep eden, Allah'a yakınlık olarak kurban kesmek gibi, kendisine düşeni yapmalıdır.

-Herşeyin en iyisini aramak lazımdır. Hz. Ömer'le ilgili şöyle rivayet edilir: Asil bir deveyi üç yüz dinara satın almış ve kurban olarak kesmiştir.

-Gerçekte müessir ancak Allah'tır, sebepler ise birer perdedir, tesirleri yoktur.

Bakara Kıssasının İşarî Manası

Tasavvufî yönden bakıldığında ise, kıssadan şu manalara işaretler görülebilir:

En zararlı düşman olan nefsini tanımak ve onu gerçek ölümle öldürmek isteyen kimse, o nefis sığırını boğazlamalıdır.

Bunun yapılmasında nefsin şu özellikleri nazara alınmalıdır:

-Nefsin şehvetini öldürmek ne çok erken yaşta yapılmalı ne de çok ileri yaşa bırakılmalıdır.

-Nefis dünya talebinde zillete düşmeden, gayet zinde, hoş görünümlü iken yapılmalıdır.

-Nefis, dünya kirlerinden uzak kalmalı, üzerinde çirkin kaçacak bir alâmeti olmamalı.

O zaman, bunun etkisi nefiste görülür, güzel bir hayatla hayatlanır, kendisiyle hâlin inkişaf edeceği bir duruma gelir. Akılla vehim arasında bulunan engel ve çekişme ortadan kalkar.

12. DERS

İsrailoğullarının Bazı Halleri

74- ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً **"Sonra bunun ardından kalpleriniz katılaştı, o kalpler taş gibi, hatta taştan daha katıdır."**

Kalp katılığı, taş misali kalbin sert ve kaba oluşunu ifade eder, kalbin ders ve ibret almamasına bir meseldir.

Ayette **"bunun arkasından"** ifadesi maktûlün diriltilmesi olayına bakar. "Sayılan bütün bu mu'cizelerden sonra" manasına da gelebilir. Çünkü, bütün bu ayetler, kalbin yumuşamasını gerektirmektedir.

وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ **"Çünkü taşlardan öylesi var ki; içinden nehirler kaynıyor."**

وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ **"Ve öylesi var ki, çatlıyor da bağrından sular fışkırıyor."**

وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ **"Öylesi de var ki, Allah korkusundan aşağılara yuvarlanıyor."**

وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ **"Ve Allah sizin neler yaptığınızdan gafil değildir."**

Taş bile etki altında kalır. İşte o taşların bir kısmı parçalanır, kendisinden su nebean eder, bu sular nehir halini alır. O taşların bir kısmı Allahın muradına boyun eğerek dağların tepesinden aşağılara yuvarlanır. Ama bunların kalbi ise, Allahın emri karşısında etkilenmiyor, emre boyun eğmiyor!

75- اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ **"Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?"**

Hitap, Hz. Peygambere ve mü'minleredir. Yani, siz o Yahudilerin sizin davanıza inanmalarını mı bekliyorsunuz?

وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَاعَقَلُوهُ وَهُمْ

يَعْلَمُونَ **"Oysa içlerinden bir kısmı, Allah'ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi."**

Onların selefi olanlardan bir taife, Tevrat'ı duyuyor, ardından onda olan recm ayeti ve Hz. Muhammedin vasıfları gibi ayetleri tahrif ediyorlardı.

Tevrat'ı tahrifleri, onu keyiflerine göre te'vil ve tefsir etmeleri de olabilir.

Burada bahsi geçen Yahudilerin, Hz. Musa'nın seçip Tur'a götürdüğü yetmiş kişi olduğu da söylendi. Bunlar, Cenab-ı Hakkın Hz. Musa ile konuşmasını duydular, döndüklerinde kavimlerine duyduklarını anlattılar, ama sonunu şöyle bitirdiler: Allahu Teâlâ bildiriyor ki: Bunları yapmaya gücünüz yeterse yapın, ama isterseniz de yapmayın!"

"Onu, bile bile tahrif ederlerdi."

Onlar, Allahın kelamını hiçbir şüphe kalmayacak şekilde anladıktan sonra, bile bile böyle yapıyorlardı.

Ayet şu manayı ifade eder: Bunların âlimleri ve öncüleri bu durumda iken, avam ve cahil olanlardan ne beklersin? Onlar da inkâr etse ve tahrifte bulunsalar çok da garip karşılamamak gerekir, onların bu konuda sabıkası vardır.

76- وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ **"Onlar iman edenlerle karşılaşınca, "Amenna" derler."**

O Yahudilerden münafık olanlar ehl-i imanla karşılaştıklarında "iman ettik" yani "siz hak üzeresiniz, peygamberiniz de Tevratta geleceği müjdelenen zattır" derler.

وَاِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ قَالُٓوا **"Birbirleriyle baş başa kaldıklarında da şöyle derler:"**

اَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَٓاجُّوكُمْ بِه۪ عِنْدَ رَبِّكُمْ **"Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi, Allah'ın** (Tevrat'ta) **size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz?"**

Kendi aralarında baş başa kaldıklarında ise, münafıklık yapmayanları münafıklık yapanlara "Tevratta beyan edilen Muhammedin vasıflarını niye bunlara söylüyorsunuz?" derler.

Onlardan münafık olanlar, kendilerini suçlayanlara karşı Yahudilikte tavizsiz olduklarını ifade etmek, Tevrat'ta bulduklarını açıklamaktan sakın-

dırmak için böyle söylemiş de olabilirler. Böylece hem mü'minlere, hem de kendi dindaşlarına münafıklık yapmış olurlar.

Bu durumda soru şeklinde gelen bu cümle, birinciye göre şiddetli bir uyarı, ikinciye göre ise bir inkâr ve nehiydir.

اَفَلاَ تَعْقِلُونَ "Aklınızı kullanmaz mısınız?"

Ayetin bu kısmı, onların sözlerinin devamı olabilir.

Veya Allahu Teâlâdan mü'minlere bir hitap olabilir. Bu ikinci durumda, "Yoksa siz onların size inanmasını mı beklersiniz?" ifadesiyle muttasıl olur. Yani, onların hâlini ve size inanmalarında bir ümit olmadığını hâlâ akletmez misiniz?

77- اَوَلاَ يَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَايُسِرُّونَ وَمَايُعْلِنُونَ "Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizlediklerini de bilir, açığa vurduklarını da."

Ayetin muhatabı, münafıklar, onları kınayan Yahudiler veya her iki grup, veya onlarla beraber Allahın kitabını tahrif edenler olabilir.

Yani, Allah onların gizlediklerini de bilir, açıkladıklarını da... Böyle olunca Allah onların küfrü gizleyip imanı ilan etmelerini, Allahın kendilerine açtığı bilgileri gizlemelerini, diğerlerini açıklamalarını, ilâhî kelamı lafız ve mana olarak tahrif etmelerini de bilir.

78- وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ "Onların bir kısmı ümmîlerdir."

لاَيَعْلَمُونَ الْكِتَابَ "(Bunlar), **kitabı bilmezler."**

اِلاَّ اَمَانِيَّ "Ancak bazı kuruntular bilirler."

Onlardan bir kısmı okuma-yazma bilmezler, dolayısıyla Tevratı mütalaa edemezler, onda olanları tahkik edemezler.

Ayette geçen "kitap" kelimesi "Tevrat" anlamında olabilir.

Emanî, ümniye kelimesinin çoğuludur. **Ümniye**, insanın kendi nefsinde kurduğu hayallerdir.

Yani, o ümmiler Tevratı tahrif edenlerden taklit yoluyla öğrendikleri yanlış inançlara, boş vaatlere inanırlar. Mesela, "Cennete ancak Yahudiler girecek." "Cehenneme girseler bile ancak sayılı günlerde orada kalacaklar" gibi kuruntulara kapılırlar.

وَاِنْ هُمْ اِلاَّ يَظُنُّونَ "Onlar sadece zanda bulunurlar."

Onlar, bilgiye ulaşamamış, zan içinde olan kimselerdir. Zanda her ne kadar sahibi kesin inansa da katî olmayan bir itikad ve görüş söz konusu-

dur. Mukallidin itikadı ve bir şüpheden dolayı haktan sapan birinin inancı böyledir.

79- فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِاَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلاً **"Elleriyle Kitab'ı yazıp sonra da onu az bir karşılığa değişmek için, "Bu, Allah'ın katındandır" diyenlerin vay hâline!"**

Onlar, kitabı ya doğrudan tahrif veya manasını yanlış te'villerle te'vil etmek sûretiyle dünya malını elde etmek istiyorlar. Bu şekilde elde ettikleri her ne kadar çok da olsa, bunun sonucu olarak kendilerine gelecek olan daimi azaba nisbetle az bir şey sayılır.

فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ اَيْدِيهِمْ **"Ellerinin yazdıklarından ötürü vay onların hâline!"**

وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ **"Kazandıklarından dolayı vay onların hâline!"**

80- وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّآ اَيَّامًا مَعْدُودَةً **"Bir de dediler ki: Sayılı günler dışında cehennem ateşi bize asla dokunmaz."**

Rivayete göre onların bir kısmı şöyle dedi: Ancak buzağıya taptığımız kırk gün sayısınca bize azap verilecek.

Bir kısmı da şöyle dedi: Dünyada insanların yaşayacağı müddet yedi bin senedir. Biz, her bin seneye mukabil bir gün azap göreceğiz.

قُلْ اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا **"De ki: Siz Allah nezdinde bir ahit mi aldınız?"**

فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُ **"Böyle ise, Allah sözünden dönmez."**

Eğer Allahtan bu konuda bir söz aldınızsa, Allah elbette sözünde duracaktır.

Ayette, Allah için haber verdiği şeylerin hilafını yapmanın muhal olduğuna bir delil vardır.

اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَالاَ تَعْلَمُونَ **"Yoksa Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"**

81- بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَاُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ **"Evet, kötülük işleyip günahı her yandan kendisini kuşatmış olan kimseler var ya, işte onlar cehennem ashabıdır."**

Onlar, cehennem azabının uzun süre kendilerine dokunmayacağını id-

dia etmişlerdi. Ayetin bu kısmı, onların sözünün batıl olduğuna genel bir cihetle isbat eder.

Seyyie, bilerek işlenen çirkin iştir. **Kesb** ise aslında faydalı şeyi celbe çalışmaktır. Onların seyyie işlemelerinin "kesb" fiili ile ifade edilmesi, **"Onları elem verici bir azapla müjdele!"** (Âl-i İmran, 21) üslûbu üzeredir.

Böyle biri, hataların her yönden kendisini kuşattığı, bütün hallerini içine aldığı bir kimsedir.

Böyle bir durum kâfir için söz konusudur. Çünkü kâfir olmayan birisi için kalben tasdik ve lisanen ikrardan başka bir hasenesi olmasa bile, hatalar her taraftan onu sarmış olamaz. Bundan dolayı selef âlimleri ayeti "küfür" ile tefsir ettiler.

Bunun tahkiki şöyledir:

Kişi günah işlediğinde, buna son vermezse benzerini yapmaya alışır, gittikçe onu işlemek meyli kendisinde kuvvetlenir. Zamanla hem onu, hem daha büyüğünü işlemeye başlar. Öyle ki, günahlar onu istila eder ve kalbinin bütün latifelerine bulaşır. Kişi sonunda bozulmuş tabiatı ile günahlara meyilli bir hâle gelir, onları istihsan eder, bunlardan başkasında lezzet olmadığına inanır, engel olmaya çalışana buğzeder, o konuda nasihat edeni yalanlar. Şu ayet, bu manaya işaret etmektedir:

"Sonra, Allah'ın âyetlerini yalanladıkları ve onlarla alay etmekte oldukları için, kötülük işleyenlerin akıbeti çok kötü oldu." (Rum, 10)

Onlar dünyada cehennem ateşini netice verecek işlerle hemhâl oldukları gibi, ahirette de ateşle iç içe olacaklardır.

هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ "Onlar orada ebedî kalacaklardır."

Onlar orada daimîdirler.

Veya, çok uzun zaman orada kalacaklardır.

Gördüğün gibi, ayette büyük günah işleyenin cehennemde ebedi kalacağına bir delil yoktur, keza önceki ayette de yoktur.

82- وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ ج "İman edip salih ameller işleyenler ise, işte onlar cennet ashabıdır."

هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ع "Onlar orada ebedî kalacaklardır."

Cenab-ı Hak burada da âdeti üzere cehennemle tehditten hemen sonra cennet ile vaatte bulundu, ta ki rahmeti ümit edilsin, azabından da korkulsun.

Amelin imana atfedilmesi, onun imanla aynı şey olmadığına delalet eder.

13. DERS

İsrailoğullarına On Emir

83- وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنٖى اِسْرَٓائٖيلَ **"Hani, biz İsrailoğulları'ndan şöyle söz almıştık:"**

لاَتَعْبُدُونَ اِلاَّ اللّٰهَ **"Allah'tan başkasına ibadet etmezsiniz."**

Ayette **"Ne kâtip zarar görür, ne de şahit** (Kâtip de, şahit de bir zarar görmesin.)**"** (Bakara, 282) ayetinde olduğu gibi nehiy manasında ihbar vardır. Yani, "Allahtan başkasına ibadet etmeyin!" Bu şekilde yasaklamak, açık yasaklamaktan çok daha etkili ve beliğdir. Çünkü bu üslûbta, sanki yasaklanan şey artık işlenmemekte ve sona ermiş bulunmaktadır.

وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينِ **"Anne- babaya, yakınlara, yetimlere, miskinlere iyilik edersiniz."**

Mesakîn, miskîn kelimesinin çoğuludur. Bu ise "sükûn" kökünden gelir. Sanki fakirlik onu yerinden kıpırdayamaz hâle getirmiştir.

وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا **"İnsanlara güzel sözler söyleyin."**

وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ **"Namazı dosdoğru kılın."**

وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ **"Zekâtı verin."**

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلاَّ قَلٖيلاً مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ **"Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz."**

Ayetteki hitap Hz. Peygamber devrindeki Yahudileredir. Onlardan öncekiler de bu hitaba dâhil olabilirler.

"Sonra pek azınız hariç..."

Bu az grup, neshedilmezden (yürürlükten kaldırılmazdan) önce Yahudiliğin şartlarını yerine getirenler ve bir de onlardan İslâma girenlerdir.

Yüz çevirmelerinin ayette ism-i fail sığasıyla nazara verilmesi, "Siz, vefadan ve taatten yüz çevirmeyi âdet haline getirmiş bir kavimsiniz" manasına işaret eder.

84- وَاِذْ اَخَذْنَا مٖيثَاقَكُمْ **"Hani, sizden şöyle söz almıştık:"**

لاَتَسْفِكُونَ دِمَٓاءَكُمْ **"Birbirinizin kanını dökmezsiniz."**

وَلاَ تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ "Birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmazsınız."

Burada "şöyle şöyle yapmayınız" manası beliğ bir şekilde ifade edilmektedir. Bundan murat birbirlerini öldürmemeleri ve vatandan sürüp çıkarmamalarıdır.

Bununla beraber şu manaya da dikkat çekilmiştir:

"Birbirinizin kanını akıtmayı ve birbirinizi vatanınızdan çıkarmayı mubah kılan şeyleri yapmayınız"

Ayrıca, tasavvufi yönden şöyle de anlaşılabilir:

"Sizi küçük düşürecek ve ebedi hayatınıza zarar verecek şeyleri yapmayın. Çünkü gerçek katl, işte böyle bir durumdur. Keza, asıl vatan olan cennetten sizi alıkoyacak hallerden uzak kalın. Çünkü hakiki sürgün, cennetten uzak kalmaktır."

ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ "Sonra görerek, bunu böylece kabul etmiştiniz."

85- ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَاۤءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ "Sonra siz o kimselersiniz ki, birbirinizi öldürüyorsunuz."

وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ "Sizden olan bir grubu diyarlarından çıkarıyorsunuz."

Onlar bu konularda söz vermiş, bunu ikrar etmiş ve şehadette bulunmuşlardı.

Böyle iken bunu bozmaları bu şekilde yadırganmıştır.

تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ "Onlar aleyhinde kötülük ve düşmanlık yapmada birbirinize arka çıkıyorsunuz."

وَاِنْ يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ "Yurtlarından çıkarılmaları size haram kılınmış iken, size esir olarak gelirlerse fidyeleşmeye kalkıyorsunuz."

Rivayete göre Yahudilerin Benî Kurayza kabilesi Medinedeki Evs kabilesiyle, Benî Nadîr de Hazrec'le dostluk anlaşması yapmıştı. Savaş olduğunda; öldürmek, diğer tarafın diyarını harap etmek ve onları sürgüne göndermek hususunda anlaşmış oldukları kabileye yardım ediyorlardı. İki fırkadan esir olanlar olduğunda, toplanıp fidye ile kurtarmaya çalışıyorlardı.

Tasavvufî yönden, ayetten şöyle işarî bir mana nazara verilir:

"Onlar şeytanların elinde esir olduğunda, irşad ve vaazla onları kurtarmaya çalışıyorsunuz. Hâlbuki sizler kendinizi daha irşat edememişsiniz!" Bu, **"İnsanlara iyiliği emreder de kendinizi unutur musunuz!"** (Bakara, 44) ayetinde olduğu gibi, irşad edenlerin önce bunları kendilerinin uygulaması gerektiğini anlatır.

اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ **"Yoksa siz Kitab'ın** (Tevrat'ın) **bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"**

Fidye ile kurtarmak gibi kitabın bazı hükümlerine inanıyor, birbirinizle savaşmak ve birbirinizi yurdundan etmek gibi hükümleri inkâr mı ediyorsunuz?

فَمَا جَزَٓاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلاَّ خِزْىٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **"Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir."**

Benî Kurayzanın bir kısmının öldürülmesi ve diğerlerinin de esir edilmesi, Benî Nadirin sürgüne gönderilmesi, diğerlerinin de cizyeye mahkum olmaları ayetin manasının bazı tezahürleridir.

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِ **"Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar."**

İsyanları şiddetli olduğu için cezaları da şiddetli olacaktır.

وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ **"Allah, yaptıklarınızdan asla gafil değildir."**

Ayetin bu kısmı, onlara yönelik ilâhî tehdidi te'kid eder. Yani Allahu Teâlâ daima onların hâlini tarassut eder, onların yaptıklarından gafil kalmaz.

86- اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ **"İşte onlar, ahireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir."**

Yani, onlar dünya hayatını ahirete tercih ettiler.

فَلاَ يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ **"Artık bunlardan azap hiç hafifletilmez."**

Ne dünyadaki cizye ödemeleri azaltılır, ne de ahiretteki azapları hafifletilir.

وَلاَهُمْ يُنْصَرُونَ **"Ve onlara yardım da edilmez."**

14. DERS

İsrailoğullarına Bazı Uyarılar

87- وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ **"Andolsun, Mûsâ'ya Kitab'ı verdik."**

وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ **"Ondan sonra ard arda peygamberler gönderdik."**

وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ **"Meryem oğlu İsa'ya beyyinat verdik."**

Hz. İsa'ya verilen **beyyinat**, ya ölüleri diriltmek, anadan doğma körlerin gözünü açmak, cüzzamlı hastaları iyileştirmek, gaybî şeylerden haber vermektir veya Ona verilen İncildir.

وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ **"Onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik."**

Ruhu'l-Kudüs

-Bundan murat, Hz. Cebrail'dir.

-Bundan muradın Hz. İsanın kendi ruhu olduğu da söylenmiştir. Onun ruhunun böyle vasfedilmesi, şeytanın dokunmasından temiz kalması sebebi iledir.

-Veya Allah nezdinde kıymetini ifade etmek içindir. Bundan dolayı Allah onu kendine izafetle söylemiştir.

-Veya Hz. İsa'nın bir erkek sulbünde veya hayızlı kadın rahminde bulunmaması yönüyledir.

-Ruhu'l-Kudüs'ten murat İncil de olabilir. Keza, Allahın ism-i azamı da olabilir. Hz. İsa o isimle ölüleri diriltiyordu.

اَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ **"Ama siz, her peygamber nefislerinizin hoşunuza gitmeyen şeyleri getirdikçe, kibirlendiniz?!"**

Her gelen peygamber nefsinizin hoşuna gitmeyen şeyleri getirdiğinde imandan ve peygamberlere tâbi olmaktan kaçındınız.

فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ **"Onların bir kısmını yalanladınız."**

Hz. Musa ve Hz. İsa gibi bir kısım peygamberleri yalanladınız.

وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ "Bir kısmını da öldürüyorsunuz."

Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya gibi bir kısım peygamberleri de öldürüyordunuz.

Peygamberleri öldürmeleri aslında mazide olup bitmiş bir durum iken, geniş zaman sığası ile bunu ifade etmek, o şeni' manzarayı nefislerde hazır etmek içindir. Çünkü, yapılan iş, çok korkunçtur.

Veya ayet sonlarına uyum noktasında böyle getirilmiştir.

Veya ayetin nâzil olduğu dönemdeki Yahudilerin de Hz. Peygamberi öldürmek peşinde olduklarına delalet etmek içindir.

Nitekim Hz. Peygambere sihir yapmışlar, zehirli bir koyunla öldürmeye çalışmışlardır. Ancak Allahu Teâlâ özel lütfuyla peygamberini korumuştur.

88- وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ "Bir de, "Kalplerimiz örtülüdür" dediler.

Bundan murat, kalplerinin yaratılıştan örtülü olduğu, bundan dolayı Hz. Peygamberin getirdiklerinin buralara varmadığı ve kendileri tarafından anlaşılmadığını anlatmaktır.

Veya "kalplerimiz ilim kaplarıdır, ne duysa anlar, ama senin dediklerini anlamıyor."

Veya "kalplerimiz ilimle dolu olduğundan, onlarda olanlar bize yetiyor, başkasına ihtiyaç bırakmıyor" manası da kastedilmiş olabilir.

بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ "Öyle değil, inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir."

Ayet, onların sözlerini reddeder. Mana şöyledir:

"Hayır, durum sizin dediğiniz gibi olamaz. Kalpler fıtrat üzere ve hakkı kabule müheyya bir şekilde yaratılmıştır. Lakin Allah, onların inkârı sebebiyle kalplerini anlayışsız hâle getirmiş, kabiliyetlerini ibtal etmiştir."

"Veya, o kalplerin senin söylediğini anlamama, kendilerinde bulunan bir arızadan dolayı değildir. Onların küfrü sebebiyle Allah o kalpleri anlayıştan mahrum bir hale getirmiştir. Nitekim Allah şöyle buyurur:

"İşte bunlar, Allah'ın lânetleyip, kulaklarını sağır ve gözlerini kör ettiği kimselerdir." (Muhammed, 23)

"Veya, onlar mel'un kâfirlerdir. Onlar için ilim iddiasında bulunmak, sana ihtiyaçları olmadığını zannetmek ne kadar da uzaktır."

فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ "Bu yüzden pek az iman ederler."

Yani, onların imanı çok çok az bir imandır. Mesela sadece bazı kitaplara inanırlar.

Bundan murat, iman etmemeleri de olabilir.

89- وَلَمَّا جَٓاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ **"Kendilerine ellerindekini** (Tevrat'ı) **tasdik eden bir kitap** (Kur'an) **gelince** (onu inkâr ettiler)."

Allah katından gelen Kur'an, onların kitaplarında olanı tasdik etmektedir.

وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُواۚ **"Hâlbuki, daha önce** (bu kitabı getirecek peygamber ile) **inkârcılara karşı yardım istiyorlardı."**

Yahudiler, müşriklere galip gelmek için böyle bir kitabın gelmesini bekliyor ve "Allahım, Tevratta bildirilen ahir zaman peygamberiyle bize yardım et" diyorlardı.

Veya bundan murat, Yahudilerin onlara "sizden bir peygamber çıkacak, zamanı yaklaştı" diye haber vermeleri de olabilir.

فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهٖۘ "(Tevrat'tan) **tanıyıp bildikleri** (bu peygamber) **kendilerine gelince, onu inkâr ettiler."**

Önceden bilmiş oldukları hak geldiğinde, hasetleri sebebiyle ve riyasetlerinin ellerinden kaçma korkusuyla onu inkâr ettiler.

فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ **"Artık Allah'ın lâneti kafirlerin üzerine olsun."**

"Onların üzerine olsun" yerine **"kâfirlerin üzerine olsun"** denilmesi, küfürleri sebebiyle böyle bir lanete müstahak olduklarını gösterir. Bu durumda, ayette ifade edilen kâfirler belli kâfirlerdir.

Ancak, ayet bütün kâfirleri içine alan bir laneti ifade ediyor da olabilir. Onlar da evleviyetle bu hükme tâbi olurlar. Çünkü kelâm onlar hakkındadır.

90- بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖۚ **"Allah'ın kendi lütfundan kullarından dilediğine vahiy indirmesine hased ederek, Onun indirdiklerini inkâr etmek yüzünden kendileri için ne kötü şey satın aldılar!"**

Onlar, bu yaptıklarıyla kendilerini cezadan kurtarmış sanıyorlardı.

فَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍۜ **"İşte bu yüzden de gadap üstüne gadaba uğradılar."**

Mahlûkatın en efdali olan Hz. Muhammedi inkâr etmeleri ve Ona hasetleri sebebiyle Allahın gadabına maruz kaldılar.

Veya bundan murat, önce Hz. İsayı, ardından da Hz. Muhammedi (asm) inkârları olabilir.

وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ **"Kâfirler için zillet verici bir azap vardır."**

Günahkâr kimselerin azabı, onları temizleyicidir. Ama kâfirlerin azabı daimidir ve zillet vericidir.

91- وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا اُنْزِلَ عَلَيْنَا **"Onlara, "Allahın indirdiğine iman edin" denildiğinde, "Biz kendimize indirilene iman ederiz" dediler."**

"Allah'ın indirdiğine" ifadesi Allahın indirdiği bütün kitaplara imanı içine alır.

وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَٓاءَهُ **"Ve ondan başkasını inkâr ederler."**

وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ **"Hâlbuki o, yanlarındakini** (Tevrat'ı) **tasdik eden hak bir kitaptır."**

Ayetin bu kısmı, onların sözünü reddi tazammun eder. Çünkü onlar Tevrata uygun olanı inkâr edince, aslında onu da inkâr etmiş olurlar.

قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **"De ki: Eğer gerçekten mü'min kimseler iseniz, niçin daha önce Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"**

Tevrata iman iddiasıyla peygamberleri öldürmek bir arada olamaz. Çünkü Tevrat, böyle bir şeye izin vermez.

Ayetin ilk muhatapları Hz. Peygamber devrindeki Yahudilerdir ve onlar herhangi bir peygamber öldürmemişken, bunun kendilerine isnadı, bunların ecdadının fiili olup, onların da bu hâle razı bulunmalarından ve ellerinden gelse Hz. Peygamberi öldürmek istemelerindendir.

92- وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ **"Andolsun, Mûsâ size beyyinat ile gelmişti.**

Beyyinattan murat, başka ayette anlatılan dokuz mu'cizedir.[101]

---

101 Bkz. İsra, 101.

ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ "Arkasından sizler zalimler olarak buzağıyı ilâh edinmiştiniz."

Yani, Musa'nın Tura gitmesinden sonra buzağıyı ilah edinerek ona ibadetle kendinize zulmettiniz.

Veya Allahu Tela'nın ayetlerini ihlal ile zalimler oldunuz.

Veya bu bir ara cümlesi olabilir. Yani, "ve siz, zulüm işlemeyi âdet edinmiş bir kavimsiniz."

Ayetin sevki, onların biraz önce nazara verilen **"Biz kendimize indirilene iman ederiz"** demelerine bir reddir. Yani, bunlar aslında kendilerine indirilene de tam iman etmemişlerdir.

Ayette, onların Hz. Peygamberle olan ilişkilerinin, sebeblerinin Hz. Musa ile olan ilişkisi gibi olduğuna bir tenbih vardır.

93- وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ "Hani, Tûr'u üstünüze kaldırıp sizden kesin söz almıştık:"

خُذُوا مَاۤ اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ "Size verdiğimize (Kitab'a) **sımsıkı sarılın."**

وَاسْمَعُوا "Ve ona kulak verin."

"Onlara şöyle dedik: Tevratta size emredilenleri ciddiyetle yapın, uygulamak niyetiyle kulak verin"

قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا "Onlar ise, "işittik ve isyan ettik" dediler."

"Sözünü işittik, emrine isyan ettik" dediler.

وَاُشْرِبُوا فِى قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ "İnkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirildi."

Nasıl ki boya, kumaşa sinerse, içilen şey bedenin her tarafına yayılırsa, buzağı muhabbeti onların dem ve damarlarına kadar işledi.

Böyle yapmaları küfürleri sebebi iledir. Çünkü onlar Mücessime veya Hulûliye görüşünde idiler.[102] İlah edindikleri o buzağı heykelinden daha hayret verici bir cisim görmemişlerdi. Böylece Samirinin onları sevkettiği şey kalplerinde yerleşmişti.

---

[102] **Mücessime,** Allah'a el -ayak gibi azalar nisbet ederek O'nu insana benzeten batıl bir mezheptir. **Hulûliye** ise, Allahı alemin içinde münderiç görür. Hâlbuki Allah, alemin yaratıcısıdır, -haşa- ondan bir cüz değildir.

قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهٖٓ اِيمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **"Onlara de ki: Eğer mü'min kimseler iseniz, imanınız size ne çirkin şeyler emrediyor!"**

Yani, Tevrata olan imanınız mı sizi buzağıya tapmayı veya daha genel bir şekilde üstteki ayetlerde sayılan kusurları işlemeyi emrediyor?

Ayetin bu kısmı, onların Tevrata olan imanının da geçerli bir iman olmadığını ortaya koyar. Yani, "Eğer Tevrata inanmış kimselerseniz, o size bu çirkin işleri yapmayı emretmedi, ona olan imanınız bunları yapmaya size ruhsat vermez."

Veya "Eğer ona inanmış kimselerseniz, bu imanınız size ne kötü şeyler emrediyor! Çünkü mü'minin, ancak imanının gerektirdiği şeyleri yapması uygun olur. Lakin Tevrata olan iman bunu emretmiyorsa, o zaman siz gerçekte mü'min değilsiniz."

94- قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **"De ki: Eğer Allah katında ahiret yurdu diğer insanlar için değil de, yalnız sizin içinse ve doğru söyleyenler iseniz, haydi ölümü temenni edin!"**

Onlar "Cennete ancak Yahudiler girecek" diyorlardı.

"Haydi ölümü temenni edin!"

Çünkü kendisinin cennet ehli olduğuna yakînen inanan, elbette oraya iştiyak duyar ve şâibelerle dolu şu dünyadan bir an önce kurtulmak ister. Mesela Hz. Ali şöyle demiştir:

"Ölümün üzerine düşsem veya ölüm benim üzerime düşse hiç aldırmam."

Ammar Bin Yasir de Sıffînde şöyle demişti:

"Şimdi dostlara, Hz. Muhammede ve O'nun hizbinden olanlara kavuşuyorum."

Hz. Huzeyfe de ölüm anında şöyle demişti: "Özlenen bir dost geldi. Pişman olan felah bulmasın!"

İşte, ölümü bilenler böyle söylemişler. Yahudiler de ahirette cenneti umuyorlarsa, ölümü temennî etmeleri gerekir.

95- وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ **"Fakat ellerinin yaptıkları yüzünden onu hiçbir zaman temenni etmeyecekler."**

Onlar, Peygamberimizi ve Kur'anı inkâr ve Tevratı tahrif etmeleri gibi

cehennemi netice verecek çok işler yaptıklarından, ölümü asla istemeyeceklerdir.

Ayette **"ellerinin yaptıkları yüzünden"** denilmesi,

-Çünkü, iş yapan el, özellikle insanın elidir.

-İnsan, bütün sanatlarını el ile yapar ve ekser menfaatlerini el ile elde eder.

Bundan dolayı "yed = el" kelimesiyle bazen nefis, bazen da kudret manası kastedilir.

Yahudilerin asla ölümü istemiyecekleri, gaybtan bir haberdir, haber verildiği gibi gerçekleşmiştir. Çünkü "evet, biz ölümü temennî ediyoruz" deseler elbette nakledilir ve şöhret bulurdu. Çünkü temennî kalbin ameli değildir ki gizli kalsın! Aksine temennî "keşke şöyle olsa" tarzında konuşmakla olur. Temenni kalple olsaydı "biz bunu temennî ettik" derlerdi.

Hz. Peygamberden şöyle rivayet edilir: "Şayet temenni etselerdi, bunların her biri yutkunamaz, olduğu yerde ölürdü. Yeryüzünde bir tek yahudî kalmazdı."

وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ **"Allah zâlimleri çok iyi bilendir."**

Ayet, Yahudiler için bir tehdittir ve onların zâlim olduklarına bir tenbihtir. Çünkü kendilerinde olmayan bir hâli dava etmekte ve olan bir hâli ise nefyetmektedirler.

96- وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍۚ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا **"Andolsun, sen onları hayata, bütün insanlardan hatta Allah'a ortak koşanlardan bile daha hırslı olduklarını görürsün."**

Ayette hayatın elif – lâmsız gelmesi, bununla onun fertlerinden bir fert olan "uzun hayat" murat edilmesindendir.

Ayet, onların ancak dünya hayatını bildiklerini, buna da tüm hırslarıyla yöneldiklerini anlatır, onları şiddetle kınar, başlarına vurur. Çünkü onlar ahirette cezayı ikrar etmekle beraber, inkâr edenlerden çok daha fazla hırs göstermeleri, kendilerinin ateşe gideceklerini bilmelerine delâlet eder.

يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍۚ **"Onların her biri bin yıl yaşamak ister."**

وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهٖ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَ **"Hâlbuki uzun yaşamak, onu azaptan kurtaracak değildir."**

وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ **"Allah, onların bütün yaptıklarını görendir."**

Allah, onların ne yaptıklarını elbette görür ve onları cezalandırır.

15. DERS

Vahiy Ve Sihir

97- قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ **"De ki: Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki: O, Allah'ın izni ile onu** (Kur'an'ı)**; önceki kitapları doğrulayıcı, mü'minler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir."**

Sebeb-i Nüzûl

Ayet, Yahudilerden Abdullah Bin Suriya hakkında indi. Bu şahıs, Hz. Peygambere kendisine kimin vahiy getirdiğini sordu. Hz. Peygamber "Cibril" deyince, İbnu Suriya "O bizim düşmanımızdır, defalarca bize düşmanlık yaptı. O, bizim Peygamberimize Buhtunnasr'ın Beytü'l-Makdisi harap edeceği haberini indirdi. Bunun üzerine biz Buhtunnasrı öldürecek birini gönderdik, onu Babilde gördü, ama Cibril onu öldürmesine engel oldu ve şöyle dedi: "Eğer Rabbiniz ona sizi helak etmeyi emretmişse, sizi ona saldırtmaz. Değilse de neye dayanarak öldüreceksiniz?"

Denildi ki, Hz. Ömer bir gün Yahudilerin medreselerine vardı ve onlara Cibrille alakalı sordu. Dediler ki: "O bizim düşmanımızdır, sırlarımızı Muhammed'e aktarıyor. Çöküntü ve azaplar da O'nun eliyle geliyor. Mikail ise, bolluk ve selâmet getirir."

Bunun üzerine Hz. Ömer "peki, bu iki meleğin Allah yanında konumları nedir?" dedi.

Dediler: "Cibril sağında, Mikail ise solunda yer alır. Ama aralarında düşmanlık vardır."

Hz. Ömer şöyle dedi: "Eğer dediğiniz gibi ise, onlar birbirine düşman olamaz ve siz de eşekten daha nankör varlıklarsınız. Her kim onlardan birine düşman olursa, o Allahın düşmanıdır."

Sonra Hz. Ömer döndü. Hz. Cebrailin bu ayetleri Peygambere vahyetmiş olduğunu gördü. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ya Ömer, Rabbin sana muvafakat etti."

"O, Allah'ın izni ile onu .... indirmiştir" derken, zamirin Kur'ana

râci olduğu anlaşılıyor. Normalde zamir göndermek için önceden zikredilmesi bir esastır. Ama bu şekilde gelmesi, O'nun şanının büyüklüğüne delalet eder. Sanki belli oluşu ve son derece iştihar etmesiyle, önceden zikrine ihtiyaç olmamıştır.

"Senin kalbine" derken, kalbin nazara verilmesi şundandır:

Vahyin ilk kabul yeri ve mahalli Hz. Peygamberin kalbidir.

"O, önceki kitapları doğrulayıcı, mü'minler için de bir hidayet rehberi ve müjde vericidir." Böyle olunca, onlardan her kim Cebrail'e düşmanlık yaparsa, insafsızlık etmiş olur veya o düşmanlık sebebiyle kendisine gelen kitabın vahiyle sana indiğini inkâr etmiş olur. Çünkü o, önceki kitapları tasdik eden bir kitap olarak nazil olmuştur.

"Her kim Cebrail'e düşmansa..." ifadesinin cevabı hazfedilmiş de olabilir. Mesela "...öfkesinden ölsün" veya "o bana düşmandır, ben de ona düşmanım."

Nitekim sonraki ayette şöyle denilmiştir:

98- مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَرُسُلِهٖ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

"Her kim Allah'a, Onun meleklerine, peygamberlerine, Cebrail ve Mîkâil'e düşman olursa, iyi bilsin ki, Allah da kâfirlere düşmandır."

Allaha düşmanlık, inadına O'na muhalefettir veya seçkin kullarına düşman olmaktır. Ayette önce Allaha düşmanlığın nazara verilmesi, diğerlerinin şanını büyütmek içindir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

"(O münafıklar) **Sizi razı etmek için, Allah'a yemin ederler. Eğer** (gerçekten) **mü'min iseler, Allah ve Rasûlü'nü razı etmeleri daha layıktır."** (Tevbe, 62)

Ayette Cebrail ve Mikail aslında meleklere dâhilken ayrıca sayılmaları, onların üstünlüğünü gösterir. Öyle ki, bu ikisi sanki ayrı birer cinstir.

Bu ikisinin müstakil olarak zikri, bir tek meleğe bile düşman olmakla hepsine düşman olmanın inkârda ve Allahın düşmanlığını celbetmede eşit olduğuna tenbihtir. Onların birine düşmanlık eden, hepsine düşmanlık yapmış gibi olur. Çünkü onların düşmanlığını veya sevgisini gerektiren şey, gerçekte birdir.

Bu iki meleğin ismen yer alması, aynı zamanda tartışmanın bu ikisi hakkında olmasındandır.

Ayette "Allah onlara düşmandır" yerine **"Allah kâfirlere düşmandır"**

denilmesi Allahın onlara olan düşmanlığının küfürleri sebebiyle olduğuna delalet etmesi içindir. Meleklere ve peygamberlere düşman olmak küfürdür.

99- وَلَقَدْ اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ **"Andolsun, biz sana apaçık âyetler indirdik."**

وَمَا يَكْفُرُ بِهَا اِلاَّ الْفَاسِقُونَ **"Bunları ancak fasıklar inkâr eder."**

Ayette fasıklardan murat, kâfirlerin inatçı olanlarıdır. **Fısk**, günahların bir kısmında kullanıldığında, onun büyüklüğüne delâlet eder. Sanki onun sınırından aşılmıştır.

Sebeb-i Nüzûl

Ayet, İbnu Suriya'nın Hz. Peygambere: "Sen bize tanıdığımız bir şey getirmedin. Sana bir ayet indirilmedi ki, sana tâbi olalım" demesi üzerine nâzil oldu.

100- اَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ **"Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, onlardan bir fırka o antlaşmayı bozmadı mı?"**

Ayette, **"onlardan bir fırka"** denmesi, bazısının ilâhî ahdi bozmadığını gösterir.

بَلْ اَكْثَرُهُمْ لاَيُؤْمِنُونَ **"Doğrusu onların çoğu iman etmezler."**

Ayet, "acaba ahdi bozanlar az bir grup mu?" şeklindeki tevehhümü reddeder.

101- وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَاَنَّهُمْ لاَيَعْلَمُونَ **"Onlara, Allah katından ellerinde bulunan Kitab'ı** (Tevrat'ı) **doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir fırka, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitab'ını** (Tevrat'ı) **arkalarına attılar."**

Onlarda olanı tasdik eden Hz. İsa ve Hz. Muhammed gibi bir peygamber geldiğinde kitap ehlinden bir kısmı, Allahın kitabını, yani Tevratı arkalarına attılar. Çünkü, Tevratı tasdik eden bir peygamberi inkar etmeleri, Peygamberin tasdik ettiği şeyi inkâr, ve Tevratta bulunan ve mu'cizelerle teyit edilmiş olan peygamberlere imanı bir tarafa atmak anlamına gelir.

"Allahın kitabını arkalarına atmaları", ondan tümüyle yüz çevir-

melerini anlatan bir meseldir. Çünkü, kendisine önem verilmeyen şey, bu tarzda arkaya atılır.

"Sanki bilmiyorlarmış gibi."

Sanki onlar, onun Allahın kitabı olduğunu bilmiyorlar. Yani, aslında sağlam bir şekilde O'nun Allahın kitabı olduğunu bilirler, lakin inatlarından bilmezden gelirler.

Bil ki, Allahu Teâlâ bu iki ayetle Yahudilerin dört fırka olduğuna dikkat çekti.

1- Tevrata inanan ve onun hakkını vermeye çalışanlar.

Bunlar ehl-i kitaptan samimi iman edenlerdir ve sayıları azdır. Biraz önceki **"Onların çoğu iman etmezler"** ayeti, bu tarz iman edenlerin sayıca az olduğuna delâlet eder.

2- Açıktan açığa ahitlerini bozduklarını, inat ve fısk ile sınırları çiğnediklerini ilan edenler.

"Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, onlardan bir fırka o antlaşmayı bozmadı mı?" (Bakara, 100) ayeti bunları anlatır.

3- Açıktan değil, ama yine de cehaletlerinden dolayı Allaha verdikleri sözü bozanlar.

Bunlar, çoğunluktur.

4-Zahiren Tevrata sarılan, ama gizlice onu terk edenler.

Bunlar, aslında durumu bilmektedirler, ama haset ve inatlarından böyle yaparlar. Bunlar, bildiği halde bilmez gibi hareket edenlerdir.

102- وَاتَّبَعُوا مَاتَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَ **"Süleyman'ın saltanatı hakkında şeytanların uydurduklarının ardına düştüler."**

Ayet, bundan önceki **"Onlardan bir fırka Allahın kitabını arkalarına attı"** cümlesine atıftır. Yani, "Allahın kitabını attılar, okudukları sihir kitaplarına tâbi oldular."

Denildi ki: Şeytanlar kulak hırsızlığı yapıyor ve çok yalanlar katarak kâhinlere bunları bildiriyorlardı. Kâhinler, bunları toplayıp insanlara öğretiyorlardı. Bu durum, Hz. Süleyman devrinde çok yaygınlaştı, öyle ki "cinler gaybı bilir. Süleyman'ın saltanatı bu ilimle meydana geldi. O, bu ilimle cin ve insi ve rüzgârı kendine itaat ettiriyor" denilmeye başlandı.

وَمَاكَفَرَ سُلَيْمٰنُ **"Oysa Süleyman** (sihir yaparak) **küfre girmedi."**

Bu ifade, onların yanlış iddialarını yalanlamadır. Ayette sihirden küfür

kelimesiyle bahsedilmesi onun küfür olduğuna ve nebi olan birinin bundan masumiyetine delâlet etmesi içindir.

وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا **"Fakat şeytanlar, küfre girdiler."**

Şeytanlar azdırmak ve yoldan çıkarmak için insanlara sihir öğretiyorlardı.

Sihirden murat, insanın tek başına yapamayacağı şeylerde, ona ulaşmak için şeytana yaklaşmakla yardım istemesidir. Böyle bir işe ise, şerlilik ve habis nefis sahibi olmada şeytana münasip olanlar teşebbüs eder. Çünkü birbirine katılma ve birbirine yardımcı olmada tenasüp bir şarttır. Bu ölçü ile, sihirle uğraşan kimse nebî ve veliden ayrılır. Ama, bir kısım insanların bazı âlet ve ilaçlar yardımıyla veya el çabukluğu ile yaptıkları hayret verici durumlar, sihir gibi mezmum, kötü değildir. Bunlara da "sihir" denmesi mecazendir veya bunlarda bulunan incelik sebebiyledir. Çünkü sihir kelimesi, asıl olarak sebebi gizli şeyler için kullanılır.

يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ **"İnsanlara sihri öğretiyorlardı ve** (özellikle de) **Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe indirileni."**

"Ve (özellikle de) **Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe indirileni."**

Ayetin bu kısmı, "sihir" üzerine atıftır, ikisinden de murat birdir.

Atıf, itibarın değişmesi sebebiyledir.

Veya bunlar vasıtasıyla gelen sihrin daha kuvvetli olduğunu ifade eder.

Ayette bahsi geçen **iki melek** Allahtan bir imtihan olmak üzere sihir öğretmek ve sihirle mu'cizenin birbirinden ayrılmasını sağlamak için indirildiler.

Onlarla alakalı şöyle anlatılır:

"Bu iki melek insan sûretinde gönderildi ve kendilerine şehvet verildi. Derken "Zühre" isimli bir kadınla karşılaştılar, kadın bunları şirke ve günahlara sevketti, sonra onlardan öğrendikleri ile semaya yükseldi."

Bu kıssa, İsrailiyattandır ve belki de öncekilerin şifreli anlatımlarından biridir. Basîret sahiplerine bu şifreyi çözmek gizli bir şey değildir.

Bu iki meleğin aslında iki adam olduğu, salahatleri sebebiyle kendilerine "melek" denildiği de söylenir. "Melik" şeklinde bir kıraat olması, bunu teyid etmektedir.

Bazıları ise, ayetin bu kısmını **"Süleyman küfre girmedi..."** kısmına atıfla "iki meleğe de bir şey indirilmedi" şeklinde değerlendirirler. Bu yorumda, Yahudilerin anlattığı kıssayı yalanlama vardır.

Harut ve Marut, gönderilen iki meleğin ismidir. Ancak, "iki meleğe de bir şey indirilmedi" şeklinde mana verenler, bunu şeytanlardan bedel olarak ve aradaki cümleleri ise cümle-i muteriza olarak kabul ederler.

وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَاۤ اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ **"Hâlbuki o ikisi, "Biz ancak imtihan için gönderildik,** (sihri caiz görüp de) **sakın küfre girme" demedikçe kimseye** (sihir) **öğretmiyorlardı."**

Ayet, birinciye göre şu manayı anlatır: Bu iki melek "biz Allahtan imtihan için gönderildik. Bunu bizden öğrenip onunla amel eden küfre düşer. Kim de öğrenir, amelden kaçınırsa iman üzere sabit kalır. Öyleyse bunu ve bununla ameli caiz görerek küfre düşme" şeklinde nasihat etmeden kimseye öğretmezlerdi.

Bunda sihri ve tâbi olunması caiz olmayan şeyleri öğrenmenin yasak olmadığına bir delil vardır. Yasaklanan, buna tâbi olmak ve bununla amel etmektir.

İkinciye göre ise mana şöyledir: O ikisi "biz fitneye maruz kalmış iki kimseyiz, sakın bizim gibi olma" demedikçe kimseye sihir öğretmezlerdi.

فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَايُفَرِّقُونَ بِهٖ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهٖ **"İşte bunlardan karı ile kocanın arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı."**

وَمَاهُمْ بِضَاۤرِّينَ بِهٖ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ **"Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi."**

Çünkü gerek sihir ve gerekse başka sebepler bizzat müessir değillerdir, Allahın emri ve izni ile etkili olurlar.

وَيَتَعَلَّمُونَ مَايَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ **"Onlar, kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı."**

Sihirle ilgili bilgide zarar görmeleri, onu uygulamak için öğrenmelerinden veya sırf ilim olarak öğrenseler bile zamanla uygulamalarındandır. Çünkü ilim, çoğu kere uygulamaya da yol açar.

Sadece ilim olarak öğrenmek, dünyada ve ahirette fayda vermeyecek bir durumdur. Bunda, sihirden kaçınmanın evlâ olduğuna bir delil vardır.

وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰيهُ مَالَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ "Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı."

وَلَبِئْسَ مَاشَرَوْا بِهٖ اَنْفُسَهُمْ "Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür!"

لَوْكَانُوا يَعْلَمُونَ "Keşke bilselerdi!"

Keşke o konuda düşünselerdi...

Keşke o işin çirkinliğini bilselerdi...

Keşke sihri uygulayanın azabı hak ettiğini bilselerdi...

Keşke ilimlerinin mahiyetini bilselerdi... Çünkü bildiğini uygulamayan biri, bilmeyen kimse gibidir.

103- وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ "Şayet onlar iman etseler ve günahlardan sakınmış olsalardı, Allah katında kazanacakları sevap kendileri için daha hayırlı olacaktı."

Şayet onlar Peygambere ve kitaba iman etseler; Allahın kitabını atmak, sihre uymak gibi günahları terk ile Allahtan korksalardı, işte o zaman kendilerini sattıkları şeyden daha hayırlı bir şekilde Allah tarafından mükâfatlandırılırlardı.

لَوْكَانُوا يَعْلَمُونَ "Keşke bilselerdi!"

"Keşke Allahın sevabının, onların içinde bulunduğu hâlden daha hayırlı olduğunu bilselerdi..."

Veya "keşke ilimle amel etmeyi bilselerdi..."

ondan dolayı azap eder. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Kim dönerse": İbn Cübeyr: Kim helal sayarak ve: "Alışveriş de faiz gibidir" diyerek tekrar dönerse, demektir.

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾
إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَوٰةَ
وَآتَوُا الزَّكَوٰةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

276 – Allah faizi mahveder ve sadakaları artırır. Allah hiçbir azılı kafiri ve çok günahkarı sevmez.

277 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler işleyenler, namazı dosdoğru kılanlar ve zekatı verenler için Rableri katında ecirler vardır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülmezler de.

"Allah faizi mahveder": Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun mahvolmasının manası, azalması ve eriyip yok olmasıdır. Muhakuşşehr de hilalin küçülüp ışığının azalmasıdır. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Said bin Cübeyr de böyle demiştir. *İkincisi:* Ondan verilen sadaka gibi şeylerin batıl olmasıdır. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Sadakaları artırır": İbn Cübeyr: Onları katlar, demiştir. "Keffar" da kendisini küfre götürecek şeyleri çok yapan kimsedir. Esim de durmadan günah işleyen ve üzerinde ısrar eden kimsedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾

278 – Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve eğer mü'minler idiyseniz faizden kalanı bırakın.

kadar kalmaz, yarısını alsanız da faizi katlasak?" dedi. Onlar da öyle yaptılar. Süre dolunca, fazlasını istediler. Bu durum Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e intikal etti, onları bundan men etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bu; Ata ile İkrime'nin görüşüdür. *Üçüncüsü:* Bu Abbas ile Halid bin Velit hakkında indi, bunlar cahiliye döneminde ortak idiler. İslam geldiğinde bunların faize verilmiş büyük miktarda malları vardı. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Bilin ki cahiliyedeki bütün faizler kaldırılmıştır; ilk kaldırdığım faiz de Abbas'ın faizidir"[49] dedi. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

İbn Abbas, İkrime ve Dahhak şöyle demişlerdir: Neden: "Faizden kalanı bırakın" dedi. Çünkü bütün faiz terk edilmiş ancak Sakif'in faizi kalmıştı. Bazıları da: Ayet, İslam'dan önce faize mal verip bir kısmını küfründe alan, sonra da Müslüman olan kimse hakkında inmiştir; onun kalanı terk edip ve geçeni affetmesi gerekiyordu, demişlerdir. Ama İslam'dan sonra faiz verip almaya gelince, aldığı iade edilir, kalan da düşer.

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾

279 – Eğer öyle yapmazsanız, Allah ve Resul'ü ile savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe ederseniz, sermayeniz sizindir; haksızlık da etmezsiniz, haksızlığa da uğramazsınız.

"Fein lem tef'alu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir hemzenin sükunu ve zalın fethası ile "fe'zenu" okumuşlardır. Hamze ile Ebu Bekir de: Zalın kesresi ve elifle: "Feâzinu" okumuşlardır. Zeccac

---

49 - Ebu Davud, Buyu, bab, 5.

da Asım'dan ilkinin zammesini ve ikincisinin de fethasını rivayet etmiştir.

وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍۜ وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾

280 – Eğer borçlu darlık içinde ise bolluğa kadar mühlet verin. Borcu bağışlamanız, eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır.

"Eğer borçlu darlık içinde ise": İbn Saib ile Mukatil şöyle demişlerdir: "Kalan faizi bırakın" kavli inince, Amr bin Umeyr oğulları, Muğire oğullarına: Sermayemizi getirin, biz de sizden faiz almayalım, dediler. Muğire oğulları da ellerinin dar olduğundan şikayet ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Usre fakir ve darlık, demektir. Cumhur sini sakin okur, Ebu Cafer ise burada ve "saatil usreti"inde zamme ile okur. Cumhur "meysere"yi sinin fethasıyla okumuştur. Nafi ise zammesiyle okumuş, Zeyd de Yakup'tan rivayetle sinin zammesiyle okumuştur. Ancak o bir fark gösterip rayı meksur okumuş, teyi heye çevirmiş ve sonuna da ye ilave etmiştir (meysirihi). Zeccac şöyle demiştir: "İn kane"nin manası: Eğer böyle bir şey vaki olursa, demektir. Nazire de süre vermek manasınadır. Böylece onlara, eğer verecekliler darda iseler sermayeyi almada süre vermelerini emretti ve sadaka olarak vermenin üstünlüğünü bildirdi. "Ve en tesaddaku": Kurraların çoğu sadı şeddeli okumuş; Asım ise onu şeddesiz, dalı şeddeli okumuş, İbn Ebi Able de zalı zammeli okumuş ve onun sıdk, doğruluktan geldiğini söylemiştir.

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ

ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

tastamam verilir": Yani kazandığının karşılığı tastamam verilir, demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ
وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ
كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ
اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ
سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ
وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ
لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ
مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى
وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ
صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ
لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً
تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا
وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا

doğru olarak yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahit tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, beğeneceğiniz şahitlerden bir erkek, iki kadın tutun. Kadınlardan biri unutursa biri diğerine hatırlatır. Şahitler çağrıldıkları zaman kaçınmasın. Borç az olsun çok olsun süresine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenize daha yakındır. Ancak peşin bir ticaret olup da aranızda döndürmeniz hariç. O zaman onu yazmamakta size bir günah yoktur. Alışveriş ettiğiniz zaman şahit tutun. Ne katip ne de şahit zarara uğratılmasın. Eğer bunu yaparsanız bu, kendinize bir kötülüktür. Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyle bilendir.

"Ya eyyühellezine amenu iza tedayentüm": Zeccac şöyle demiştir: Dayentürrecüle, veresiye alışveriş edip ondan borç almak ve ona borç vermektir.

Şair de şöyle demiştir:

Erva ile borca alışveriş yaptım;
Bir kısımını savsakladı, bir kısmını da ödedi.

Mana şöyledir: Kiminizin kimi üzerinde belli bir süreye kadar borcu olursa, onu yazın. Allah Teala borcu yazmayı ve şahit tutmayı malları korumak ve insanları haksızlıktan men etmek için buyurdu. Çünkü bir kimse aldığını şahitli ispatlı yazarsa, vermemek için daha az tamah eder. İbn Abbas: Bu ayet özellikle barış içinde inmiştir. Eğer: "Tedayentüm" lafzı yettiği halde yeniden "bideynin" demesinin ne faydası vardır?" denilirse, cevabı şöyledir: "Tadayentüm" lafzı iki manaya gelir: *Birincisi:* Alışveriş yapmak, ödünç vermektir. *İkincisi:* Fi'lin karşılığını görmektir. Birincisi için dalın fethasıyla "deyn", denir, ikincisi için ise dalın kesresiyle "din" denir. Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Din gününün ne zaman olduğunu sorarlar". (Zariyat: 12) Yani amellerin karşılığı alınacak gün, demektir.

"Üzerinde hak olan da yazdırsın": Said bin Cübeyr: Aranan yani verecekli demektir. Demek istiyor ki: Alacaklının kendi üzerindeki hakkını katibe yazdırsın. "La yebhas minhü şey'en": Ondan hiçbir şey eksik etmesin. Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi şöyle demiştir: Emleltü, ümillü, emleltü ümli denir, bunların ikisi de vardır. Emleytü imladan gelir, emleltü ise melel ve milaldan gelir. Çünkü yazdıran katibe uzun uzadıya anlatır ve onu usandırır.

"Üzerinde hak olan kimse sefih olursa": Burada sefihten ne murat edildiği hususunda dört görüş vardır: *Birincisi:* O malı bilmeyen ve yazdırmayı bilmeyendir. Bunu Mücahit ile İbn Cübeyr, demişlerdir. *İkincisi:* O çocuk ve kadındır, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Küçük çocuktur, bunu da Dahhak ile Süddi, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O, saçıp savurandır, bunu da Kadı Ebu Yala, demiştir. Zayıftan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O aciz, dilsiz ve aptaldır, bunu İbn Abbas ve İbn Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* O ahmaktır, bunu Süddi ile Mücahit, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O çocuktur, bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

"Yahut yazdırmağa gücü yetmezse": İbn Abbas: Meramını ifade edemediği için, demiştir. İbn Cübeyr de: Üzerinde vermesi gereken şeyi yazdırmayı bilmeyendir, demiştir. Kadı Ebu Ya'la da: O delidir, demiştir.

"Felyümlil veliyyuhu": He zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır: Birincisi. O hakka racidir, takdiri şöyledir: Hakkın velisi (sahibi) yazdırsın. Bu İbn Abbas, İbn Cübeyr, Rebi bin Enes ve Mukatil'in görüşüdür. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. *İkincisi:* O üzerinde hak olana, yani vereceklive racidir. Bu da Dahhak ile İbn Zeyd'in görüşüdür. Zeccac da bunu tercih edip ilk iki görüşü ayıplamış ve: "Davacının sözü nasıl kabul edilir? Onun yazıya ve şahide ne ihtiyacı vadır?" demiştir. Yine Kadı Ebu Ya'la bunu tercih etmiştir. Adl ise,

bunun manası şöyledir, demişlerdir: Biri diğerine hatırlatması için iki kadın tutun". Hamze, hemzenin kesri ile "in tedılle" okumuştur. Burada dalalet unutmak manasınadır. Bunu İbn Abbas, Dahhak, Süddi, Rebi, Mukatil, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir. "Fetüzekkire" kavline gelince: İbn Kesir ile Ebu Amr şeddesiz ve rayı mansup okumuşlardır. Hamze de merfu olarak ve kâfın şeddesi ile okumuştur. Diğerleri de nasp ve kâfın şeddesiyle okumuşlardır. Kim şedde ile okursa, unutma anında hatırlamayı kastetmiştir. Şeddesiz okuyanda iki görüş vardır: *Birincisi:* O da şeddeli manasınadır, bu da cumhurun görüşüdür. Bunu Dahhak, Rebi bin Enes ve Süddi, demişlerdir. İki okuyuşun da manası birdir. *İkincisi:* O, ikisinin şahitliği bir erkeğin şahitliği gibi sayılır, demektir. Bu da Süfyan bin Uyeyne'nin görüşüdür. Asmai de Ebu Amr'dan benzerini nakletmiştir. Kadı Ebu Ya'la da bunu beğenmiştir. Bir cemaat de bunu reddetmiştir ki İbn Kuteybe de içlerindedir. Ebu Ali şöyle demiştir: İbn Uyeyne'nin görüşü sağlam değildir, çünkü kadınlar ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar yanlarında bir erkek olmazsa şahitlikleri caiz olmaz. Bir de burada dalal, unutmak manasınadır. Bu nedenle ona denk bir şey söylenmelidir ki o da hatırlatmaktır.

"Şahitler davet edildikleri zaman kaçınmasın": Katade şöyle demiştir: Bir adam içi insan dolu obayı dolaşır, onları şahitliğe çağırırdı da içlerinden bir tanesi kabul etmezdi. Ayet bunun üzerine indi. Bu davet neye idi? *Birincisi:* Şahitliği üstlenmeye ve onu yazıya geçirmeye. Bunu İbn Abbas, Atıyye, Katade ve Rebi demişlerdir. *İkincisi:* Üstlendikleri şahitliği hakim huzurunda eda etmeye, bunu da Said bin Cübeyr, Tavus, Mücahit, İkrime ve Ata, Şa'bi, Ebu Miclez, Dahhak ve İbn Zeyd, demişlerdir. Bunu el-Meymuni, Ahmed bin Hanbel'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Şahitliği üslenip onu yerine getirmeye, bu İbn Abbas ile Hasen'den rivayet edilmiş, Zeccac da bunu beğenmiş-

tabu": Şüphe etmemenize. "İlla en tekune": Meğerki mallar ola, "ticareten" bir ticaret. Asım nasp ile ticareten okumuştur ki manası da mallar hazır (peşin) ticaret ise demek olur ki o da tarafların üstlerine düşeni derhal yerine getirmeleri ve vadesiz alışveriş yapmaları demektir. O zaman genişlik için yazmamak mübahtır. Ta ki insanlar yiyecek ve içecek alışverişlerinde sıkılmasınlar.

"Alışveriş ettiğiniz zaman şahit tutun": Şahit tutmak adet olan şeylerde şahit tutmak menduptur.

Bu ayet; borcu yazıya geçirme ve alışveriş ve borçlanmada şahitlik yapma emrini içermektedir. Alimler bu emrin vacip mi yoksa mübah mı olduğunda ihtilaf etmişlerdir; cumhur bu emrin mendup ve müstehap olduğunu bildirmiştir. Buna göre bu muhkemdir. Bir bölük de yazmanın ve şahit tutmanın vacip olduğunu söylemişlerdir. İbn Ömer, Ebu Musa, İbn Sirin, Ata, Dahhak, Ebu Kılabe, Hakem ve İbn Zeyd bu görüştedirler. Sonra bunlar da bu hükmün geçerli mi yoksa mensuh mu olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Çokları bu hükmün muhkem olup mensuh olmadığına kani olmuşlardır. Bir grup da onun: "Eğer kiminiz kiminize güvenirse, kendisine güvenilen emanetini yerine getirsin" kavli ile mensuh olduğunu söylemişlerdir.

"Vela yudarre katibün vela şehid": Ebu Cafer "yudarre"nin rasını şeddesiz ve sükun ile (yudarir) okumuştur. Bu kelamın manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onun manası: Meşgul iken çağrılıp da zarara uğratılmasın, demektir. Bu İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Süddi, Rebi bin Enes, Ferra ve Mukatil'in görüşleridir. Rebi de şöyle demiştir: Birileri katibe gelir: Benim için yaz, derdi. O da: Meşgulüm, dediği halde yakasını bırakmaz ve: Sen yazmakla memursun, der; ona zarar verirdi. Başkasını bulduğu halde onu bırakmazdı. Şahide de aynısını yapardı. Bunun üzerine: "Ne katip ne de şahit zarara sokulmasın" kısmı indi. *İkincisi:* Bunun manası şöyledir: Katibin yazdığı

"Eğer yaparsanız": Yani zarar verirseniz, demektir.

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَإِنْ
أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ
وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ
آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

283 – Eğer yolculukta olur da katip bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeter. Eğer birbirinizden emin olursanız, kendisine güvenilen emanetini yerine getirsin ve Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, onun kalbi günahkardır. Allah yaptıklarınızı hakkıyle bilmektedir.

"Eğer yolculukta olursanız": Özellikle yolculuktan bahsedilmesi, genellikle onda katibin ve şahidin bulunmamasındandır. Kelamın maksadı şöyledir: Eğer yazı ve şahitle işi sağlama alamazsanız, o zaman rehin alın.

"Ferihanün": İbn Kesir, Ebu Amr ve Abdülvaris ranın ve henin zammesiyle elifsiz olarak "ferühünün" okumuşlardır. Abdülvaris ile bir grup, heyi sakin okumuşlardır. Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai ranın kesresi ve henin fethası ve elifle "firihanün" okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kim "ferihanün" okursa, rehnin çoğulunu kastetmiştir. Kim de "ferühünün" okursa, rihanı cem etmiş ve cemin cemini kastetmiştir.

"Rehin alın": Bu da rehnin devreye girmesi için almanın şart olduğunu gösterir. Rehin de taşınır olursa alınır. Eğer ev ve arazi

dana gelir. Şahitliği gizlemek de onu yerine teslim etmemeye niyet etmektir.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فٓي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ
يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٢٨٤﴾

284 – Göklerde ve yerde ne varsa Allah'a aittir. Eğer içinizdekini açıklar veya gizlerseniz, Allah sizi ondan hesaba çeker. Dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir.

"Eğer içinizdekini açıklar veya gizlerseniz Allah sizi ondan hesaba çeker": İçtekini açıklamak, kulun sakladığı şeyle amel edip veya konuşmasıdır. Bu da kulun hesaba çekilmesine sebeptir. Ama içinde sakladığı şeye gelince, ulema bu ayette gizlenen şeyden ne kastedildiği hususunda iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O bütün gizlenenler için geneldir, bu da çoğunluğun görüşüdür. Sorumlu olmak için bu hükmün geçerli mi veya mensuh mu olduğunda da iki görüş halinde ihtil f etmişlerdir: *Birincisi:* O "Allah kimseye kaldıramayacağı şeyi teklif etmez *(Bakara: 286)* ayetiyle mensuhtur. Bu da İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, bir rivayette İbn Abbas, Hasen, Şa'bi, İbn Sirin, Said bin Cübeyr, Katade, Ata el – Horasani, Süddi, İbn Zeyd ve Mukatil'in görüşleridir. *İkincisi:* O sorumluluk bakımından muhkemdir; dilediğini sorumlu tutar, dilediğini bağışlar. Bu da İbn Ömer ile Hasen'den rivayet edilmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki ile Kadı Ebu Ya'la da bunu tercih etmişlerdir. İbn Ebi Talha

maları da makabilindeki "yuhasibkum" kavline mutabık olması için-dir. Ebu Cafer, İbn Amir, Asım ve Yakup da, ikisinde de ranın ve banın ref'i ile okumuşlardır. Onlar da yeni cümle başı yapmışlardır. İbn Enbari şöyle demiştir: Bazıları burada Allah Teala'nın hesaba çekmesini, Allah Teala'nın kıyamet gününde kulun dünyada iken kalbinden geçenlerden haberdar olmasıdır. Bilsin ki ona hiçbir şeyden azap etmemiştir. Diyor ki: Bizim tercihimiz ayetin muhkem olmasıdır. Çünkü nesh ancak emir ve nehiyde olur. Hazreti Aişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Senin açıkladıklarına gelince, Allah seni ondan hesaba çeker. Gizlediklerine gelince, o da dünyada peşin olarak cezasını çektiğin şeylerdir.

İkinci görüş: O bir çeşit gizli şeylere has bir durumdur, bu görüş sahiplerinin de iki fikri vardır: *Birincisi:* O, şahitliği gizlemektir, bunu İbn Abbas - bir rivayette – İkrime ve Şa'bi, demişlerdir. *İkincisi:* O şüphe ve kesin inançtır, bunu da mücahit, demiştir. Bu anlatılana göre ayet muhkemdir.

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾

285 – O Peygamber, Rabbinden kendine indirilene iman etti, mü'minler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler. "O'nun peygamberlerinden hiçbirisi arasında ayrım yapmayız. İşittik ve itaat ettik. Bağışlamanı dileriz, ey Rabbimiz! Dönüş ancak sanadır" dediler.

aleyhi ve sellem'e gelip önünde diz çöktüler ve: Allah sana bu ayeti indirdi, bizim ise ona gücümüz yetmez, dediler. O da: Sizden önceki iki kitap sahiplerinin dediği, "işittik ve isyan ettik" demek mi istiyorsunuz? "İşittik ve itaat ettik, Rabbimiz, bağışlamanı dileriz, dönüş ancak sanadır" deyiniz, dedi. Onlar da bunu deyip de dilleri iyice alışınca, Allah Teala arkasından "amenerresulü" ayetini indirdi.[51]

Zeccac şöyle demiştir: Bu sureyi içindeki kıssa ve hükümlerle zikredince onu Peygamberin ve mü'minlerin tasdiki ile bitirdi. İbn Abbas, "ve kitabihi" okumuş ve kitap kütüpten daha kapsamlıdır, demiştir. Böylece kelimenin cins ismi olduğunu hatırlatmıştır, mesela halkın elinde dirhem çoğaldı sözündeki dirhem gibi. Hamze, Kisai ve Halef de İbn Abbas'ın bu okuyuşuna katılmışlardır. Tahrim suresinde de böyle okumuşlardır. İbn Kesir, Nafi, Asım - Ebu Bekir rivayetinde - ve İbn Amir burada "kütübihi" şeklinde çoğul okumuşlar, Tahrim suresinde ise tekil şeklinde okumuşlardır. Ebu Amr da her iki yerde de cemi sigasıyla okumuştur.

"La nüferriku beyne ahadin mirrüsülih": Ebu Amr rüsl kelimesini sinin sükunu ile "rüslina" ve rüsliküm" okumuş, bunun dışındakileri harekeli okumuştur. Ondan "ala rüsilike"de ise sakin ve harekeli olmak üzere iki nakil vardır. Diğerleri Kur'an'daki bütün bu tip kelimeleri harekeli okumuşlardır. "Peygamberlerinden hiçbiri arasında ayrım yapmayız": Yani Ehl-i kitabın yaptığı gibi kimilerine iman eder, kimilerine etmeyiz, demeyiz. Yakup ranın fethası ve ye ile "yefraku" okumuştur.

"Ğufraneke": Yani bağışlamanı dileriz, demektir. Masir de, dönecek yerdir.

---

50 - Müslim bu lafızla, Buhari de az farkla rivayet etmiştir.

51 - İmam Ahmed, Müsned, 2/412.

اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

286 – Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez. Kazandığı hayır lehine, işlediği şer de aleyhinedir. Ey Rabbimiz, eğer unutur yahut hata edersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz, takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme. Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et. Sen Mevla'mızsın bizim. Kafirler topluluğuna karşı bize yardım et.

"Allah hiç kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemez": Burada vüs' güç ve takat demektir. Bunu İbn Abbas demiştir. Manası da şöyle demektir: Allah ona gücünün yetmediği şeyi yüklemez, çünkü bu muhaldir, mesela kötürüme koşmayı, köre görmeyi teklif etmek gibi. Ama alet olmadığından değil de mükellef birine imkansız bir şeyi teklif etmesi caizdir; mesela ilm-i ezelisinde iman etmeyeceğini bildiği bir kafire imanı teklif etmesi gibi. Bu ayet, birinci görüşe göredir. Bizim dediğimize delil de ayetin siyakında, "Rabbimiz, bize takat getiremeyeceğimiz şeyi yükleme" demesidir. Eğer güç yetmeyecek şeyi teklif etmek mümkün olmasa idi, bu istek anlamsız olurdu. Kaldı ki Allah Teala Nebisine bir kavme dua etmesini buyurmuştu; onlar hakkında da: "Eğer onları hidayete davet etsen ebediyen hidayeti bulamazlar" *(Kehf: 57)* demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Bize yapması ağır gelen şeyi yükleme, her ne kadar ona zorla ve istemeyerek katlanır isek de. Araplara anlayacakları şekilde hitap etti. Çünkü onlardan bir adam, sevmediği birine: Sana bakmaya dayanamıyorum, der; aslında dayanmaktadır, ancak ona ağır gelmektedir. Şu ayet de öyledir: "Onu dinlemeye dayanamazlardı." *(Hud: 20)*

maksat, kasten terk etmektir. Zira gaflet manasına gelen unutma zaten aftır. Buradaki hata da kasıt manasındadır, yoksa yanılmak manasına değildir. Mesela: O hata etti, denir ki, kasten yaptı demektir, nitekim gafletle yaptığı zaman da böyle denir. "Isr" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sözdür, bunu İbn Abbas, Mücahit, Dahhak ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* Ağırlıktır, yani İsrail oğullarına ağır şeyler yüklediğin gibi bize de onları yükleme demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Zor ve çetin amellerdir, bunu Dahhak, Süddi, İbn Zeyd ve cumhur, demiştir. *İkincisi:* Sevgidir, bunu da Sevri, Mansur'dan, o da İbrahim'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* cinsel istektir, bunu da Mekhul, demiştir. *Dördüncüsü:* İçten geçen şeyler, vesveselerdir. *Beşincisi:* Cehennem azabıdır.

"Sen Mevlamızsın": Yani velimizsin, "bize yardım et": Bize destek ver. Muaz bu sureyi bitirdiği zaman: Amin, derdi.